

YENİ ÇAĞ FELSEFESİ

FELSEFE LİSANS PROGRAMI

PROF. DR. UĞUR EKREN

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

FELSEFE LİSANS PROGRAMI

YENİÇAĞ FELSEFESİ

Prof. Dr. Uğur Ekren

Yazar Notu

Elinizdeki bu eser, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi'nde okutulmak için hazırlanmış **bir ders notu niteliğindedir.**

ÖN SÖZ

Yeni Çağ Felsefesi isimli bu dersimiz, Yeni Çağ olarak nitelenen dönemde ortaya çıkan ve felsefe tarihinde önemli izler bırakan felsefe akımlarını konu edinmektedir. Bu doğrultuda, Yeni Çağ felsefesini belirleyen temel sorunlar ve bu sorunlara yönelik olarak ilgili filozoflar tarafından geliştirilmiş çözümler, felsefe tarihi bağlamında serimlenmiştir.

Yeni Çağ felsefesi, her ne kadar kendi dönemine özgü nitelikler taşısa da elbette kendinden öncesinden miras aldığı ve kendinden sonrasına da miras bıraktığı kimi kavram ve sorunlara sahiptir. Bu açıdan bakıldığında elinizdeki kitabı sadece belirli bir zaman diliminde ortaya çıkan kimi felsefe akımlarını tanıtan bir çalışma olarak değil, diğer felsefe derslerinizde öğrendiğiniz felsefe akımlarını, disiplinleri ve problemleri de göz önünde tutarak irdelemeniz gereken bir çalışma olarak değerlendirmeniz önem taşımaktadır.

Çalışmalarınızda göz önünde bulundurmanız gereken bir diğer önemli nokta, bu kitapta sunulan bilgilerin sistematik bir bütün halinde hazırlanmış olmasıdır. Bunun için her bölüm birbirinden bağımsız ya da birbirinin tekrarı olarak değil, birbirini tamamlayacak şekilde planlanmıştır. Dolayısıyla kitabın her bir bölümünde sunulan dersleri bir diğeri ile ilişki içinde ve karşılaştırmalı olarak öğrenmeniz, hem sizin için kolaylık sağlayacak hem de daha verimli olacaktır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR	IV
1. DESCARTES	1
1. Descartes	7
1.1. Descartes'ın Yöntem Anlayışı.....	8
1.1.1. Matematiksel Yöntem	9
1.2. Descartes'ın Metafizik Anlayışı.....	10
2. SPINOZA	17
2.1. Spinoza'nın Felsefesi	23
2.2. Spinoza'nın Yöntem Anlayışı	24
2.3. Spinoza'nın Metafizik Anlayışı.....	25
3. SPINOZA'NIN FELSEFESİNİN TEMELLERİ	31
3.2. Conatus İlkesi ve Duygular Teorisi.....	38
4. LEIBNİZ	44
4.2.1. Leibniz'in Doğa Anlayışı ve Monadoloji Teorisi.....	51
4.2.2. Doğuştan İdeler ve Yeter Sebep İlkesi	53
5. JOHN LOCKE	59
5.1. John Locke'un Felsefesi	65
5.1.1. Locke'un Bilgi Anlayışı	66
5.1.2. Locke'un Nitelikler Ayrımı	68
6. GEORGE BERKELEY	74
6.1. Berkeley'in Felsefesi.....	80
6.1.1 Berkeley'in Varlık ve Bilgi Anlayışı.....	81
7. DAVID HUME	88
7.1. Hume'un Felsefesi.....	94
7.1.1. Hume'un Bilgi Anlayışı	95
7.2. Hume'un Metafizik Eleştirisi ve Nedensellik Anlayışı.....	95
8. KANT.....	101
8.1. Kant'ın Eleştirel Felsefesi	107
8.2. Saf Aklın Eleştirisi	109
9. KANT (DEVAM).....	115
9.2. Kant'ın Transendental Estetik Anlayışı.....	122
10. KANT (DEVAM).....	129

10.1. Uzay ve Zamanın Metafiziksel ve Transendental Serimlemeleri.....	135
10.2. Transendental Estetiğin Sonucu	136
10.3. Kant'ın Copernicus Devrimi	137
11. KANT (DEVAM).....	143
11.1. Kant'ın bilgi ve Mantık Anlayışı.....	149
11.1.1. Kant'ın Genel Mantık Anlayışı	149
11.2. Transendental Mantık.....	151
12. KANT (DEVAM).....	158
12.2. Transendental Analitik ve Kavramların Analitiği	164
12.3. Transendental Diyalektik	165
12.3.1. Saf Aklın İdeleri	166
13. KANT (DEVAM).....	173
13.1. Kant'ın Ahlak Anlayışı	179
13.1.1. Pratik Akıl	179
13.1.2. Ödev Ahlakı	180
13.1.3. Koşullu (Hipotetik) ve Koşulsuz (Kategorik) Buyruk Ayrımı	181
14. KANT (DEVAM).....	187
14.1. Kant'ın Estetik Anlayışı	193
14.1.1. Güzellik ve Beğeni Yargısı	193
KAYNAKÇA	199

KISALTMALAR

- Bkz. : Bakınız
- Karş. : Karşılaştırınız
- Ed. by : Edited by (Derleyen)
- Trans. by : Translated by (Çeviren)

1. DESCARTES

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1.1.** Descartes'ın Yöntem Anlayışı
  - 1.1.2.** Matematiksel Yöntem
- 1.2.** Descartes'ın Metafizik Anlayışı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Descartes'ın Kartezyen ismiyle anılan yöntem anlayışı nedir?
- Descartes'ın metafizik anlayışının temel kavram ve sorunları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Descartes'in Yöntem Anlayışı	Descartes'in yöntem anlayışını ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak
Descartes'in Metafizik Anlayışı	Descartes'in metafizik anlayışını ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Kesinlik
- Açıklık ve Seçiklik
- Kartezyen Kuşku
- Res Cogitans
- Res Extansa

Giriş

Bu bölümde René Descartes'ın felsefesini ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız. Yeni Çağ felsefesinin ve modern düşüncenin kurucusu olarak nitelenen Descartes'ın ortaya koyduğu felsefi sistem, Descartes'ın yöntem anlayışı ve metafiziği merkeze alınarak tanıtılmaya çalışılacaktır.

1. Descartes

1596 yılında Fransa'da dünyaya gelen René Descartes, sadece kendi döneminin değil bütün felsefe tarihinin en önde gelen filozoflarından biri olarak kabul edilir. Gerek matematik gerekse bilim ve felsefe alanında büyük buluş ve yeniliklere imza atmış olan Descartes, bu alanlarda pek çok eser ortaya koymuştur.

Descartes, 1604 ile 1612 yılları arasında La Flèche Cizvit kolejinde ilk eğitimini tamamlamıştır. Sonrasında meslek olarak askerliği seçmiş ve çeşitli ordularda görev yapmıştır. Böyle olmakla birlikte, askerlik yıllarının çoğunu orduların dinlendiği kış ordugâhlarında geçirmiştir. O zamanın şartlarında ordular için tam bir durgunluk devresi olan kış günlerini, çoğunlukla düşünmek ve çalışmak için değerlendirmiştir. Descartes, 1621 yılı itibariyle askerlikten ayrılarak uzun süreli yolculuklara çıkmıştır. Bu zaman zarfında Almanya, Hollanda, İtalya gibi ülkeleri dolaşmış ve bu yolculukların sonunda Fransa'nın Paris kentine yerleşmiştir. Ne var ki Paris'te, istediği ve çalışmaları için ihtiyaç duyduğu sessiz ve sakin ortamı sağlayamadığı için 1629'da Fransa'dan ayrılarak Hollanda'ya yerleşmiştir. Pek çok önemli çalışmasını ve başlıca eserlerini 20 yıl süreyle kaldığı Hollanda'da ortaya koymuştur. Descartes 1649'da, dönemin İsveç Kraliçesi Christina tarafından Stockholm'e gitmeye ve kraliçeye özel felsefe dersleri vermeye davet edilmiştir. Yaşamının son yıllarını Stockholm'de geçiren Descartes, İsveç'in soğuk ikliminde zatürreye yakalanmış ve 1650'de hayata veda etmiştir.

Descartes, Yeni Çağ adıyla anılan dönemin en önemli filozoflarından birisidir. Yeni Çağ filozoflarının hemen hepsinin ortak özelliği olan ve kaynağını matematik ve fizikten alan akılcı felsefi yaklaşımı, sıklıkla onun ismine gönderme yapılarak *kartezyen rasyonalizm* ya da *kartezyen felsefe* olarak anılır. Bunun yanında Descartes, modern filozofların ilki olarak, hatta modern felsefenin kurucusu olarak anılmaktadır. Başka bir deyişle, modern felsefe denilince genellikle Descartes'tan itibaren süregiden felsefe akla gelmektedir. Bunun önemli ve haklı sebeplerinden birisi, Descartes'ın kendisinden önce gelen büyük düşünürlerin ortaya koyduğu ilkeleri benimsemek yerine yeni ilkeler ortaya koyması ve bu doğrultuda yeni bir felsefi yapı kurmaya çalışmış olmasıdır. Diğer bir sebep olarak ise söz konusu felsefi yapıyı kurabilmek için yeni, sağlam ve güvenilir bir yöntem arayışı içine girmiş olması gösterilebilir.

Özetleyecek olursak Descartes'ın felsefeyi kesin bir bilim konumuna yerleştirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Descartes'ın bu çabası, günümüze değin pek çok önemli filozofun da ortak çabası olagelmıştır.

Descartes'ın dilimize çevrilmiş olan bazı eserlerinin adları şunlardır: *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, *Yöntem Üzerine Konuşma*, *Metafizik Üzerine Düşünceler (Meditasyonlar)*, *Felsefenin İlkeleri*.

1.1. Descartes'ın Yöntem Anlayışı

Descartes'a göre, kendisinden önceki düşünürler yüzyıllar boyunca bilginin ve hakikatin peşinde koşmuş olsalar da onların ulaştıkları arasında kuşku götürmez olan pek az nokta vardır. Ona göre bunun en önemli sebeplerinden birisi; aklın doğru bir şekilde işletilmemesi, yani bilgi arayışında uygun yöntemin izlenmemesidir. Descartes, yöntemin doğruluğunu aramak için zorunlu bir koşul olduğunu kabul etmiştir. “Aklın Yönetimi İçin Kurallar” adlı eserinde, yöntem hakkında düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “Benim yöntemden anladığım, kesin ve uygulanması kolay kurallardır. Bunlara uyan kimse; yanlışlığı doğru diye almayacak, bilebileceği her şey üzerine boş yere kafa yormadan, bilgisini sürekli olarak adım adım arttırarak doğru olan bilgiyi edinecektir.”

Descartes'ın izlediği yöntem söz konusu olduğunda ilk akla gelen ilke, “Descartesçi kuşku” ya da “kartezyen kuşku” olarak bilinen ilkedir. Esasında bu kuşku ilkesi, yöntemin kendisi değil, bir parçasıdır ve güvenilir bilgiye ulaşma sürecinde bir ön hazırlık olarak görülebilir. Descartes, felsefesine sağlam ve güvenilir temeller oluşturmak için öncelikle her şeyden kuşku duyması gerektiğini kabul etmiştir. Bunun için doğruluğundan şüphe duyulmayacak, açık ve seçik olarak kavranabilen tek bir şeye ulaşana dek, tüm bilinen şeyler yanlış sayılmalı ve bir kenara atılmalıdır. Descartes, bu görüşünü şöyle ifade etmiştir: “Haklarında en ufak bir şüphe duyabileceğim şeylerin hepsini –doğru sandığım görüşler arasında tamamıyla şüphe götürmez bir şeyin kalıp kalmayacağını görmek için– mutlak surette yanlış sayarak atmam gerektiğini düşündüm.”

Descartes; bir ön hazırlık olan bu kuşku sürecini, önceden edindiği bütün fikirleri, yargıları ve bilgileri hangi temele dayanırlarsa dayansınlar, şüpheli oldukları için bir kenara bırakarak sürdürür. Bu sürecin sonunda ise kuşku duyamayacağı bir noktaya ulaşır: “Her şeyden şüphe edebiliyorum fakat şüphe ediyor oluşumdan şüphe edemiyorum.” Descartes'ın vardığı bu nokta, onun ünlü *cogito* argümanını formüle etmesine olanak verecektir. Bu argüman şöyle özetlenebilir: “Şüphe ediyorum; o hâlde düşünüyorum, o hâlde düşünen bir şey olarak varım.” (Dubito, ergo cogito, ergo sum – res cogitans). Böylece Descartes: “Düşünüyorum, o hâlde varım.” vargısını, doğruluğundan şüphe duyulamayacak bir ilke ve felsefesinin hareket noktası olarak belirlemeye karar vermiştir. Descartes, bu kararını şöyle bildirmiştir: “...her şeyin yanlış olduğunu düşünmek istediğim sırada, bunu düşünen benim zorunlu olarak varolan bir şey olmam gerektiğini fark ettim ve ‘Düşünüyorum, öyleyse varım.’ hakikatinin, şüphecilerin en acayip varsayımlarının bile sarsmaya gücü yetmeyecek derecede sağlam ve güvenilir olduğunu görerek bu hakikati aradığım felsefenin ilk ilkesi olarak kabul etmeye tereddütsüz karar verdim.”

Bu noktada, Descartes'ın yöntemsel kuşkuculuğunun Antik Yunan felsefesinden beri süregelen bir felsefi okul olan kuşkuculuk (skeptisizm) ile karıştırılmaması gerektiği hatırlanmalıdır. Öyle ki Descartes kuşkuyu, sadece kuşku duymak ve hiçbir yargıda bulunmamak doğrultusunda kullanmamıştır. Aksine, kesinliğe ulaşmada ve doğruluğu yanlıştan, kesin olanı muhtemel olandan, kuşku duyulmaz olanı kuşkulu olandan ayırmada bir hazırlık süreci olarak uygulamıştır. Bu sürecin sonunda da şüphe götürmez bir önerme olan

“Düşünüyorum, o hâlde varım.” gerçeğine ulaşmıştır. Bu anlamda onun kuşkuculuğu; mutlak ve kalıcı değil, yöntemsel ve geçici olarak görülmelidir.

1.1.1. Matematiksel Yöntem

Descartes, büyük bir filozof olmanın yanı sıra büyük bir matematikçidir ve bu alana önemli katkıları olmuştur. Bunun yanında, matematiğin kendine özgü yönteminin bütün bilimlerde uygulanması gerektiğini savunmuştur. Descartes, esasen bütün bilimleri felsefenin çatısı altında değerlendirmiştir. Ona göre felsefe; kökleri metafizik, gövdesi fizik, dalları ise diğer bilimler olan bir ağaç gibidir. Bu sebeple her ne kadar aralarında farklılıklar olsa da bütün bilimler için geçerli olan yalnızca tek bir bilimsel yöntem olmalıdır ve bu yöntem matematiktir.

Dolayısıyla Descartes, matematiksel yöntemi felsefesini açık ve sağlam bir şekilde ortaya koymak için vazgeçilmez bir unsur olarak görmüştür. “Yöntem Üzerine Konuşma” adlı eserinde, matematik hakkında şunları ifade etmiştir: “Kanıtlarının kesinlik ve apaçıklığı dolayısıyla her şeyden çok matematikten zevk alıyordum ama hakiki kullanımını henüz pek iyi göremiyordum; ancak mekanik sanatlara yaradığını düşünerek bu kadar sağlam ve sarsılmaz temeller üzerine daha yüksek bir yapı kurulmamış olmasına şaşıyordum.” Bu bakımdan Descartes, geleneksel yöntemleri bir yana bırakmış, daha önce yapılmamış olanı yapmaya çalışarak felsefeyi kesin bir bilim hâline getirme yolunda matematiksel yöntemin felsefeye uygulanması gerektiğini düşünmüştür.

Descartes; geleneksel mantığı, bilinmeyen şeyleri keşfetmekte yetersiz olan “yeni bir şey öğretmekten çok, bilinen şeyleri başkalarına açıklama”ya yarayan bir yöntem olarak görmüştür. Dahası Descartes’a göre geleneksel mantık, pek çok doğru ve yararlı kurala sahip olmanın yanında, pek çok zararlı ve gereksiz kural da içermektedir. Bunun sonucu olarak Descartes, geleneksel mantığı meydana getiren kuralları bir kenara bırakmış ve kendi düşünme sürecinde sırasıyla şu dört kurala sıkı sıkıya bağlı kalmaya karar vermiştir.

- 1) “Doğruluğunu apaçık olarak bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek; yani aceleyle yargıya varmaktan ve ön yargılara saplanmaktan dikkatle kaçınmak ve vardığım yargılarda ancak kendilerinden şüphe edilemeyecek derecede açık ve seçik olarak kavradığım şeylere yer vermek.”
- 2) “İnceleyeceğim güçlükleri daha iyi çözümlmek için, her birini mümkün olduğu ve gerektiği kadar bölümlere ayırmak.”
- 3) “En basit ve anlaşılması en kolay şeylerden başlayarak tıpkı bir merdivenden basamak çıkar gibi en bileşik şeylerin bilgisine yavaş yavaş yükselmek için -hatta doğal olarak birbirleri ardınca sıralanmayan şeyler arasında bile bir sıra bulunduğunu varsayarak- düşüncelerimi bir sıraya göre yürütmek.”
- 4) “Hiçbir şeyi atlamadığımdan emin olmak için her yanda eksiksiz sayımlar ve genel kontroller yapmak.”

Görüleceği üzere Descartes'ın bu dört kurala indirgediği yöntem, büyük ölçüde matematikçilerin kendi alanlarında kullandığı analiz ve sentez yöntemlerinin felsefe alanındaki bir uygulaması olarak görülebilir. Buna göre karmaşık ve karanlık önermeler analiz edilerek adım adım daha basit önermelere ve sonrasında ise temel önermelere indirilir. Daha sonra ise bu en basit önermelerden hareketle, eldeki bilgiler sentezlenir ve yine adım adım yeni bilgilere yükselir. Descartes'a göre matematik, ilgilendiği matematiksel nesnelere (örneğin geometrik şekiller ve sayılardan) bağımsız olarak kendi başına bir yöntemdir. Dolayısıyla bu; sadece matematiğin nesnelere özelinde değil, evrensel olarak bütün bilim dalları ve felsefe alanında kullanılabilir. Bu bakımdan Descartes, "Aklın Yönetimi İçin Kurallar adlı" eserinde söz konusu matematiksel yöntemi "evrensel matematik" (mathesis universalis) olarak anar.

Descartes, bu matematiksel yöntemin yeni bilgilere ulaşmakta oldukça güvenilir ve verimli olduğu düşüncesini şu sözlerle ifade etmiştir: "Geometricilerin en güç kanıtlamalarına ulaşmakta kullandıkları bu uzun ama çok basit ve kolay akıl yürütme zincirleri, insanların bilgi alanına giren bütün şeylerin aynı tarzda birbirlerini izlediklerini ve bunlardan doğru olmayan hiçbirini doğru kabul etmemek ve birini ötekenden çıkarmak için gereken sırayı izlemek şartıyla bu şeyler ne kadar uzak olursa olsunlar yine de onlara ulaşılabilirdiği ve ne kadar gizli olursa olsunlar onların keşfedilebileceğini düşünmeme vesile oldu."

Görüldüğü gibi Descartes; felsefenin merkezine matematiği, Başka bir deyişle, matematiksel yöntemi yerleştirmiştir. Bu bakımdan Kartezyen yöntemin iki temel kabulünden söz etmek mümkündür: 1) Açık ve seçik olmayan hiçbir şeyin doğru olarak kabul edilmemesi ve 2) matematiksel formda olmayan hiçbir şeyin kesin olarak kabul edilmemesi. Descartes'ın ortaya koyduğu bu yöntemsel kabuller, gerek kendi döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde hem felsefe hem bilim alanında büyük ölçüde etkili olmuştur.

1.2. Descartes'ın Metafizik Anlayışı

Descartes'ın "Düşünüyorum, o hâlde varım." İfadesini; doğruluğundan kuşku duyulmaz, apaçık ve kesin bir ilke olarak belirlediğini görmüştük. Descartes, felsefesini bu ilkedan hareketle adım adım kurmuştur.

Bu noktada Descartes, sadece tek bir şey bilmektedir: Ben varım. Düşünüyorum olduğum ve var olduğum apaçıktır fakat düşüncemin nesnesinin, yani haklarında düşündüğüm şeylerin de benim dışımda var olduğu henüz açık değildir. Öyle ki bu düşüncelere duyularımın beni yanıltması sebebiyle ulaşılmış olabilirim ya da bu fikir tamamen hayal gücümün bir ürünü olabilir. Dahası beni böyle bir kuruntuya düşüren kötü niyetli ve aldatıcı doğaüstü bir varlık bile söz konusu olabilir. Örneğin, kanatlı bir at düşünebilirim fakat kanatlı bir at düşünüyorum olmam, böyle bir şeyin gerçekten var olduğu anlamına gelmeyecektir. Descartes, eğer kendisinden kaynaklanmayan ve başka bir yerden geldiği apaçık olmayan bir başka fikre sahip olmazsa "Düşünüyorum, o hâlde varım." önermesi içinde kapalı kalacağını ve diğer her şeyden şüphe duyarak bir adım daha atamayacağını düşünmüştür. Dolayısıyla bir başka apaçık fikre daha ihtiyaç duymuştur. İşte bu fikir, Tanrı ya da mükemmel varlık fikridir.

Descartes'a göre Tanrı fikri, benim düşüncemin bir ürünü olamaz çünkü benim düşüncem sonlu ve sınırlıdır. Sonlu ve sınırlı olan bir nedenden, sonsuz bir sonuç çıkması mümkün değildir. O hâlde Tanrı, zorunlu olarak vardır ve bendeki Tanrı fikri, bana bizzat Tanrı tarafından verilmektedir. Descartes "Metafizik Üzerine Düşünceler (Meditasyonlar)" ile "Felsefenin İlkeleri" adlı eserlerinde, Tanrının niçin zorunlu olarak varolması gerektiğine dair birçok kanıt sunmuştur.

Tanrı'nın varoluşundan şüphe duymamamız, Descartes için çok önemlidir. Çünkü her hakikat, her kesinlik, her pozitif bilim buna bağlıdır. Eğer Tanrı'nın var olduğu kesin ve apaçık bir bilgi olmasaydı "Düşünüyorum, o hâlde varım." bilgisinden bir adım öteye gidemeyecektik. Başka bir deyişle, kendi kendimizi biliyor olacak fakat başka hiçbir şey bilemez olacaktık. Fakat Tanrı'nın var olduğunu bildiğimiz zaman, bu bilgi bize kendi dışımızdaki nesnelere bilme olanağı da sağlayacaktır. Descartes "Metafizik Üzerine Düşünceler (Meditasyonlar)" adlı eserinde bu düşüncesini şöyle ifade eder: "Bir Tanrı'nın var olduğunu öğrendikten sonra, aynı zamanda tüm şeylerin ona bağlı olduklarını ve onun asla aldatici olmadığını anladıktan ve buradan da açık ve seçik olarak düşündüğüm her şeyin kesinlikle doğru olacağı sonucuna ulaştıktan sonra... beni bundan kuşkulandırmaya götürecek hiçbir karşıt neden gösterilemez ve böylece onun doğru ve kesin bilgisine ulaşmış olurum ve bu aynı bilgi, geometrinin ve benzer diğer şeylerin hakikatleri gibi daha önce kanıtlanan bütün diğer şeyleri de kapsar... Böylece bir bilimin kesinliğinin ve doğruluğunun yalnız Tanrı'nın bilgisine bağımlı olduğunu açıkça anlıyorum. Öyle ki onu bilmeden önce başka hiçbir şeyi tam olarak bilemiyordum ve şimdi onu bildiğim için, yalnız Tanrı'nın kendisi ile ve başka düşünsel şeyler ile ilgili olarak değil, aynı zamanda cisimsel doğada bulunan birçok şeye dair bilgi edinmeyi sağlayacak araca sahip bulunuyorum."

Descartes bu noktada, üç kesin bilgiye sahip olduğunu düşünmektedir: 1) Ben varım, 2) Tanrı vardır. ve 3) Benim dışımda bulunan cisimler dünyası vardır. Bunlar kısaca şöyle tanımlanabilirler: Tanrı, her şeyin kendisine bağımlı olduğu fakat kendisi hiçbir şeye bağımlı olmayan sonsuz tözdür; ruh, düşünen bir tözdür; cisim (beden), yer kaplayan bir tözdür.

Görüldüğü gibi Descartes'a göre üç tözden bahsedebiliriz: Tanrı, ruh ve cisim. Böyle olmakla birlikte Descartes, Tanrı'yı mutlak töz olarak; ruh ile cismi de göreceli tözler olarak anlamaktadır çünkü Descartes'a göre töz, varolmak için kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, yani varlık nedeni kendisinde olan şeydir. Fakat ruh ile beden, Tanrı tarafından yaratılmışlardır ve dolayısıyla ona bağımlıdırlar. Dolayısıyla töz kavramı, Tanrı ve yaratılan şeylere ilişkin olarak kullanıldığında aynı anlama gelmemektedir. Başka bir deyişle, Descartes'a göre hiçbir şeye bağımlı olmayan Tanrı mutlak töz iken; ruh ve cisim yaratılan başka şeylere değil, sadece Tanrı'ya bağımlı olmalarından dolayı görece olarak tözdürler.

Descartes'a göre cisimlerin özü ya da esas niteliği, yer kaplamadır. Evrende ne cisimsiz bir yer kaplama, yani boş mekân ne de yer kaplamayan bir cisim, yani atom bulunamaz. Cisimler evreni sınırsızdır, çünkü sınırlı bir yer kaplama düşünülemez. Yer kaplamanın temel özelliği harekettir fakat hareketin kaynağı, cisimlerin kendisinde olamaz. Cisimlerin hareket ettikleri dahi söylenemez çünkü cisimler ancak yer kaplarlar. Tümüyle

pasif oldukları için ancak dış bir itme tarafından hareket ettirilirlir. Dolayısıyla cisimler ya da bedenler, tümüyle mekanik ve zorunlu bir şekilde işleyen makinelere benzetilebilirler. Descartes'a göre bu durum sadece cansız cisimler için değil, hayvan ve insan için dahi geçerlidir. Doğadaki canlı ve cansız tüm varlıklar aynı yapıya sahip oldukları için, aynı yasalara tabidirler. Canlı cisim ya da bedenlerin cansız olanlarından tek farkı, cansız olanlara göre daha karmaşık bir işleyişe sahip olmalarıdır. Descartes'ın deyişiyle canlı varlıklar "Tanrının elinden çıkmış mükemmel birer makineden ibarettir."

Öte yandan, ruhların özü düşüncedir. Töz olarak ruh, cismin tümüyle karşıtıdır. Ruhlar, cisimler gibi pasif ve zorunlulukla işleyen tözler değil, aktif ve özgür tözlerdir. Nasıl cisimde yer kaplamayan ve maddi olmayan bir şey söz konusu olamazsa ruhta da düşünce olmayan, yer kaplayan ve maddi olan hiçbir şey söz konusu değildir. Başka bir deyişle, cisim mutlak olarak ruhsuz, ruh mutlak olarak cisimsiz ya da maddesizdir. Descartes'ın birbirinden farklı iki tözün var olduğu yönündeki bu düşüncesi, Başka bir deyişle, ruh ile cisim arasında koyduğu bu ayrım, felsefe tarihinde töz düalizmi olarak anılmaktadır.

Descartes, buradan fizik bilimleri ile ruh bilimleri arasında da bir ayrım olması gerektiğidüşüncesine varır. Descartes'a göre birer töz olarak cisim ile ruh arasında ortak hiçbir yan olmadığı gibi, cisimlere ilişkin bilimlerle ruha ilişkin bilimler arasında da ortak bir yan söz konusu edilemez. Ruh ve cisim birbirinden tümüyle farklı türden tözler oldukları için her birine ait hakikatler, o tözün kendi doğasından çıkarılmalıdır. Dolayısıyla nasıl fizik bilimi mekanik sınırlar içinde kalmalı ve yorumlanmalı ise ruh bilimi de ruhun kendisiyle açıklanarak yapılmalıdır. Descartes'ın bu anlayışından çıkarılabilecek önemli bir sonuç; teologların pozitif bilimcilere ya da fizikçilere müdahale etmelerinin söz konusu olmadığıdır. Aynı şekilde, pozitif bilimciler ya da fizikçilerin de ruha ilişkin alanlarda hüküm vermeleri mümkün değildir. Dolayısıyla din ile bilim arasında herhangi bir çatışma olamayacağı gibi fikir düzleminde bir etkileşim dahi olması mümkün değildir.

Ruh ile cisim ayrımı, yani tözsel düalizm insan söz konusu olduğunda da geçerlidir. Descartes'a göre, temel nitelikleri birbirine tümüyle karşıt olan iki töz arasında hiçbir etkileşim söz konusu olamaz. Dolayısıyla her ne kadar insan, ruh ve bedenin bir birlik ve bütünlüğü olarak meydana gelmişse de ne ruh bedene ne de beden ruha hiçbir etkide bulunamaz. Beden kendine özgü, ruh da kendine özgü yasalara sahiptir. Descartes, bir mektubunda beden ile ruh arasındaki ayrılığı şu sözlerle açıklar: "Hiç felsefe yapmayanlar ve yalnızca duyularını kullananlar, ruhun bedeni hareket ettirdiğinden ve bedenin ruhu etkilediğinden emindirler. Her ikisini de aynı şey sayarlar, yani onların birliklerini göz önüne alırlar; çünkü şeyler arasındaki birliği düşünmek, onları bir ve aynı şey olarak düşünmektir."

Böyle olmakla birlikte Descartes'a göre insan, ruh ile bedenin tözsel birliğidir. Ruh ile beden insanda öyle bir bütünlük içindedir ki bu iki töz arasında bir işleyiş bütünlüğü söz konusudur. Ruh, bedende olup biten bazı uyarımları alarak bu uyarımlara çeşitli duyumlarla tepki verir. Buna karşılık, beden ise ruhun kimi eğilim ve isteklerini çeşitli hareketlerle yerine getirir. Descartes, insan ruhu ile bedeni arasındaki bu etkileşimin, beynin iç kısmında bulunan kozalaksı bir bezde gerçekleştiğini düşünür.

Uygulamalar

- Descartes'ın Yeni Çağ felsefesinin ve modern felsefenin babası olarak nitelenmesinin sebeplerini araştırınız.

Uygulama Soruları

- Descartes'ın yöntem anlayışı ile metafizik anlayışı arasında nasıl bir bağlantı söz konusu olabilir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Descartes'ın felsefesini ana hatlarıyla tanıdık. Yeni Çağ felsefesinin ve modern düşüncenin kurucusu olan Descartes'ın ortaya koyduğu felsefe sistemini, Descartes'ın yöntem anlayışı ve metafiziğini merkeze alınarak öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız.

- 1) Descartes, felsefeyi kesin bir .....konumuna getirmek istemiştir.
- 2) Descartes, felsefeyi kesin bir bilim hâline getirmek için .....felsefeye uygulanması gerektiğini düşünmüştür
- 3) Kartezyen yöntemin temel kabullerinden birisi şudur: .....hiçbir şeyin doğru olarak kabul edilmemesidir.
- 4) Descartes'a göre mutlak töz .....'dır.
- 5) Descartes'a göre..... düşünen bir töz, ...yer kaplayan bir tözdür.

2. SPINOZA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 2.1.** Spinoza'nın Felsefesi
  - 2.1.1.** Spinoza'nın Yöntem Anlayışı
  - 2.1.2.** Spinoza'nın Metafizik Anlayışı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Spinoza'nın yöntem anlayışı nedir?
- Spinoza'nın metafizik anlayışı nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Spinoza'nın Felsefesi	Spinoza'nın felsefesinin temel kavram ve sorunlarını detaylı bir şekilde kavrayabilmek	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Spinoza'nın Yöntem Anlayışı	Spinoza'nın yöntem anlayışını detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Spinoza'nın Metafizik Anlayışı	Spinoza'nın metafiziğini temel kavram ve sorunları üzerinden detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Töz
- Determinizm

Giriş

Bu bölümde Spinoza'nın felsefesini ana hatlarıyla tanımaya başlayacağız. Felsefe tarihinin en özgün filozoflarından Spinoza'nın felsefesini, Yeni Çağ felsefesinin karakteristik özellikleri ile ilişki içinde ele alacağız.

2. SPINOZA

Hristiyan engizisyon baskıları sebebiyle Hollanda'ya göç etmiş olan Portekiz ya da İspanya kökenli Yahudi bir ailenin oğlu olan Baruch Spinoza, 1632'de Amsterdam'da dünyaya gelmiştir. Babası, kendisinin haham olmasını istediği için ilahiyat ağırlıklı olan ilk eğitimini Amsterdam Sinagogu'nda almıştır. Daha sonra Franciscus van den Enden'in derslerine katılarak doğa bilimleri, matematik, felsefe ve Latince öğrenimi görmüştür. Bu süre zarfında, sorgulayıcı ve eleştirel tutumu nedeniyle Amsterdam Yahudi cemaati tarafından dışlanmaya başlamıştır. Eski hocaları olan Sinagog'un önde gelenleri, onun fikirlerini sapkınca bulmuş, bu fikirlerden vazgeçmesi ya da en azından açıkça dile getirmemesi için belli bir miktar maddi gelir önermişlerse de Spinoza fikirlerinde ısrar etmiş ve 23 yaşındayken dinden çıkarılmıştır.

Giderek kötüleşen sosyal yaşamı ve muhtemelen bir fanatik tarafından kendisine yapılan bir suikast girişimden sonra sadece dinden değil sosyal yaşamdan da dışlanmış bir kişi olarak Amsterdam'ı terk etmiştir. Bu olaydan sonra Benedict ismini kullanmaya başlayan Spinoza, yaşamının kalan kısmını Hollanda'nın seyrek nüfuslu beldelerinde geçirmiştir. Gerek arkadaşları tarafından teklif edilen maddi yardımları gerekse kimi üniversitelerden gelen hocalık tekliflerini kabul etmeyen Spinoza, sessiz ve sakin bir yaşamı tercih etmiş ve hayatını mercek imal etme işiyle ve özel ders vererek kazanmıştır. 1677 yılında akciğer hastalığı nedeniyle 45 yaşında hayatını kaybetmiştir.

Spinoza, felsefenin yanı sıra çağının modern bilimleri olan matematik ve sanatla da ilgilenmiştir. Döneminin önemli birçok bilimcisi ve filozofu ile fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu kişiler arasında Christiaan Huygens ve Leibniz de bulunmaktadır. Ne var ki yaşamı boyunca maddi ve manevi sıkıntı çekmiş bir filozof olarak öldükten sonra dahi pek çok çevre tarafından dışlanmış ve kimi zaman bir sapkın olduğu gerekçesiyle lanetlenmiştir. Böyle olmakla birlikte felsefe tarihine Yeni Çağ'ın en önemli filozoflarından birisi olarak geçmiştir. Eserlerinin büyük bir kısmını hayattayken yayımlayamamışsa da arkadaşları, eserlerine sahip çıkmıştır. Eserleri, ölümünün ardından isimsiz bir hayırsever tarafından toplu bir şekilde yayımlanmıştır.

Spinoza'nın eserlerinin isimleri şunlardır: *Ethica, Anlama Yetisinin İyileştirilmesi Üzerine, Teolojik-Politik İnceleme, Politik İnceleme, Tanrı, İnsan ve İnsanın Mutluluğu Üzerine Kısa İnceleme, Descartes Felsefesi'nin İlkeleri.*

2.1. Spinoza'nın Felsefesi

Spinoza, felsefe tarihinin en önemli ve özgün filozoflarından birisidir. Onun felsefesi, düşünce tarihinde karşımıza çıkan kendi içinde en tutarlı sistemlerden biridir. Felsefe tarihinden ve özellikle Descartes'tan devraldığı felsefi sorunlara yeni çözüm önerileri getirmiştir. Spinoza'nın felsefesinde ele alınan konular çok çeşitli olmakla birlikte, onun kurduğu felsefi sistemin bütünü *varlık nedir?* ve *varolan nedir?* sorularına verilen ayrıntılı bir yanıtta hareket ederek insana ve insan hayatına ilişkin sonuçlara varır. Dolayısıyla onun

felsefi sistemi; varlık felsefesi, bilgi felsefesi ve etiği tek bir potada eritmiş bir yapı olarak görülebilir.

Spinoza'nın temel felsefi kaygısı, insanın mutluluğudur. O *en yüksek mutluluğa* erişmek için izlenebilecek bir yaşama ilkesi bulmaya çalışmış ve bütün felsefi çabasını bu amaca adanmıştır. Spinoza, gerçek felsefeyi anladığımız zaman nasıl yaşamamız gerektiği bilgisine de ulaşacağımızı düşünmüştür. Bu amaca ulaşmak için de insanı, doğayı ve insanın doğadaki yerini kesin bir şekilde belirlemeye çalışmıştır. Dolayısıyla insanın da diğer her şeyle birlikte içinde yaşadığı doğa, Spinoza'nın felsefesinin en temel unsurlarından birisidir.

2.2. Spinoza'nın Yöntem Anlayışı

Yeni Çağ'daki matematik temelli bilimin ivmeli bir şekilde gelişmesi ve önemli bir mesafe katetmesi, kartezyen yöntem anlayışının ve felsefenin ortaya çıkması ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Spinoza da tıpkı kendi çağdaşı filozoflar gibi söz konusu bilimsel gelişmeleri yakından takip etmiş, Descartes'ın felsefesinden ve kartezyen yöntem anlayışından oldukça etkilenmiştir. Dahası, Descartes felsefesini ele aldığı ve bu felsefenin ilkelerini matematiksel formda anlattığı “Descartes Felsefesi'nin İlkeleri” adlı bir eseri dahi vardır. Bu bakımdan Spinoza, tıpkı Descartes gibi matematiği, felsefesinin ve felsefi yönteminin merkezine yerleştirmiştir. Böylece matematikçilerin ve geometricilerin öteden beri kullandığı analiz, sentez ve tümdengelim metodlarını felsefesini kurarken titizlikle uygulamıştır.

Spinoza'nın felsefesini en bütünlüklü ve sistematik bir şekilde ortaya koyduğu eser “Ethica”dır. Spinoza, bu kitabında ele aldığı sorunları Öklid'in (Eukleides) “Elemanlar” adlı kitabında geometrik şekilleri ele aldığı yöntemle açıklamıştır. Başka bir deyişle, öncelikle ele alacağı kavramları tanımlamış ve aksiyomlarını ortaya koymuş, daha sonra bu tanım ve aksiyomlardan hareketle önermelerini ortaya koymuş ve bu önermeleri teker teker kanıtlamıştır. Bu sebeple Spinoza'nın uyguladığı bu yöntem, felsefe tarihinde *aksiyomatik yöntem* ya da *geometrik yöntem* olarak anılır.

Böyle olmakla birlikte Spinoza, matematiği sadece felsefesini ortaya koyabileceği bir biçim olarak görmemiştir. Ona göre, doğanın düzeni de matematiğin düzeni ile aynıdır. Başka bir deyişle, nasıl ki matematiğin nesnelere (sayılar, geometrik şekiller, vb.) kimi özelliklere sahipse ve bu nesnelere arasında zorunlu bağıntılar bulunuyorsa doğada varolan şeyler için de aynı şey geçerlidir. O hâlde doğayı anlamak için kullanılması gereken yöntem de aynı olmalıdır. Spinoza: “Çünkü der. Doğa hep aynıdır; etkisi ve eyleme gücü her yerde bir ve aynıdır; yani her bir şeyin gerçekleşmesini ve bir biçimden diğerine geçmesini açıklayan doğa kanunları ve kuralları her yerde ve her zaman aynıdır. Bu yüzden şeylerin doğasını anlamak için kullanılacak yöntem de aynıdır.” Dolayısıyla doğayı felsefesinin en temel unsuru olarak belirleyen Spinoza, felsefesini kurarken doğanın düzeni olarak gördüğü matematiksel düzeni takip etmiştir. Bu anlamda Spinoza'nın, Galileo'nun “Doğa kitabı matematik diliyle yazılmıştır.” sözüyle ifade ettiği görüşünü paylaştığı söylenebilir.

2.3. Spinoza'nın Metafizik Anlayışı

Spinoza, onun çağdaşı olan diğer bazı filozoflar gibi doğa anlayışını töz kavramından hareketle oluşturmuştur. Tıpkı Descartes için olduğu gibi Spinoza için de töz; *varolmak için kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan şey* anlamına gelir. Fakat Spinoza, Descartes'ın birden fazla töz olduğu yönündeki fikrini birkaç gerekçeyle reddeder. Öyle ki Spinoza'ya göre tözün tanımı, onun kendi kendisinin nedeni olmasını gerektirir, aksi hâlde kendisinden başka bir nedenle var olacak ve dolayısıyla töz olmaktan çıkacaktır. Ayrıca töz sonsuz olmak zorundadır; eğer sonlu olsaydı kendisini sınırlayacak olan ve dolayısıyla kendilerine bağımlı olacağı başka tözlerle ilişki içinde olacaktır. Bunun yanında tek bir töz olmak zorundadır; eğer birden fazla töz olsaydı bunlar birbirlerini sınırlayacak ve yine töz olmaktan çıkacaklardır.

Dolayısıyla Spinoza'ya göre hiçbir şeye bağımlı olmayan ve her şeyin kendisine bağımlı olduğu tek bir tözden söz edilebilir; bu töz de Tanrı'dır. Tanrı; zorunlu olarak varolan, ezeli, ebedî yani mutlak anlamda sonsuz ve biricik tözdür. Dolayısıyla Spinoza'ya göre, kendi başına varolmayan ve kendi dışında bir şeye tabi olan şeylere töz demek yanlıştır. Çünkü "Tanrıdan başka hiçbir töz var olamaz ya da kavranamaz." Descartes'in birer töz olduğunu düşündüğü ruh ve cisim kavramları ile ilişki içinde olan *düşünme* ve *yer kaplama* ise ancak tözün temel birer niteliği olmak durumundadır.

Spinoza, doğada Tanrı'dan başka bir töz olmadığı fikrinden hareketle Tanrı ile doğayı özdeşleştirmiştir. Başka bir deyişle, Spinoza'nın Tanrı ile kastettiği şey, doğa ile kastettiği şey ile bir ve aynıdır: Tanrı doğadır, doğa Tanrı'dır ve dolayısıyla doğada olan her şey Tanrı'dadır. Spinoza, bu düşüncesini ifade etmek üzere *Tanrı ya da doğa* anlamına gelen *Deus sive Natura* kavramını kullanmıştır. Bunun yanı sıra Spinoza'ya göre Tanrı, doğadaki her şeyin nedenidir. Başka bir deyişle Spinoza, Tanrı ile doğayı özdeş kabul ettiği için Tanrı, kendisinden kaynaklanan ve kendisinin birer sonucu olan şeylerin (yani her şeyin) mutlak nedenidir. Tanrı, zorunlu olarak var olduğu için de doğada varolan ve olan biten her şey bu zorunluluğa tabidir ve bu zorunlu neden-sonuç ilişkisi içinde bulunmaktadır. Bu neden-sonuç ilişkisi, zorunlu olma bağlamında bir gerektirme ilişkisidir. Başka bir deyişle, nedenlerin varlığı kendi sonuçlarının varlığını zorunlu olarak gerektirir; tıpkı üçgen kavramının kendi iç açıları toplamının 180° olmasını gerektirdiği gibi.

Spinoza, doğada meydana gelen her şeyi ve şeyler arasındaki her ilişkiyi merkezinde Tanrı'nın bulunduğu bir neden-sonuç ilişkileri zinciri dâhilinde ele almıştır. O hâlde söylenebilir ki Spinoza'nın nedensellik anlayışı, zorunluluk düşüncesi ile doğrudan bağlantılıdır. Öyle ki bir neden varsa bu nedenin bir etkisinin de var olması (ve bunun tersi) zorunludur. Başka bir deyişle, verili bir neden varsa bu neden belirli bir etkiyi gerektirir; tersi olarak verili bir etki varsa bu etki, belirli bir neden tarafından gerektirilmiş olmalıdır. Bir nedenin olmadığı yerde ise bir etkinin olması mümkün değildir. Spinoza'nın doğada bulunduğunu düşündüğü bu zorunlu neden-sonuç ilişkisi, determinizm (belirlenimcilik) kavramıyla ifade edilmektedir.

Spinoza'nın bu determinist anlayışından hareketle vardığı sonuç şudur: “Tanrı tarafından bir etki üretmeye belirlenmiş bir şey, kendisini belirlenmemiş kılamaz.” Şeylerin varoluş nedeni Tanrı olduğu için varolan ve olup biten her şey, Tanrı tarafından öyle neden olduğu, gerektirildiği ya da belirlendiği için zorunlulukla öyledir. “Bir etki üretmeye belirlenmiş bir şey, zorunlu olarak Tanrı tarafından öyle belirlenmiştir ve Tanrı tarafından etki üretmeye belirlenmemiş bir şey, kendi kendisini belirleyemez.” Dolayısıyla Spinoza doğadaki hiçbir şey için özgürlük ve olasılığın söz konusu olamayacağını savunur. Başka bir deyişle, zorunsuz olmak, belirlenmemiş olmak ya da keyfi olmak anlamında hiçbir şey, olası ya da özgür değildir. “Her şey tanrısal doğanın zorunluluğu tarafından belli bir şekilde varolmak ve etki üretmek üzere belirlenmiştir.” Spinoza’ya göre, bir şeyin olası ya da özgür olduğunu sanmamız, bu şeyin varoluşunun ya da eylemlerinin nedenini bilmiyor oluşumuzdan kaynaklanır. Bu anlamda bir insanın özgür iradesi ile bir iş yaptığını söylemek, bir taşın özgür iradesi ile yuvarlandığını ya da rüzgarın özgür iradesi ile estiğini söylemek kadar anlamsızdır.

Dolayısıyla, Spinoza’ya göre, “yalnızca kendi doğasının zorunluluğu uyarınca varolan ve eylemeye yalnızca kendisi tarafından belirlenen şeye özgür” denebileceği için yalnızca Tanrı özgürdür; şeyler ise nasıl iseler öyle olmaya kendi nedenleri dolayısıyla belirlenmişlerdir. Bununla birlikte, Spinoza'nın özgürlük kavramını alışlagelmiş anlamıyla ya da kendi çağdaşlarının kullandığı anlamlarda kullanmadığı görülmektedir. Öyle ki özgürlük; mutlak bir irade ve eyleme keyfiyeti değil, bir şeyin kendi doğasının mutlak zorunluluğuyla varolması ve eylemesidir. Bu anlamda Tanrı da istekleri, seçimleri ya da özgür iradesi ile değil, kendi doğasının zorunluluğuyla iş görür. Başka bir deyişle, Tanrı istediği ya da öyle tercih ettiği için değil, kendi doğası zorunluluğu eyler. Tıpkı, üçgenin iç açıları toplamının 180° olmasının, üçgenin isteği ya da tercihine bağlı olmaması gibi. Dolayısıyla Tanrı, yalnız bu anlamda özgürdür. Çünkü "Tanrı, yalnız kendi doğasının yasaları uyarınca eyler ve kimse tarafından zorlanmaz.”

Uygulamalar

- Spinoza'nın yöntem anlayışı ile Descartes'in yöntem anlayışını karşılaştırınız.

Uygulama Soruları

- Spinoza'nın yöntemi ile metafiziği arasında bağlantı var mıdır? Araştırınız.
- Spinoza, Yeni Çağ felsefesinin kendine özgü özelliklerini ne derecede yansıtmaktadır? Tartışınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Spinoza'nın felsefesini ana hatlarıyla tanıdık. Felsefe tarihinin en özgün filozoflarından Spinoza'nın felsefesini, Yeni Çağ felsefesinin karakteristik özellikleri ile ilişki içinde öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız.

- 1) Spinoza'ya göre, ... düzeni ile .....düzeni bir ve aynıdır.
- 2) Spinoza, *Deussive Natura* ifadesini ..... ile .....'nın özdeşliğini anlatmak için kullanır.
- 3) Spinoza'ya göre sadece tek bir töz var olabilir, çünkü .....
- 4) Spinoza'nın doğada gerçekleşen her şeyin zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi içinde bulunduğu düşüncesine ..... adı verilir.
- 5) Spinoza'ya göre, doğada hiçbir şey olası ya da özgür değildir, çünkü .....

3. SPINOZA'NIN FELSEFESİNİN TEMELLERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 3.1.** Spinoza'nın Metafizik Anlayışında Zihin ve Beden İlişkisi
- 3.2.** Conatus Öğretisi ve Duygular Teorisi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Spinoza'nın Descartesçı düalist anlayışa karşı geliştirdiği teori nedir?
- Spinoza'nın metafiziği ile geliştirdiği psikoloji arasında nasıl bir bağlantı vardır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Spinoza'nın Metafizik Anlayışında Zihin ve Beden İlişkisi	Spinoza'nın geliştirdiği metafizik anlayışını zihin-beden ilişkisi bağlamında ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Conatus Öğretisi ve Duygular Teorisi	Spinoza'nın psikolojisinin temel kavram ve sorunlarını ortaya koyabilmek	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Paralelizm
- Conatus

Giriş

Bu bölümde Spinoza'nın felsefesini tanımaya kaldığımız yerden devam edeceğiz. Spinoza'nın zihin ve beden hakkındaki temel düşüncelerini, Spinoza'nın temel kavramlarına bağlı kalarak ele alacağız.

3.1. Spinoza'nın Metafizik Anlayışında Zihin ve Beden İlişkisi

Spinoza'nın Descartes'tan devraldığı felsefi sorunlara yeni çözüm önerileri getirdiğini ve Descartes'ın düalist töz anlayışına karşı çıktığını görmüştük. Descartes'ın kabul ettiğinin aksine Spinoza'ya göre, ruh ile beden birbirinden ayrı iki töz değildir. Ruh ile beden, tek ve mutlak töz olan Tanrı'nın iki temel niteliğinin, yani yer kaplama ve düşünmenin ifadeleridir. Dolayısıyla birbirlerinden ayrı olmaları ve tümüyle farklı yasalara tabi olmaları kabul edilemez çünkü bir ve aynı tözü ifade ederler. Tanrı, hem düşünen hem de yer kaplayan bir tözdür. Spinoza, Tanrı'yı yer kaplama niteliği ile göz önüne aldığı zaman şeyleri birer beden olarak ifade eder. Tanrı'yı düşünme niteliği ile ele aldığı zaman ise şeyleri birer fikir olarak ifade eder. Dolayısıyla bir şeyin maddi varlığı ile aynı şeyin düşünsel varlığı, esasen bir ve aynı şeyin iki farklı şekilde ifade bulmasıdır.

Böyle olmakla birlikte Spinoza'ya göre şeyler, ancak ilgili buldukları temel nitelikler (yer kaplama ya da düşünme) altında var olurlar. Örneğin; önümde bir cisim olarak duran masa, Tanrı'da bulunan ve Tanrı'nın yer kaplama niteliği altında ifade edilen bir şeydir. Buna karşılık, aynı masanın fikri de Tanrı'da bulunur ve bu defa düşünme niteliği altında ifade edilen bir şeydir. Böylece Spinoza'ya göre, Tanrı'da olan ve onun doğasından zorunlulukla çıkmış olan bir cisim ya da beden varsa bunun paralelinde o bedene karşılık gelen fikir de aynı zorunlulukla vardır ve Tanrı'dadır; aynı durum, tersi için de söz konusudur; yani bir fikir varsa fikri olduğu bir beden de olmalıdır.

Farklı şekilde ifade edecek olursak Spinoza'ya göre Tanrı, kendisinde olan her şeyin fikrine de sahiptir. Fakat nasıl ki her cisim, Tanrı'nın yer kaplama niteliği altında ve her fikir Tanrı'nın düşünme niteliği altında var oluyor ise varolan her şey, ilgili olduğu temel niteliğin nedensellik yasasına tabidir. Örneğin; önümde cisimsel olarak duran masanın varoluş nedeni, yer kaplama niteliğine sahip olması bakımından Tanrı'dır; bu masanın fikrinin nedeni ise düşünme niteliğine sahip olması bakımından Tanrı'dır. Başka bir deyişle, maddi olaylar sadece cisimler boyutunda işleyen nedenselliğe tabidir; zihinsel olaylar da sadece düşünme boyutunda işleyen nedenselliğe tabidir. Her bir boyutun kendi içinde bir nedensellik düzeni vardır fakat boyutlar arasında bir etkileşim, bir neden-sonuç ilişkisi söz konusu değildir. Dolayısıyla hiçbir beden ya da cisim, bir fikrin oluşmasına neden olamazken hiçbir fikir, herhangi bir cisim üzerinde etkide bulunamaz. Başka bir deyişle, cisimler ile fikirler, etkileşim kuramamaları anlamında birbirlerinden tümüyle yalıtılmışlardır.

Spinoza'nın cisimler ile fikirlere ilişkin bu görüşleri, insan için de söz konusudur. Ona göre, insan da doğada varolan bir şey olduğu için hem bir cisim hem de bir fikir olarak Tanrı'dadır. İnsan, Tanrı'nın yer kaplama niteliği altında ifade edildiği zaman insan bedeni olarak; düşünme niteliği altında ifade edildiği zaman ise insan zihni olarak vardır. Dolayısıyla insan bedeni ile insan zihni, esasen bir ve aynı şeydir. Bunun bir sonucu olarak Spinoza, insan bedeninde olan biten her şeyin zihinde buna paralel olarak bir fikrinin varolacağını savunur. Fakat ne zihnim bedenimi herhangi bir eylem gerçekleştirmeye belirleyebilir ne de bedenim zihnimi bir fikir oluşturmaya belirleyebilir. Özgür irade fikrini kabul etmeyen Spinoza, bu noktada Descartes'ın öne sürdüğü ruhun beden üzerindeki mutlak idaresi görüşüne de

tamamen karşı çıkmaktadır. Farklı niteliklerin aslında bir ve aynı şeyi ifade ediyor olmaları bakımından zihin ile bedenin birbirine karşılık gelmesi; bedende ne olup bitiyorsa zihinde buna karşılık bir fikir varolacağı ve buna rağmen zihin ile bedenin hiçbir şekilde birbiriyle etkileşemeyeceği görüşü, Spinoza'nın paralellik ilkesi ya da paralelizm olarak anılır.

3.2. Conatus İlkesi ve Duygular Teorisi

Spinoza'ya göre, doğada varolan her şeyin Tanrı'dan kaynaklanan zorunluluğa tabi olduğunu görmüştük. Böyle olmakla birlikte doğadaki her şey, tekil bir birey olarak varolur. Bu bakımdan bir birey olma anlamında, şeylerin kısmi bir bağımsızlığından söz edilebilir. Bu bireysel bağımsızlık, şeylerin doğanın zorunluluğunun dışında olması anlamında değil, tekil ve sonlu bir şey olarak varolmak ve etki üretebilmek anlamında söz konusudur. Dolayısıyla doğadaki her tekil şey, kendi dışındaki şeylerle bir etkileşim içindedir. Başka bir deyişle, doğadaki her bir şey, birbirini etkiler ve belirli bir şekilde varolmayı belirler. Dahası, şeylerin varoluşları gibi yok oluşları da kendi dışındaki şeyler, yani dış nedenler tarafından belirlenir. Dolayısıyla doğadaki bir birey, kendi dışındaki belirli bir neden olmaksızın nasıl var olamazsa dış bir neden olmaksızın yok edilemez. Dolayısıyla bir şeyin varoluşu, dış bir neden tarafından sona erdirilmedikçe daima sürer.

Spinoza'ya göre, şeylerin dış nedenler olmadıkça yok olmamalarının sebebi, kendi doğalarında varoluşlarına engel olabilecek hiçbir unsur barındırmamalarıdır. Bu durum; şeylerin doğasına, yani tanımlarına bakıldığında açık bir şekilde görülebilir. Öyle ki Spinoza'ya göre herhangi bir şeyin tanımı, bize o şeyin doğasına ait olanı verir. Başka bir deyişle, bir şeyin tanımı, o şeyi olumsuz ve ortaya koyar. Dolayısıyla dış nedenler bir kenara bırakılıp yalnızca şeyin kendi doğasına, yani tanımına bakıldığında, o şeyi olumsuzlayacak ve dolayısıyla o şeyi ortadan kaldıracak hiçbir şey bulunmaz. Spinoza'nın bu görüşü şöyle de ifade edilebilir: Bir üçgeni tanımladığımızda bu tanımda o üçgenin doğasını, yani varoluşunu ortaya koyarız ve o üçgeni yok sayacak, yani doğasına aykırı hiçbir şey bulamayız. Bu durum, doğadaki şeyler için de aynı şekilde geçerlidir. Bunun bir sonucu olarak doğadaki hiçbir şey, kendinde kendi varoluşunu sona erdirecek, yani kendi doğasına aykırı hiçbir şey içermez. Dolayısıyla bir şeyin doğası, her zaman için o şeyin varlığını olumsuz ve bu doğaya aykırı olan her ne varsa o şeyin dışında olmak durumundadır.

Öte yandan doğadaki her şey, kendi dışındaki sonsuz sayıda şey ile birlikte varolduğu için sürekli olarak dış etkilere maruz kalır. Dolayısıyla her şey, kendi varlığını kendi dışındaki şeylerin dış etkilerine rağmen ortaya koymaya çalışır. Fakat doğadaki hiçbir tekil şey, sonsuz bir güce sahip olmadığı için sonsuza dek varlığını sürdüremez. Çünkü daima varolabilmek, sonlu olmamayı ve dolayısıyla hiçbir dış etki tarafından yok olmamayı, belirlenmemeyi gerektirir. Başka bir deyişle, sonsuz bir varolma gücünü gerektirir. Fakat Spinoza'ya göre, doğada sonsuz varolma gücüne sahip bir birey bulunması mümkün değildir. "Doğada tek bir şey dahi yoktur ki ondan daha güçlü bir başka şey bulunmasın. Verili olan her ne varsa onu yok edebilecek kadar güçlü bir başkası da vardır." Bu sebeple şeyler için dış etkiler nasıl kaçınılmaz ise varoluşun sona ermesi de öyle kaçınılmazdır. Bu anlamda doğadaki her şey, kendisini sonsuz sayıda başka şeye karşı korumak zorundadır ki bu sonsuzca şeyden her biri

de kendini ortaya koymak için aynı şekilde mücadele eder. Tüm bu sebeplerden dolayı Spinoza şu sonuca ulaşır: “Doğadaki her şey ve dolayısıyla her insan, kendisini sınırlayan diğer şeylere ve tüm dış etkilere rağmen zorunlu olarak varoluşunu korumaya ve sürdürmeye uğraşır.” Başka bir deyişle, “Her şey elinden geldiğince varlığını sürdürmeye çabalar.” Spinoza, şeylerin varoluşlarını sürdürme çabalarına *conatus* ismini verir. Bu varoluş ilkesi, insan da dâhil olmak üzere doğadaki her şeyin varoluş ilkesidir.

Spinoza'nın *conatus* ismini verdiği bu çaba, aynı zamanda bir eyleme gücüne de karşılık gelir. Başka bir deyişle, örneğin; bir insanın kendi varlığını kendi dışındaki şeylerin etkilerine karşı korumaya ve sürdürmeye çabalaması, aynı zamanda elinden geldiğince etkin olmaya çabalaması anlamına gelmektedir. Bir insanın etkinliği ise Spinoza'ya göre eyleme gücü ölçüsünde belirlenir. Başka bir deyişle, insanın varoluşunu sürdürme çabası; etkinliğini, yani eyleme gücünü arttırması ile doğru orantılı olmaktadır. Spinoza, doğadaki her şey gibi insanın da varoluşuna dair her şeyi bu eyleme gücü bağlamında ele alır. Dahası, insanın duygusal yaşantısı da *conatusun* değişimlerine göre, yani eyleme gücündeki artış ve azalışlara göre belirlenir.

Spinoza'ya göre, *conatus*taki değişimler insanda iki temel duygunun ortaya çıkmasına neden olur: 1) Sevinç ve 2) Kederdir. Buna göre *conatus*taki her artış, bizi daha etkin kılar ve eyleme gücümüzü yükseltir. Eyleme gücündeki bu artış, bizim sevinç ile duygulanmamıza neden olur. Bunun aksine, *conatus*taki her azalış, bizi daha edilgin bir hâle sokar ve eyleme gücümüzü düşürür. Eyleme gücümüzdeki bu azalış ise bizi kederlendirir. Spinoza'ya göre, yaşadığımız bütün olumlu ve olumsuz duygular, bu iki temel ekseninde belirlenmektedir. Başka bir deyişle, her duygu; ya sevincin ya da kederin bir varyasyonudur. Olumlu her duygu, eyleme gücündeki bir artışa karşılık geldiğinden sevinçli bir duygudur. Olumsuz her duygu ise eyleme gücündeki bir azalışa karşılık gelmek anlamında kederli bir duygudur. Sevgi, hoşlanma, sempati, hoşgörü, vb. duygular sevinçli; nefret, tikslenme, antipati, hor görme, vb. duygular ise kederli duygulardır.

Spinoza, buradan hareketle *conatusumuz* gereği sadece kendimizi korumakla kalmadığımız, aynı zamanda bize sevinç verdiği inandığımız, yani sevdiğimiz şeyleri de korumaya çabaladığımız sonucuna varmaktadır. Buna karşılık, *conatusumuzu* engelleyen şeylerden kaçınmaya ya da kurtulmaya çabalayacağımız için bizi kederlendirdiğine inandığımız, yani nefret ettiğimiz şeylerden de kaçınmaya ya da kurtulmaya çabalarız.

Uygulamalar

- Spinoza'nın zihin-beden ilişkisi bağlamında ortaya koyduğu görüşleri ile Descartes'in düalist anlayişını karşılaştırınız.

Uygulama Soruları

- *Res Extansa* ve *Res Cogitans* kavramlarının Spinoza'nın metafizik anlayışındaki konumu ile Descartes'in metafizik anlayışındaki konumu arasında nasıl farklar söz konusudur?Karşılaştırınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Spinoza'nın felsefesinin ve özellikle metafizik anlayışının temel kavram ve sorunlarını gördük. Spinoza'nın zihin ve beden hakkındaki temel düşüncelerini, Spinoza'nın temel kavramları üzerinden öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız

- 1) Spinoza'ya göre, ... ile .... arasında hiçbir etkileşim söz konusu olamaz.
- 2) Spinoza'nın bedende ne olup bitiyorsa zihinde bu olup bitenin bir fikri olacağı görüşü, ... ilkesi olarak bilinir.
- 3) Spinoza, doğadaki her şeyin kendi varlığını sürdürme çabasına ..... ismini verir.
- 4) Spinoza'ya göre, conatusun artması bizi .... ile azalması ise .... ile duygulandırır.
- 5) Spinoza'ya göre tüm duygular, iki temel duygu olan ..... ve ..... 'in varyasyonlarıdır.

4. LEIBNIZ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 4.1.** Leibniz
- 4.2.** Leibniz'in Felsefesi
  - 4.2.1.** Leibniz'in Doğa Anlayışı ve Monadoloji Teorisi
  - 4.2.2.** Doğuştan İdeler ve Yeter Sebep İlkesi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Leibniz'in Monadoloji teorisi nedir?
- Leibniz'in metafizik anlayışının temel kavram ve sorunları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Leibniz'in Doğa Anlayışı ve Monadoloji Teorisi	Leibniz'in metafizik anlayışının temelinde yatan monadoloji teorisini detaylı bir şekilde kavrayabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Doğuştan İdeler ve Yeter Sebep İlkesi	Leibniz'in epistemolojisi ile ontolojisi arasındaki bağlantıyı ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Monad
- Güç
- Yeter Sebep

Giriş

Bu bölümde Yeni Çağ felsefesinin büyük rasyonalist filozofu Leibniz'in felsefesini genel hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız. Leibniz'in metafizik anlayışını, yine onun kullandığı temel kavramlara başvurarak açıklayacağız.

4.1. Leibniz

1646 yılında Almanya'nın Leipzig şehrinde dünyaya gelen Gottfried Wilhelm Leibniz, gençlik yıllarında hukuk ve felsefe öğrenimi görmüştür. Üniversitenin felsefe bölümünü "Bireyleşme İlkesi" adlı teziyle bitirmiş, sonrasında ise hukuk ile felsefenin ilişkisine dair bir tezle hukuk doktorasını tamamlamıştır. Hayatı boyunca içinde bulunacağı siyaset, diplomasi ve hukuk alanlarında genç yaşlarından itibaren görev almış, aynı zamanda bu alanlarda birçok çalışma kaleme almıştır.

Leibniz, çağdaşları olan Descartes ve Spinoza gibi sadece teorik gelişmeyi gündemine almamış, teori ile pratiğin bir arada ve uzlaşım içinde olması gerektiğini düşünmüştür. Mizacı da çok yönlü ve uzlaşmacı olan Leibniz; mezhepler arası ayrılıkları uzlaştırmak, bir akademiler birliği oluşturmak ve bütün bilimsel çalışmaları tek bir örgüt içinde toplayarak uyumlu hâle getirmek, dilden kaynaklanan ayrılıkları ortadan kaldırmak üzere evrensel bir dil kurmak, bilimsel bakış ile dinî bakışı uzlaştırmak için çabalamıştır. Felsefede de kendisinden önceki filozofların haklı oldukları yönleri alarak bunlar arasındaki karşıtlıkları gidermeye çalışan bir sistem kurmaya çalışmıştır.

Leibniz; sadece büyük bir filozof değil, aynı zamanda doğa bilimci, mühendis, dil bilimci, tarihçi, hukukçu, siyasetçi, eğitimci ve teologdur. İlgilendiği bilim dallarının kimisinde büyük yenilikler getirmiş, kimisinin ise gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bunun yanında büyük bir matematikçi olan Leibniz, bugün matematikte onun adıyla anılan diferansiyel hesabı geliştirmiştir. Ayrıca bugün hâlâ kullandığımız hesap makinelerinin ilk örneği sayılabilecek bir hesap makinesi icat etmiştir. Gençlik yıllarında Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi önemli bilim ve felsefe merkezlerinde bulunmuş, döneminin büyük isimleri ile ilişkiler kurmuştur. Arnauld, Malebranche, Boyle, Newton, Huygens ve Spinoza gibi döneminin büyük filozofları ve bilim adamları ile tanışmıştır. Yaşamı boyunca çalıştığı tasarılarının pek azını gerçekleştirebilmiş olan Leibniz, 1716'da Almanya'da hayata veda etmiştir.

Leibniz birçok alanda eserler kaleme almışsa da felsefi yapıtlarının hemen hepsi ölümünden sonra yayımlanmıştır. Leibniz'in dilimize çevrilen eserlerinden bazılarının adları şunlardır: *Metafizik Üzerine Konuşma*, *Monadoloji*, *Théodicée*.

4.2. Leibniz'in Felsefesi

Leibniz, Yeni Çağ filozoflarının büyük çoğunluğu gibi sistematik bir felsefe kurmaya çalışmıştır. Antik Çağ'dan başlayarak bütün felsefe tarihini titiz bir şekilde incelemiş ve felsefi sistemini, geçmişteki felsefi görüşlerden yararlanarak oluşturmuştur. Leibniz'e göre, felsefe tarihinde yararsız olan hiçbir fikir bulunmasa bile doğru düşünceye geçiş yapılan yer, Descartes'ın felsefesidir. Dolayısıyla Leibniz'in felsefesinin hareket noktasının kartezyen felsefe olduğu söylenebilir.

Descartes'ın felsefeyi kesin bir bilim hâline getirme çabasına benzer şekilde Leibniz de tüm bilimlerin ve felsefe öğretilerinin doğru yanları ile inşa edilmiş olan evrensel bir bilim

kurmak istemiştir. Matematikteki düzen ve uyumdan çok etkilenmiş ve felsefe için matematiktekine benzer yasalar bulmaya çalışmıştır. Aynı zamanda bu yasaları ve evrensel bilimi ifade etmeye yarayan özel bir dil yaratmaya çalışmıştır. Leibniz'e göre, tüm bunlar başarılı olduğunda en temel sorunlar, matematikte olduğu gibi açık ve seçik bir biçimde çözüme ulaştırılabilecektir.

Bunun yanında Leibniz, felsefesini felsefe tarihinde monadoloji ya da monadlar öğretisi olarak anılan bir teori etrafında şekillendirmiştir. Dolayısıyla Leibniz'in felsefesinin anlaşılması, bu monadlar öğretisinin anlaşılmasına bağlıdır.

4.2.1. Leibniz'in Doğa Anlayışı ve Monadoloji Teorisi

Leibniz, felsefesini genel olarak Descartes'tan hareketle fakat pek çok noktada Descartes'a karşı olarak geliştirmiştir. Leibniz, özellikle Descartes'ın düalist töz anlayışına karşı çıkmıştır. Leibniz'e göre, her şeyden önce yer kaplama (uzam) ya da madde, töz olamaz. Çünkü tözün basit ve bölünemez olması ve varolmak için nedensel olarak hiçbir şeye bağlı olmaması gerekir. Madde ise yer kaplayan, parçaları olan, bölünebilen ve dolayısıyla varoluşu da parçaları arasındaki karşılıklı ilişkiye bağlı olan bir şeydir. O hâlde madde, töz olamaz. Leibniz buradan hareketle yer kaplamanın ne fiziğin ne de metafiziğin temel kavramı olmadığını, ancak ikincil bir kavram olduğunu ileri sürer. Leibniz'e göre temel ilke, Descartes'ın düşündüğü gibi yer kaplama değil, yer kaplamanın da temelinde olan güç ilkesidir.

Leibniz, Spinoza'nın monist töz anlayışına da karşı çıkmıştır. Spinoza, her ne kadar Descartes'ın düalizimine bir çözüm getirmiş ve tözün hem yer kaplamanın hem de düşüncenin altında yatan bir güç olduğunu söylemiş olsa da tek tek varolan şeylerin bu sonsuz gücün parçaları olduğunu söylemesi, Leibniz tarafından kabul edilmemiştir. Leibniz'e göre, varolan her şeyin altında yatan basit güç, yani töz bölünemez olduğu için varolanların tözün parçaları olması mümkün değildir. Bunun aksine, bireysel olarak varolan ne kadar şey varsa o kadar basit ve bölünmez güç merkezi, yani töz vardır. Başka bir deyişle, Leibniz'e göre doğadaki her şey, tek ve sonsuz bir tözün gücünün parçaları değildir; aksine, varolan her şey; basit, bölünmez ve ilkel birer güç olan tözlerden meydana gelir. Leibniz, bu tözlere basit ve bölünmez güç birimleri olmak anlamında *monadlar* ismini verir.

Leibniz monadları açıklarken kimi zaman atom terimini kullanır. Tıpkı Demokritos ve Epiküros gibi filozofların, atomları varlığın temel bileşenleri olarak görmeleri gibi Leibniz de monadları varlığı meydana getiren en temel birimler olarak kabul etmiştir. Monadlar da atomlar gibi ezeli ve ebedidirler, yaratılmadıkları gibi yok da olmazlar. Doğada gördüğümüz bileşik nesnelere, monadların bir araya gelişleriyle varolup dağılımlarıyla yok olsalar da monadlar, bu varoluş ve yok oluştan bağımsızdırlar. Zira monadlar, basittir ve bileşenlerine ayrılamazlar. Böyle olmakla birlikte monadlar; atomlar gibi maddi değil, tinsel tözlerdir. Dolayısıyla ne yer kaplarlar ne büyüklükleri vardır ne de şekle sahiptirler.

Leibniz'e göre, sayıca sonsuz olan monadların her biri, bir diğerinden farklıdır. Fakat monadlar yer kaplamadıkları, şekil ve büyüklüğe sahip olmadıkları için birbirlerinden nicel

olarak değil nitel olarak farklılık gösterirler. Başka bir deyişle, Leibniz'in *ayırt edilemezlerin özdeşliği* ilkesine göre nitelikçe birbirinin aynı olan iki şey, birbirinden ayırt edilemeyeceği ve dolayısıyla birbiri ile özdeş olacağı için her monad, bir diğerinden nitelikçe farklı olmalıdır. Böyle olmakla birlikte bir monaddaki her ayırd edici farklılık ya da onda meydana gelebilecek herhangi bir değişim; dış bir etkiden değil, kendi doğasında bulunan bir iç ilkedен kaynaklanır. Her monad, kendi dışından gelebilecek herhangi bir etkiyi imkânsız kılan bir biricikliğe sahiptir. Bir monad, hiçbir durumda diğer hiçbir monadla etkileşmez, karışmaz ve ezeli-ebedî olarak kendisi neyse odur. Leibniz monadların bu özelliğini şu ünlü deyişle ifade etmiştir: “Monadların içlerine herhangi bir şeyin girip çıkabileceği pencereleri yoktur.”

Leibniz'e göre, birbirlerine açılan pencereleri olmayan monadlar, her ne kadar bireysel ve birbirlerinde farklı da olsalar, yine de belirli benzerlik ve ortak özelliklere sahiptirler. Her monad, tinsel bir töz olarak algıya ve eğilime ya da arzuya sahip olmak bakımından bir diğer monad ile benzerdir. En mükemmel ve en yüksek seviyedeki monadlar kadar, en düşük seviyedeki monadlar da tinsel birer töz, yani ruhtur ve dolayısıyla belirli bir algı ve eğilime sahiptirler. Leibniz, buradan hareketle gerçekte yalnızca ruhların var olduğunu ve bu ruhların algılarının açıklığına göre belirli bir yetkinlik hiyerarşisinde bulunduğu sonucuna ulaşır. Monadlar, kendi içlerinde sonsuzca algı derecesine sahip olduğu gibi, monadlar arasında da algılarının açıklığı bakımından sonsuz derecelenme vardır. Düşük seviyedeki varlıkların; örneğin hayvanların algıları bulanık, karanlık ve bilinçsizdir. Yüksek seviyedeki varlıkların; örneğin insanların algıları ise açık, aydınlık ve bilinçlidir. Leibniz, bu iki algı derecesi bakımından hayvan ruhu ile insan ruhu arasında ayırım yapar. Hayvani olan sadece algı ismini alırken insani olana açık algı ya da tam algı (*aperception*) denir.

Leibniz'e göre bütün monadlar, kendi algıları ölçüsünde evreni temsil ederler ya da Leibniz'in deyişle her monad, kendi görüş noktasına göre evreni yansıtan canlı bir aynadır. Bu anlamda her monadın bir mikrokozmos olduğu söylenebilir. Fakat her monad, birbirinden farklı olduğu için her biri evreni farklı derecelerde temsil eder ve algılar. Örneğin; Leibniz'e göre Tanrı, en yüksek ve yetkin monad olarak her şeyi açık seçik ve en uygun şekilde yansıtır. İnsan ruhuna karşılık gelen monad ise evreni kısmen açık ve bilinçli bir şekilde temsil etmesine rağmen mutlak apaçıklıktan yoksundur. Doğadaki diğer varlıklara gidildikçe algının ve temsilin açıklığı azalır. Bu bakımdan Leibniz'e göre, bir monadın evreni hangi ölçüde açıkça temsil ettiğini, onun ruhunun yetkinliği belirler. Leibniz'e göre cisim ya da madde dediğimiz şey, bulanık bir algıdan başka bir şey olmadığı için, örneğin; doğadaki madenler ya da mineraller, en düşük seviyeli monadlardır. Leibniz'in monadlar arasında kurduğu bu yetkinlik hiyerarşisine göre monaddaki maddi unsur, edilginliğe; tinsel öge ise etkinliğe ve eyleme gücüne karşılık gelmektedir.

Leibniz'in monadlar arasında algı bakımından bir farklılık ortaya koyması, ruh ile beden arasındaki ilişki sorununa getirdiği bir çözüm önerisi olarak görülebilir. Öyle ki Leibniz, varolan her şeyin onu oluşturan monadların yetkinliği ölçüsünde kısmen maddi, kısmen tinsel olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla ruh ile beden birbirinden tümüyle kopuk olmadığı gibi tinsel olan ile maddi olan arasında kökensel ve türsel bir fark da yoktur. Ayrıca ne kartezyen düalizmi ne de Spinoza'nın ruh ile bedeni özdeşleştiren anlayışını kabul etmeyen

Leibniz; insanlar, hayvanlar, bitkiler ve madenler arasında kökensel bir benzerlik olduğunu ifade ederek çeşitli varlık türleri arasında mutlak bir kopuş olmadığını kabul etmiştir.

4.2.2. Doğuştan İdeler ve Yeter Sebep İlkesi

Leibniz'in monadlar öğretisi, onun bilgi teorisinin de temelinde yatmaktadır. Leibniz, zihnin kendisinden kaynaklanan ve doğuştan gelen ideler ile dışarıdan gelen empirik ideler arasında bir ayırım yapar. Duyumdan kaynaklanan, yani empirik ideler, diğer ide ve kavramlardan sadece zihnin dışındaki şeylerden kaynaklanmaları açısından değil, aynı zamanda açıklık ve seçiklikleri bakımından da ayrılırlar. Tıpkı Descartes'ta olduğu gibi Leibniz'e göre de bir ide, karşılık geldiği nesnenin benzeri nesnelere ayırt edilmesini sağlayan ölçütlere sahip olması ölçüsünde seçik ya da muğlaktır. Örneğin, en iyi örneklerini matematik alanında görebileceğimiz ideler, açık ve seçiktirler. Renk, tat, ses ve koku gibi ideler ise muğlaktırlar.

Leibniz'e göre monadlar, algılarının açıklığı ölçüsünde yetkin oldukları ve cisim ya da madde dediğimiz şeyler aslında maddi olmayan şeylerin bulanık algılarından ibaret oldukları için tat, ses, renk, vb. bulanık empirik idelerin açık ve seçik karşılıkları biçim, şekil, büyüklük, vb. doğuştan ideler olmak durumundadır. Dolayısıyla Leibniz, bütün açık ve seçik idelerin zihnin kendisinden kaynaklanan doğuştan ideler olduğunu savunmuştur. Böylece Leibniz'e göre, doğuştan idelerle empirik ideler arasındaki fark, tıpkı monadlar arasındaki fark gibi türsel olmaktan ziyade açık seçikliğe bağlı bir derece farkıdır. Leibniz, doğuştan ideler anlayışını ünlü empirisist filozof John Locke'un *tabula rasa* kavramına karşı çıkmak üzere kaleme aldığı "İnsan Anlığı Üzerine Yeni Deneme" adlı henüz dilimize çevrilmemiş eserinde ortaya koymuştur.

Öte yandan Leibniz, doğruluklar arasında da bir ayırım yapar. Bu ayrımı "Monadoloji" adlı eserinde şöyle ifade eder: "Doğrular iki çeşittir: Usa vurmaya ilgili doğrular ve olguyla ilgili doğrular. Usavurmaya ilgili doğrular, zorunludur ve karşıtları olası değildir. Olguyla ilgili doğrular ise olumsaldır ve karşıtları olasıdır." Bu ayrıma göre zorunlu doğrular, örneğin matematiğin doğruları, mantığın temel ilkeleri olan özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine dayanırlar. Dolayısıyla zorunlu bir önerme, tersinin düşünülmesi mümkün olmayan ya da tersi düşünüldüğünde bizi bir mantık hatasına sürükleyecek doğrulardır. Fakat olguya ilişkin bir doğrunun tersi, hiçbir mantık hatasına düşmeden düşünülebilir. Örneğin 'Bugün güneş doğdu.' olgusuyla ilişkili olarak 'Bugün güneş doğmayabilirdi.' ifadesini kullanmak, bir mantık hatası içermez. Fakat Leibniz'e göre olgular, her ne kadar olumsal ya da zorunlu değil gibi görünseler de tıpkı matematiğin önermeleri gibi zorunludurlar. Fakat bunların zorunlu olmalarının sebebi; özdeşlik ya da çelişmezlik ilkesi değil, yeter sebep ilkesi, yani varolan her şeyin yeterli bir sebebi olması gerektiği ilkesidir. Böylece Leibniz'e göre özdeşlik ya da çelişmezlik ilkesi ile açıklanamayan bir zorunluluk, yeter sebep ilkesi ile açıklanır.

Yeter sebep ilkesi, Leibniz'in Yeni Çağ'da hâkim olan mekanik evren anlayışına karşı savunduğu teleolojik bir ilke olarak görülebilir. Temelleri büyük ölçüde Antik Çağ'da atılmış olan ve doğanın belirli bir amaca ya da amaçlara yönelik olarak işlediğini varsayan teleolojik (ereksel) doğa anlayışı, Yeni Çağ'da etkisini kaybetmiştir. Yeni Çağ bilimi ve felsefesi,

büyük ölçüde mekanik bir evren anlayışına sahiptir. Bu anlayışa göre, evrendeki her şey mekanik bir zorunluluk içinde işler. Leibniz, Descartes ile birlikte büyük ölçüde felsefeye hâkim olmaya başlayan mekanik doğa anlayışını bütünüyle kabul etmemiş, Aristoteles'ten beri süre gelen organik ya da teleolojik doğa anlayışını belirli ölçüde savunmuştur. Bu doğrultuda, kendi döneminin mekanik evren anlayışında felsefeden dışlanan bu ilkeyi felsefeye yeniden kazandırmak için büyük çaba sarfetmiştir. Leibniz, yeter sebep ilkesini şöyle ifade eder: "Hiçbir doğru ya da varlık, hiçbir gerçek önerme, onun neden böyle olduğunu ve başka türlü olmadığını belirleyen yeterli bir sebep olmaksızın varolamaz; bu sebepler bizce bilinmese de."

Uygulamalar

- Leibniz'in metafizik anlayışı bağlamında zorunlu doğrular ile olgu doğruları arasındaki ayrımları açıklayınız ve örneklendiriniz.

Uygulama Soruları

- Leibniz'in töz anlayışı ile Spinoza'nın töz anlayışı arasındaki benzerlik ve ayrımlar nelerdir? Açıklayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Yeni Çağ felsefesinin büyük rasyonalist filozofu Leibniz'in felsefesini genel hatlarıyla tanıdık. Leibniz'in metafizik anlayışını, yine onun kullandığı temel kavramlara başvurarak öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız

- 1) Leibniz'e göre töz, maddi olamaz; çünkü .....
- 2) Leibniz'e göre fiziğin temel ilkesi, Descartes'ın düşündüğü gibi "yer kaplama" değil, ...dir.
- 3) Leibniz'in monadları ile Antik Yunan atomcularının atomları arasındaki fark .....'dır.
- 4) Leibniz, monadların dışarıdan gelen hiçbir etkiye maruz kalamayacağı görüşünü "....." sözü ile dile getirmiştir.
- 5) Leibniz'e göre, zorunlu doğrular ..... ve ..... ilkeleri ile; olgusal doğrular ise .....ilkesi ile açıklanır.

5. JOHN LOCKE

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

5.1. John Locke'un Felsefesi

5.1.1. Locke'un Bilgi Anlayışı

5.1.2. Locke'un Nitelikler Ayrımı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- John Locke'un felsefesinin temel kavram, ilke ve sorunları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
John Locke'un Felsefesi	John Locke'un felsefesinin temel kavram ve sorunlarını detaylı bir şekilde kavrayabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Locke'un Bilgi Anlayışı	John Locke'un bilgi anlayışının temel niteliklerini, ilkelerini ve sorunlarını detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Locke'un Nitelikler Ayrımı	John Locke'un epistemolojisinin en önemli unsurlarından olan nitelikler ayrımını detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- İde
- *Tabula Rasa*
- Zihin
- Birincil nitelikler
- İkincil nitelikler

Giriş

Bu bölümde John Lock'un felsefesini ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız. Yeni Çağ felsefesinin en önemli isimlerinden olan Lock'un bilgi anlayışı ve bu anlayıştan ileri gelen bazı önemli sonuçlar tanıtılmaya çalışılacaktır.

5.1. John Locke'un Felsefesi

İngiliz aydınlanma hareketinin ve Yeni Çağ empirisist geleneğinin en önemli temsilcilerinden olan John Locke, 1632 yılında İngiltere-Wrington'da doğmuştur. Yüksek öğrenimini Oxford Üniversitesinde doğa bilimleri ve tıp alanında tamamlamıştır. Üniversite yıllarında modern felsefe ile tanışmış, özellikle de felsefesini doğa bilimlerine dayandıran Descartes'ın düşüncelerinden etkilenmiştir. Aynı yıllarda Robert Boyle, Thomas Willis ve Robert Hooke gibi önemli düşünür ve bilimcilerle birlikte çalışma fırsatı bulmuştur.

Sonraki yıllarda bir İngiliz soylusu olan, o sıralar böbrek rahatsızlığı geçiren Shaftesbury Kont ile tanışmış ve onun tedavisine yardımcı olmuştur. Sonrasında onun kişisel danışmanı ve hekimi olarak uzun süre görev yapmış, Kont'un çocuğunun ve sonradan ünlü bir düşünür olacak torunu Shaftesbury'nin yetiştirilmesinde büyük katkı sağlamıştır. Bu süre zarfında edindiği deneyimlerden yola çıkarak sağlıklı ve sağlam bir ruh ve bedene sahip olunmasını sağlayacak doğal bir eğitimin temellerini açıkladığı "Eğitim Üzerine Düşünceler" adlı eserini kaleme almıştır. Yine aynı süre zarfında çeşitli yönetim kademelerinde görev yapmış olması siyaset, uluslararası diplomasi, ticaret, ekonomi gibi alanlarda deneyim kazanmasını sağlamış ve düşüncelerini şekillendirmesine yardımcı olmuştur. 1683 yılında İngiltere'de yaşanan siyasi karışıklıklar nedeniyle ülkeyi terk etmek zorunda kalan Locke, 5 yıl süreyle Hollanda'da kalmıştır. Önemli eseri "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"yi burada tamamlamıştır. John Locke daha sonra İngiltere'ye geri dönmüş ve 1704 yılında burada hayata gözlerini yummuştur.

Felsefenin yanında siyasi ve toplumsal meseleler üzerine de eğilen John Locke'un dilimize çevrilen eserlerinden bazıları şunlardır: *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, *Yönetim Üzerine Birinci-İkinci İnceleme*, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*.

John Locke, İngiliz Aydınlanması'nın ve dolayısıyla Avrupa'daki aydınlanma hareketlerinin kurucu filozoflarından birisi olarak kabul edilir. Locke'un savunduğu özgürlük; hayata aklın rehberlik etmesi gerektiği, sosyal yaşamın her alanında her türlü dogmatik gelenek ve otoriteden kurtulmak gerekliliği gibi fikirler, aydınlanma düşüncesinin de temelinde yatan fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Aydınlanma düşüncesinin etkileri göz önüne alınacak olduğunda Locke'un fikirlerinin gerek pratik gerekse teorik alanda günümüzde dahi etkili oldukları görülecektir.

Öte yandan Locke, büyük ölçüde İngiltere'de ortaya çıkan empirisist felsefe geleneğinin en önde gelen temsilcilerinden birisidir. Locke bu bakımdan, en yetkin örneklerini Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi filozoflarda bulduğumuz metafizik sistemlere şüpheyle yaklaşmış; akli merkeze alan, duyuları önemsemeyerek her şeyi salt akıldan hareketle ele alan rasyonalist geleneğe karşı önemli eleştiriler getirmiştir. Öte yandan, bütün metafizik ve etik hakikatlerin doğuştan geldiklerini, genel geçer olduklarını savunan ve temellerini büyük ölçüde Platoncu felsefe geleneğinde bulduğumuz anlayışa da karşı çıkmıştır. Locke, ünlü *tabula rasa* tezinden hareketle geliştirdiği bütün bu eleştirilerini ve

felsefesinin temel ilkelerini ana eseri olan “İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme”de geliştirmiştir.

John Locke’un felsefesi, büyük ölçüde pratik sorunlara çözüm getirmeye yöneliktir. Bu çözüm önerilerini ise yeni bir bilgi teorisinden hareketle temellendirmiştir. “İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme” felsefe tarihinde, bilginin temelleri ve sınırlarını araştıran, eleştiren ve bilgi konusunu bu yoğunluk ve genişlikte ele alan ilk eser olarak kabul edilir. Bilgi sorunu; felsefe ortaya çıktığından beri düşünürlerin gündeminde olmuş, Descartes ile birlikte Yeni Çağ felsefesinin öncelikli bir sorunu olarak ele alınmıştır. Fakat bilgi teorisini, bilgi üzerine araştırma yapmayı başlı başına bir felsefe dalı olarak geliştiren ilk kişi John Locke olmuştur. John Locke bu eserini şöyle tarif etmiştir: “İnsan bilgisinin kökeni, kesinliği ve kapsamı üzerine bir araştırmadır... Anlama yetisinin nesnelere kavramlarına nasıl ulaştığını açıklamadır; bilgimizin kesinlik derecesini belirlemedir; sanma ile bilme arasındaki sınırların aranmasıdır.” Başka bir deyişle, Locke’un asıl amacı şudur: “Anlama yetisinin gücünün nereye kadar ulaştığını, ne gibi nesnelere kavrayabileceğini ve hangilerinin bu kavrayışın dışında kaldıklarını araştırmaktır.”

5.1.1. Locke’un Bilgi Anlayışı

John Locke’un felsefi düşünceye sağladığı en önemli katkı, geliştirdiği bilgi teorisidir. Locke “İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme” eserinde ortaya koyduğu teorik çabasının esasen pratik bir amaca yönelik olduğunu şu sözlerle ifade eder: “Bizim işimiz her şeyi değil, kendi davranışımızla ilgili şeyleri bilmektir. İnsan denen bu ussal yaratığın düşüncelerini ve onlara bağlı olan eylemlerini kendileri aracılığıyla yönetebileceği ve yönetmek zorunda olduğu ölçütleri bulabilirsek başka kimi şeylerin bilgimizin dışında kalmış olmasından rahatsız olmamıza gerek kalmaz.” Dolayısıyla Locke, aklın kendinde sahip olduğu ya da doğuştan getirdiği yetilerin gerçekten var olup olmadıklarını sorgulayarak işe başlar.

Locke’a göre akıl, kendinde teorik ve pratik birtakım ilkeler barındıran bir akıl değildir. Akıl, sadece Tanrı’nın insana verdiği bir bilme yetisidir. Fakat akıl, kendisi aracılığıyla bilginin zihne girdiği bir yol da değildir. Akıl, bilgi edinmek için gerek duyduğu malzemeyi deneyim yoluyla alır ve bu anlamda deneyime bağımlıdır. Locke, bu bağlamda aklın doğuştan getirdiği ve deneyimden bağımsız hiçbir kavram, bilgi ya da ilkeye sahip olmadığını savunmuştur.

Locke’un kendi ifadesiyle zihin, başlangıçta beyaz bir kağıt ya da boş bir levha (*tabularasa*) gibidir ve bütün kavram ve idelerimiz sonradan kazanılmıştır. Kimi kavram, ide ya da ilkelerin doğuştan olduğunun sanılması, onların ne zaman edinildiğinin hatırlanmamasından kaynaklanır. Locke’a göre bir çocuğun zihni, başlangıçta üstüne istenilen şeyin yazılabildiği boş bir kağıt gibidir ve dolayısıyla kendisine verilmek istenen bütün izlenimleri alır. Fakat ileriki zamanlarda kendi üzerine düşünmeye başladığında zihninde bu izlenimlerden daha eski hiçbir şey bulamayacağı gibi bu izlenimlerin nereden kaynaklandıklarını da hatırlayamaz. Dolayısıyla “Kaynağını kendisinde bulamadığı bu düşüncelerin, ona başkaları tarafından öğretilen şeyler değil de zihnine Tanrı ve doğa

tarafından kazanmış şeyler olduğu sonucuna ulaşır.” Fakat bütün idelerimizin kaynağı, bütün bilgilerimizin temeli deneydir; yani dışımızdaki duyumsanabilir şeyler üzerinde ya da zihnimizin iç işlemleri üzerinde yaptığımız gözlemlerdir. Locke, zihnimizin bu dış gözlemlerine *duyum*, iç gözlemlerine ise *düşünme* yani *refleksiyon* adını verir. Zihinde bu iki ilkenin, duyum ve düşünmenin birinden kaynaklanmayan tek bir ide dahi yoktur.

Locke’a göre, insanın düşünmeye başlaması da duyum ile başlar. Duyumsamadan önce düşünemeyiz. Başka bir deyişle, “Zihinde, duyulardan gelmeyen hiçbir şey yoktur.” Dolayısıyla düşünce tümüyle duyuma bağlıdır. Zihin; hiçbir işleyişinde ve düşüncesinde, duyumun ve refleksiyonun kendisine sağladığı ideler alanını aşamaz. Bu anlamda zihin, tamamen pasiftir. İstesek de istemesek de duyumsadığımız şeylerin ideleri zihnimize girer. “Bir ayna, karşısına konulan şeylerin ürettiği görüntüleri nasıl değiştiremez, silemez ya da reddedemezse zihin de bu ideleri reddetme, silme ya da değiştirme yetisine sahip değildir.”

Locke’a göre iki tür ide vardır: 1) **basit ideler** ve 2) **karmaşık ideler**. Basit ideler, bütün bilgilerimizin temel malzemesidir ve zihne sadece duyumsama ve refleksiyon yoluyla girebilirler. Fakat basit idelerin oluşmasında tamamen pasif olan zihin, karmaşık idelerin oluşmasında etkindir. Başka bir deyişle zihin; basit ideleri alır, karmaşık ideleri ise üretir. Zihin basit ideleri aldıktan sonra, bunları tekrarlama, düzenleme, birbirleri ile birleştirme ve böylece yeni karmaşık ideler üretme yetisine sahiptir. Fakat en üstün zihin bile duyum ve refleksiyon tarafından sağlanmayan hiçbir basit ide oluşturamaz.

Öte yandan Locke’a göre basit ideler, bize ya tek bir duyu yoluyla ya birden fazla duyuyla ya sadece refleksiyonla ya da hem duyum hemde refleksiyon yoluyla gelirler. Bize tek bir duyuyla gelenler basit ideler; renkler, sesler, tatlar, kokulardır ve en sık gelen ise Locke’un katılık ya da nüfuz edilemezlik dediği basit idedir. Bize dokunma duyusu yoluyla gelen katılık idesi, cisimlerle en sıkı ilişki içinde olan idedir. Bize birden fazla duyu tarafından gelenler ise mekân, uzam (yer kaplama), hareket ve durgunluk ideleridir. Refleksiyon yoluyla bize algı ya da düşünme gücü ve irade veya eyleme gücü ideleri gelir. Duyumsama ve refleksiyonun her ikisi ise sevinç, keder, güç, varlık, birlik gibi ideler ediniriz.

Locke’a göre idelerin oluşması zihnin şu yetilere sahip olmasını gerektirir:

1) Bilgiye doğru gidişin ilk basamağı olan ve bilgiye dair her şeyin başlangıcı olan *algı*,

2) Zihne giren ideleri saklayan ve zihni kazındıktan sonra kaybolan ideleri tekrar zihne getiren *bellek*,

3) İdeleri birbirinden açık olarak *ayırma yetisi*,

4) İdeler arasında ilişki kurarak yeni ideler oluşturan *karşılaştırma yetisi*,

5) Karmaşık ideleri oluşturmak üzere basit ideleri bir araya getiren *birleştirme yetisi*
ve

6) Soyutlama yetisidir.

Locke'a göre insan zihnini hayvanlarınkinden ayıran yeti, soyutlamadır. Soyutlama, kendisini insana özgü olan dilde ortaya koyar. Öyle ki Locke'a göre, zihne giren tek tek her fikri bir sözcük ile işaret etmek zorunda olsaydık sonsuz sayıda kelime gerekecekti. Zihin, bunu önlemek için nesnelere aldıkları tek tek ideleri genelleştirir. Tek tek aldığı ideleri, onları veren nesnelere ayırır. Soyutlama denen yeti, zihnin bu işlevi yerine getirmesini sağlar.

5.1.2. Locke'un Nitelikler Ayrımı

Locke, bu söylediklerinden yola çıkarak zihin ile dışımızdaki cisimler arasında bir ayırım yapar ve bizim sadece kendi zihin içeriklerimizi, yani sözü edilen basit ve karmaşık ideleri bilebileceğimiz sonucuna ulaşır. Dışımızdaki nesnelere ise zihnimizde oluşturdukları bu ideler dolayısıyla bilebiliriz. Başka bir deyişle, biz dışımızdaki nesnelere kendilerini doğrudan değil, bizde idelerin oluşmasını sağlayan nitelikleri ile dolaylı olarak biliriz. Dolayısıyla Locke'a göre, nesnelere kendilerine doğrudan gidemediğimiz için onlara nitelikleri üzerinden yaklaşmak gerekir. Locke, bu bağlamda *birincil ve ikincil nitelikler* ayrımı tezini ortaya koymuştur.

Locke, nitelikler ayrımını nitelik kavramına iki farklı şekilde yaklaşarak geliştirmiştir. Locke'a göre bir şeyin niteliği, onun karakteristik özelliğidir. Bunun yanında bir şeyin niteliği, onun bizde ideler oluşturma gücüdür. Bu ayrıma göre, bir şeyin bazı belirli nitelikleri sadece bizde ide oluşturma gücüne sahip olmayıp aynı zamanda o şeyin kendisine de benzerler. Bazı nitelikler ise sadece zihnimizde ide meydana getirme güçleri bağlamında vardır ve gerçekte nesnenin kendisinde olan nitelikler değildirler. Locke bunlardan ilkinde *birincil ya da orijinal nitelikler*, diğerine ise *ikincil nitelikler* ismini verir.

Bir cismin birincil nitelikleri; katılık, yer kaplama, şekil, hareket ya da durgunluk ve sayıdır. Bu nitelikler, nesnenin asli özellikleridir. Öyle ki örneğin; bir nesne, bizim onu duyumsamamızdan bağımsız olarak hareket ya da durgunluk hâlinde olmak zorundadır. Dolayısıyla birincil nitelikler, cisimlerin nesnel nitelikleridir ve cisimden ayrılmazlar. Başka bir deyişle, bu birincil niteliklere sahip olmayan bir cisim, esasen varolamaz. Birincil nitelikler değişebilir fakat ortadan kalkamazlar. Locke'a göre nesnelere, idelerini zihnimizde bu birincil nitelikleri yoluyla oluştururlar.

Bir cismin ikincil nitelikleri; onun rengi, sesi, tadı ve kokusudur. Bu niteliklerle ilgili idelerimiz, nesnede mevcut olan bir şeye karşılık gelmez ve dolayısıyla ikincil nitelikler nesnel değildir. Bunlar, nesnelere birincil niteliklerinin bizde çeşitli duymalara neden olması anlamında, duyu organlarımızı etkileme güçlerinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla ikincil nitelikler, nesnelere asli özellikleri olmayıp hem birincil niteliklere hem de duymalarımıza bağlıdır. Bu sebeple ikincil niteliklerin gerçekten nesneye ait oldukları dahi söylenemez; zira ikincil nitelikler, onları duyumsayan duyu organları olmadan varolamazlar.

Özet olarak söylenebilir ki Locke'un felsefesi, Antik Çağ'dan kendi dönemine dek süregelen birçok önemli fikre karşı bir eleştiri niteliğindedir. Doğuştan gelen ideleri reddedişi;

şeylerin iç yapılarının bilinemeyeceğini ve dolayısıyla töz, öz, Tanrı, vb. deneyime konu olmayan metafizik sorunların felsefenin gündeminden çıkarılması gerektiğini savunması; tümellerin sözcük kalabalığından kurtulmak üzere zihnin soyutlama yetisi tarafından oluşturulmuş genellemelerden ibaret olduğunu iddia etmesi; aklın rehber olarak alınması gerektiği, fakat bunun aklın eleştiriden muaf olduğu anlamına gelmemesi gibi ideleri ile Locke, günümüzde dahi önemini koruyan ve pek çok önemli filozofun benimseyeceği felsefi bir gelenek oluşturmuştur.

Uygulamalar

- John Locke'un zihne attettiği yetileri ve bu yetilerin işlevlerini açıklayınız.

Uygulama Soruları

- John Locke'un *tabula rasa* teorisi, yani zihnin başlangıçta boş bir levha olarak ortaya konulması, esasen hangi felsefe akımına ya da anlayışına karşı geliştirilmiş olabilir? Daha önceki bölümlerde öğrendiklerinizi göz önünde bulundurarak tartışınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde John Lock'un felsefesini ana hatlarıyla tanıdık. Yeni Çağ felsefesinin en önemli filozoflarından olan Lock'un bilgi anlayışının temel kavram ve ilkelerini ve bu anlayıştan ileri gelen bazı önemli sonuçları öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız

- 1) Locke'un, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* eserini yazmaktaki amacı, ...'tır.
- 2) Locke'a göre akıl, bilgi edinmek için gereken malzemeyi ..... yoluyla alır.
- 3) Locke'un nitelikler ayrımına göre, cisimlerin birincil nitelikleri ..... iken ikincil nitelikler .....'dur.
- 4) Locke'a göre, insan zihnini hayvaninkinden ayıran yeti, ... yetisidir.
- 5) Locke'a göre, zihnin soyutlama yetisi, ... işlevi görür.

6. GEORGE BERKELEY

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6.1. Berkeley'in Felsefesi

6.1.1. Berkeley'in Varlık ve Bilgi Anlayışı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- George Berkeley'in felsefesinin temel ilkeleri, kavramları ve sorunları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Berkeley'in Felsefesi	Berkeley'in felsefesinin temel kavram ve sorunlarını detaylı bir şekilde kavrayabilmek	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Berkeley'in Varlık ve Bilgi Anlayışı	Berkeley'in ontolojisini ve epistemolojini ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Solipsizm
- Algı
- Sensüalizm

Giriş

Bu bölümde Yeni Çağ felsefesinin büyük idealist filozofu George Berkeley'in felsefesini genel hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız. Berkeley'in metafizik anlayışını, onun bilgi teorisini göz önüne alarak açıklayacağız.

6.1. Berkeley'in Felsefesi

Felsefe tarihinin en önemli idealist düşünürlerinden birisi olan George Berkeley, 1685 yılında İrlanda'da dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini İrlanda-Dublin'de, sonraki öğrenimini de İngiltere-Londra'da tamamlamıştır. İtalya ve Fransa gibi Avrupa ülkelerini gezmenin yanı sıra, kendi döneminde Yeni Dünya ismiyle anılan Amerika'ya da gitmiş, orada Hristiyan misyonerlerinden oluşan bir kurulun başkanı olarak görev yapmıştır. Sonrasında ise İrlanda'ya dönerek Clayne Psikoposu olarak görev yapmıştır. 1753 yılında İngiltere-Oxford'da yaşamını yitirmiştir.

Tıp biliminden optiğe kadar birçok doğa bilimi ile ilgilenen Berkeley'in eserlerinde ele alınan temel sorun, bilgi ya da bilme sorunudur. Esasen bir rahip olan Berkeley'in temel amacı, onun en önemli iki eserinin alt başlıklarına bakıldığında açıkça görülebilir. "İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme" eseri; "Şüpheciliğin, Ateizmin ve Dinsizliğin Temelleriyle Birlikte, Bilimlerdeki Yanlışlık ve Güçlüğün Başlıca Nedenlerinin Soruşturulması" alt başlığını taşımaktadır. "Üç Konuşma" ismiyle tanınan bir diğer önemli eserinin tam ismi ise şudur: "Amacı Açıkça Şüphecilere ve Ateistlere Karşı, İnsan Bilgisinin Gerçekliği ve Yetkinliğini, Ruhun Cisimsel Olmayan Varoluşuyla Birlikte Bir Yaratıcının Doğrudan İnayetini Kanıtlamak ve Aynı Zamanda Bilimleri Daha Kolay, Faydalı ve Özlü Hâle Getirmek Olan Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma."

George Berkeley'in dilimize çevrilen eserlerinden bazıları şunlardır: *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*, *Yeni Bir Algı Teorisi*.

John Locke'un felsefesinin ve özellikle bilgi teorisinin etki alanı geniş olmuştur. Dahası, Locke'un tam bir açıklığa kavuşturamadığı kimi düşünceleri, kendisinden sonra birbirinden oldukça farklı düşüncelere zemin olmuştur. Öyle ki Locke'un düşünceleri, bir yandan materyalizme doğru evrilmiş diğer yandan da bunun tam tersi anlamda solipsizme doğru geliştirilmiştir. Bu doğrultuda, Locke'un kaldığı yerden hareket ederek solipsizme ve maddenin gerçekte varolduğunu reddetmeye varan felsefi teorinin en önemli temsilcisi George Berkeley'dir.

Berkeley, bilgi sorununu felsefesinin temeline yerleştirmiş ve aslında bunu bir sorun hâline getirenlerin yine filozoflar olduğunu düşünmüştür. "Genelde ben şimdiye değin filozofları oyalamış, bilgiye giden yolu kapamış olan bu güçlüklerin tümünün değilse bile büyük bölümünün bütünüyle bize bağlı olduğunu düşünmeye eğilimliyim; çünkü biz önce toz kaldırdık, sonra da göremediğimiz için yakınıyoruz."

Berkeley, sözünü ettiği güçlükleri çözmek üzere felsefesini Locke'un empirist anlayışından hareketle oluşturmuşsa da bu empirizmi idealist bir temele oturttükçe sonunda solipsist bir felsefi anlayışa ulaşmıştır. Başka bir deyişle, Locke'un bilgi anlayışı ve özellikle cisimlerin nitelikleri arasında yaptığı ayırım, maddi dünyanın varlığı sorununu gündeme getirmiştir. Berkeley, bu sorunu Locke'un bıraktığı yerden devralmış ve uç noktasına dek

götürerek maddi dış dünyanın varlığını reddetmiştir. Berkeley, bu doğrultuda bilme sorununa eğilmiş, varlık anlayışıyla iç içe olan bir bilgi anlayışı geliştirmiştir.

6.1.1 Berkeley'in Varlık ve Bilgi Anlayışı

Daha önce gördüğümüz üzere Locke, deneyimini iç ve dış deneyim olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre iç deneyim yani refleksiyon; dış deneyim yani duyumsama tarafından uyarılarak harekete geçer. Refleksiyon, ancak duyumsama tarafından kendisine sağlanan malzemeyi işler. Dolayısıyla Locke'a göre, bu iki deneyim arasında ilkece ve niteliksel bir fark yoktur. Refleksiyon ile duyumsama arasındaki ayırım, ancak bir derece ayrımı olmaktadır. Başka bir deyişle, refleksiyon ve duyumsama esasen aynı deneyimin iki farklı biçiminden başka bir şey değildir. Locke, böylelikle iç deneyim ile dış deneyim arasındaki sınırı kaldırmış, refleksiyon ile duyumsamayı bir anlamda aynı çizginin iki ucu hâline getirmiş oluyordu. Öyle ki Locke'dan sonra aynı çizginin bu iki ucu, iç duyu ve dış duyu sensüalizmi olarak iki farklı duyumculuk anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dış duyu sensüalizmi anlayışına göre, refleksiyondan kaynaklanan zihinsel süreçler ve bütün soyutlamalar, duyumsama ile elde edilen duyuların izleridir. Böylelikle zihinsel yaşamın temeli duyarlık olmaktadır. İç duyu sensüalizmine göre ise duyular aracılığıyla elde edilen duyular, iç duyunun en alt basamaklarıdır ve maddi dünya ruhun tasarımlarından başka bir şey değildir. Bu anlamda dış duyu sensüalizmi, materyalizme dek götürülebilirken iç duyu sensüalizmi Berkeley'in de en önemli temsilcisi olduğu solipsizm anlayışının ortaya çıkmasına zemin sağlamıştır.

Berkeley, öncelikle Locke'un birincil ve ikincil nitelikler ayrımını ele almış ve bir anlamda bu ayrımı ortadan kaldırmıştır. Locke, maddede duyumsanan ikincil niteliklerin, duyumsayandan ayrı olarak var olduklarını kabul etmemiştir. Başka bir deyişle, örneğin rengin, onu görenin duyumsamasından ayrı bir şey olmadığını, sesin ancak işitme için var olduğunu, tat ve kokunun ancak bazı duyumlardan ibaret olduğunu savunmuştur. Fakat duyumsayandan ayrı varolmayan bu ikincil niteliklerin yanında, şeylerin kendilerinde varolan yer kaplama, şekil ve hareket gibi birincil nitelikler bulunduğunu kabul etmiştir. Fakat Berkeley'e göre, Locke'un birincil nitelikleri de tıpkı ikincil nitelikler gibi duyumsayandan ayrı olarak var olamazlar. Nasıl ki renk, gören için ya da tat, ancak tat alan için varsa yer kaplama, şekil ve hareket de ancak onu algılayan için vardır. Öyle ki duyan kişi ortadan kalktığında duyulur şeyler de ortadan kalkacaktır. Bu bakımdan Berkeley'e göre, bizim dış dünya ya da şeylerin nitelikleri dediğimiz her şey, hepsini deneyimden türetmiş olduğumuz idelere ve bu ideler arasındaki bağlantılara geri götürülebilir. Dolayısıyla nesnelere zihnimiz dışında bağımsız varlıklara sahip olduklarını kabul etmek, nesnelere bizim tarafımızdan tasarlanmadan ya da düşünülmeden de var olduklarını kabul etmek demek olacaktır. Fakat istediğimiz kadar dışımızdaki şeylerin bizden bağımsız varoluşlarını düşünelim; düşündüğümüz şey, her zaman için ve sadece kendi idelerimiz olacaktır. Berkeley, buradan hareketle şu ünlü deyiş ile ifade ettiği düşüncesine ulaşır: "Varolmak algılanmaktır." (*Esse est percipi*)

Berkeley'e göre, algılanmayan şey yok demektir. Şeyler, onları algılayan kimse ya da kimselerden ayrı ve bağımsız olarak var değildirler. Her ne kadar genel kanı, bunun aksi yönde olsa da; insanlar, genellikle dış nesnelere gerçek ve onları algılamalarına neden olan zihinsel etkinlikten ayrı olarak var olduklarına ve onlar hakkındaki idelerin tüm bu dış nesnelere birer kopyası olduğuna inansalar da Berkeley, bu kanıya karşı çıkar ve şöyle akıl yürütür: İdelerimize karşılık gelen dış nesnelere, ya algılanabilirler ya da algılanamazlar. Eğer algılanabilecekleri söyleniyorsa onların birtakım ideler oldukları kabul edilmiş olur; zira ideler algılardır. Böylece kişinin dışında olduğu kabul edilen nesnelere ile onların ideleri arasında bulunduğu kabul edilen fark ortadan kalkmış olacak, dolayısıyla dış nesnelere idelere indirgenmiş olacaktır. Dış nesnelere algılanamayacakları söylenecek olursa o hâlde, rengin görülemeyen bir şeye, sertlik ya da yumuşaklığın dokunulamayan bir şeye karşılık geldiği gibi saçma bir sonuca ulaşılmış olunacaktır. Dolayısıyla Berkeley'e göre, dışımızdaki şeyler ile onların bizdeki ideleri arasında aslında bir fark yoktur. Duyulur şey ve ide sözcükleri aynı anlama gelir.

Berkeley, işte bu anlayışı uyarınca Locke'un nesnelere bağlı olduğunu düşündüğü birincil nitelikleri de ortadan kaldırmıştır. Berkeley'e göre, soyut bir *yer kaplama* ya da uzam yoktur. Büyüklük, şekil gibi genel nitelikler de yoktur. Dahası, filozofların madde adını verdikleri ve aslında soyut niteliklerin bir araya getirilmesiyle uydurulmuş olan o genel nesne de yoktur. Nesnelere tüm maddi nitelikleri, sadece duyumsanan şeyler arasında kurulan bazı ilintilerdir. Berkeley'e göre biz, bu ilintileri Locke'un ikincil nitelik olarak kabul ettiği tat, renk, vb. niteliklere kendimiz düşüncemizde ekleriz. Dolayısıyla Berkeley'e göre, duyumun kendisinden kaynaklananlar sadece ikincil niteliklerdir. Biz nesnelere belirli bir büyüklükte, şekilde ya da uzaklıkta duymamamız; büyüklük, şekil gibi nitelikleri, duymadığımız öğeleri düşüncemizde bir araya getirerek ve birleştirerek oluştururuz.

Berkeley, bu noktada Locke'un soyutlama fikrini de eleştirir. Daha önce gördüğümüz gibi Locke, zihinde tek tek nesnelere ayırım ya da benzerliklerinden yola çıkarak tümel kavramlar kurmaya yarayan bir soyutlama yetisi olduğunu ileri sürmüştür. Locke'a göre, farklı renklerde olan birçok şeyin tasarımından daha genel bir renk tasarımına ulaşabiliriz fakat bu genel tasarımların zihnimiz dışında hiçbir gerçeklikleri yoktur. Berkeley ise bu genel tasarımların zihnimizde dahi bir gerçeklikleri olmadığını savunmuştur. Ona göre, biz bir tasarımı kısımlarıyla ele alabilir ya da bir nesnenin tek bir parçasını yalnız başına tasarımılayabiliriz. Fakat birçok nitelik arasında ortak olan bir nitelik tasarımılayamayız. Biz tümel bir kavramı düşünürken her seferinde tek bir nesneyi onu duyumsadığımız somut hâliyle göz önüne alırız. Örneğin, bir masadan bahsettiğimizde daha önce duymamış olduğumuz tek bir masayı göz önünde bulunuruz. *Masa* kavramı soyut bir tasarım değil, sadece bütün masaları temsil eden bir sözcükten ibarettir. Dolayısıyla Berkeley'e göre sözcüklerle ifade ettiğimiz tümel kavramlar, Locke'un düşündüğü gibi duymadığımız şeylerden soyutladığımız ideler değildirler. Tümel, sadece başka ideleri temsil edebilecek özellikleri olan idelerdir.

Öte yandan Berkeley'e göre algılarımız, yani idelerimiz etkin değildirler. Başka bir deyişle, bir idenin bir şey meydana getirmesi ya da bir şeyin nedeni olması mümkün değildir.

Berkeley'e göre ideleri, yani duyulur nesnelere meydana getiren şey; başka deyişle, ideleri algılayarak nesnelere meydana getiren şey ruhtur. Bu iki işlem birbirinden farklı değildir; algılamak, meydana getirmektir ve dolayısıyla bir nesne ne ise onun idesi de nesne ile bir ve aynı şeydir.

Böyle olmakla birlikte, her ne kadar Berkeley'e göre algılamanın dışında bir cisimler dünyası var değilse de algının olabilmesi için algılayan bir varlığın da olması gerekir. Başka bir deyişle, nesnelere sadece ideler ise bu idelerin kendisinde bulunduğu bir varlığın bulunması gerekir. İdelere sahip olan varlık da ancak bir ruh olabilir. Dolayısıyla gerçekte varolanlar, yalnızca ruhlar ve bu ruhların ideleridir. Fakat Berkeley'e göre, bu idelerin bir dış nedeni de olmak zorundadır; zira biz bu ideleri yaratamayız. Bu neden, maddi olamayacağı için ruhsal olmak durumundadır. Sonlu ruhlardaki bu ideleri düzenli bir şekilde meydana getiren sonsuz ruh, Tanrı'dır. Doğa yasaları dediğimiz şeyler, Tanrı'nın bizde duyulur ideleri meydana getirirken takip ettiği düzen ve kurallardır.

Berkeley'e, onun bütün dış dünyayı öznel bir gerçekliğe hapsederek nesnel gerçekliğin olanağını ortadan kaldırdığı yönünde bir itiraz getirilebilir. Öyle ki eğer varolmak algılanmak ise ve benim için dış dünya algıladığım sürece var ise o hâlde ben yok isem dünya da yok olacaktır. Fakat Berkeley, bu itiraza daha kendisine yöneltilmeden karşılık verir. Dış dünyanın ve bütün şeylerin benden bağımsız ve nesnel olarak varolmalarının güvencesi, Tanrı'nın onları algılıyor oluşudur.

Uygulamalar

- Berkeley'in "varolmak algılanmaktır" sözü ile solipsizmi arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

Uygulama Soruları

- Locke ile Berkeley'in bilgi anlayışları arasındaki benzerlik ve ayrımlar nelerdir? Açıklayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Yeni Çağ felsefesinin büyük idealist filozofu George Berkeley'in felsefesini genel hatlarıyla tanıdık. Berkeley'in metafizik anlayışını, onun bilgi teorisi üzerinden öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız

- 1) Berkeley, Locke'dan devraldığı empirist anlayışı idealist bir temele oturtmuş ve sonunda .....bir felsefe oluşturmuştur. Berkeley'e göre;
- 2) Berkeley'in "esse est percipi" sözüyle ifade ettiği düşüncesine göre varolmak .....tır.
- 3) Berkeley'e göre bir şeyin varolması demek, o şeyin ..... demektir.
- 4) Berkeley'e göre, biz sadece ...nitelikleri duyumsayabiliriz; ... nitelikleri ise nesnelere sonradan ekleriz.
- 5) Berkeley'e göre doğa yasaları, ... düzen ve kurallardan ibarettir.

7. DAVID HUME

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

7.1. Hume'un Felsefesi

7.1.1. Hume'un Bilgi Anlayışı

7.2. Hume'un Metafizik Eleştirisi ve Nedensellik Anlayışı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Hume'un felsefesinin temel ilkeleri, kavram ve sorunları nelerdir?
- Hume'un nedensellik eleştirisinin felsefe tarihindeki yeri ve önemi nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Hume'un Felsefesi	Hume'un felsefesinin temel kavram ve sorunlarını detaylı bir şekilde kavrayabilmek	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Hume'un Bilgi Anlayışı	Hume'un yöntem anlayışını detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Hume'un Metafizik Eleştirisi ve Nedensellik Anlayışı	Hume'un nedensellik eleştirisini, onun epistemolojisi ile bağlantı içinde detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Algı
- İzlenim
- İde
- Çağrışım

Giriş

Bu bölümde Yeni Çağ felsefesinin büyük emprisist filozofu David Hume'un felsefesini genel hatlarıyla tanıdık. Hume'un geleneksel metafiziğe ve bilimlere yönelik eleştirisini, onun bilgi anlayışını ile bağlantı içerisinde öğrendik.

7.1. Hume'un Felsefesi

Yeni Çağ felsefesinin en büyük filozoflarından birisi olan David Hume, 1711'de İskoçya'nın Edinburgh şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendi dönemi için bile oldukça erken sayılabilecek bir yaşta, 12 yaşındayken Edinburgh Üniversitesi'ne girmiştir. Üniversitede öncelikle hukuk eğitimi almayı düşünmüştü de sonrasında kararını değiştirerek klasik diller, tarih ve felsefe öğrenimi görmüştür. Ailesinin mali durumu iyi olmadığı için bir süre ticaretle uğraşmıştır. 22 yaşında Fransa'ya gitmiş ve orada 4 yıl kalmıştır. 26 yaşında iken ilk ve en önemli eserlerinden birisi olan "İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme"yi tamamlamış ve Londra'da yayımlamıştır. Felsefe tarihinin en önemli yapıtlarından olan bu eser, o dönemin ilgili çevreleri tarafından dikkate alınmamış ve büyük bir etki yaratmayı başaramamıştır. Daha sonra kaleme aldığı "Ahlak, Siyaset ve Edebiyat Denemeleri" ile adını duyurmuştur.

Edinburgh Üniversitesi'nin ahlak kürsüsüne başvurduysa da düşünceleri din bakımından tehlikeli görüldüğü için bu göreve kabul edilmemiştir. Daha sonraları bir generalin sekreteri olarak Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya'yı dolaşmıştır. Bu yolculukları sırasında, başarı kazanamamış olan ilk yapıtında işlediği konuların bir kısmını yeni baştan değerlendirdiği "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Soruşturma" eserini kaleme almıştır. İskoçya'ya döndüğünde bir süre Edinburgh Üniversitesi Hukuk Fakültesi kütüphanecisi olarak görev yapmıştır. Bu süre zarfında gerek zengin içeriğiyle gerekse açık anlatımıyla bir şaheser olarak kabul edilen "İngiltere Tarihi" isimli 6 ciltlik eserini tamamlamıştır. Daha sonra bir elçinin sekreteri olarak Fransa'ya gitmiş ve burada J. J. Rousseau ve ansiklopedistlerle yakın ilişkiler kurmuştur. İngiltere'ye döndüğünde yaşamının geri kalanını sakin bir şekilde geçiren Hume, 1776 yılında yaşamını yitirmiştir.

David Hume'un dilimize çevrilen eserlerinden bazıları şunlardır: *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, *Din Üstüne*, *Ahlak*.

Büyük bir filozof olmanın yanında önemli bir tarihçi ve ekonomist olarak kabul edilen David Hume, gerek Yeni Çağ felsefesine gerekse kendisinden sonraki tüm felsefe tarihine yön vermiştir. Hume, İngiliz emprisizminin en karakteristik özelliklerinden birisi olan eleştirel düşünceyi çağdaşları Locke ile Berkeley'in bıraktıkları yerden devralarak daha da ileri götürmüştür. Böylelikle sadece klasik metafiziğin spekülasyon yargılarını eleştirmekle kalmamış, aynı zamanda bilimlerin de temelinde yatan ve şaşmaz kabul edilen aksiyomların doğruluklarını sorgulamıştır. Özellikle nedensellik yasasına yönelttiği sistemli eleştiri, daha sonra Kant'ın da *beni dogmatik uyuklamamdan uyandırdı* sözüyle övgüyle anacağı gibi felsefe ve bilim dünyasında köklü değişimlere neden olmuştur. Yeni Çağ'ın diğer önemli filozofları gibi Hume da bilgi sorununu, felsefesinin merkezine yerleştirmiştir. Neyi, ne kadar ve nasıl bilebileceğimize ilişkin sorular, Hume'un felsefesinin gündemini oluşturmuştur.

7.1.1. Hume'un Bilgi Anlayışı

Hume'un bilgi teorisinin, esasen bir algı teorisi olduğu söylenebilir. Hume da diğer empirist filozoflar gibi bütün bilgilerin algılardan türetildiğini savunmuştur.

Hume, ister duyularımızı kullanalım isterse tutkularımızla harekete geçirilmiş olalım ya da düşünme ve refleksiyonumuzu uygulayalım, zihne sunulabilen her şeyin birer algı olduğunu savunur. Böyle olmakla birlikte algıları, izlenimler ve ideler olmak üzere iki türe ayırır. Hume'a göre herhangi bir tür tutku ya da duygu hissettiğimiz ya da duyularımız tarafından aktarılmış dış nesnelere imajlarına sahip olduğumuz zaman, zihnin algısı izlenimdir. Örneğin; üşüme, can yanması, öfkelenme, vb. tüm duyum ve duygular, birer izlenimdir. Aktüel olarak mevcut olmayan bir tutku ya da bir nesne üzerine düşündüğümüz zaman ise bu algı, bir idedir. Örneğin üşümek değil de soğuk bir şey ya da yer düşünmek söz konusu olduğundaki algı bir idedir. Bu sebeple izlenimler, bizim canlı ve güçlü algılarımız; ideler ise daha sönük ve zayıf algılarımızdır. Bütün ideler, izlenimlerin temeli üzerine kurulur ve izlenimlerin soluk kopyaları, yansımalarıdır. Başka bir deyişle, Hume'a göre, daha önceden izlenimi edinilmemiş bir ideden söz edilemez.

Hume, izlenim ve ideleri basit ve karmaşık olmak üzere iki tür altında ele alır. Bu ayrımına göre koku, tat, renk gibi basit ideler daha basit idelere ayrıştırılamayan ya da bölünemeyen idelerdir. İnsan zihni çeşitli işlemler yaparak bu basit idelerden karmaşık idelere yükselir. Fakat zihin, basit idelerin oluşumunda tamamen pasif yani alıcı durumdadır. Karmaşık idelerin türetiminde ise kurucu bir role sahiptir. Zihnin bu aktif yetisi ise duyumlar yoluyla edinilen malzemeleri birleştirmek, değiştirmek, genişletmek ya da daraltmaktan ibarettir. Hume basit izlenim ve idelerden yeni ve karmaşık olanlara geçiş işlemlerini, çağrışım yasaları adını verdiği üç ilkedен hareketle açıklamaya çalışır: 1) Benzerlik, 2) Zamansal ve mekânsal olarak yakınlık ya da bitişiklik ve 3) Nedensellik. Bu ilkelerin herbiri, karmaşık idelerin oluşumunda önemli rol oynamakla birlikte, karmaşık idelerin ve özellikle Hume'un güçlü ideler olarak tanımladığı inançların oluşumunda öne çıkan ilke, nedensellik ilkesidir.

7.2. Hume'un Metafizik Eleştirisi ve Nedensellik Anlayışı

Hume nedensellik sorununu Tanrı, töz, madde, ruh vb. soyut kavramları ele aldığı bağlamda çözümlenmeye çalışır. Hume'a göre Tanrı, töz, madde, ruh vb. kavramlar duyularımıza konu olan nesnelere değildirlir. Bu sebeple duyulanamaz, algılanamaz ve bunlara karşılık gelen izlenimler söz konusu olamaz. Dolayısıyla izlenimleri olmayan bu kavramların ideleri de söz konusu olamaz. Böylelikle Hume sadece teolojinin ve skolastik metafiziğin ele aldığı kavramları bilginin konusu olmaktan çıkarmakla kalmamıştır. Aynı zamanda Descartes, Leibniz ve Spinoza gibi felsefe sistemlerini Tanrı, ruh, töz gibi kavramlardan hareketle kuran Yeni Çağ filozoflarına yönelik olarak da önemli bir eleştiri sunmuştur. Bu eleştirisini "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma" adlı eserinde şu sözlerle ifade etmiştir: "Şu hâlde, eğer prensiplerimize sadık kalacak olursak kütüphanelerimizi gözden geçirdiğimizde neleri feda etmemiz gerekmez! Elimize, mesela,

teoloji veya skolastik metafiziğe ait bir eser alırsak, kendimize şunu soralım: «Bu eserde acaba nicelik veya sayıya dair soyut akıl yürütmeler var mı?» — Hayır «Olguya ve varlığa ait şeyler üzerinde deneysel akıl yürütmeler var mı?» — Hayır— O hâlde, eseri ateşe atınız: zira içinde, safсата, kuruntu ve boş hayalden başka bir şey bulunamaz.”

Benzer şekilde, Hume’a göre neden-sonuç bağlantısı da herhangi bir duyum ya da izlenime karşılık gelmez. Örneğin herhangi bir “x” olayını bir “y” olayının nedeni olarak kabul ettiğimizde, bu nedensellik bağlantısını ne “x”in ne de “y”nin algısında bulamayız. Bu birbirinden ayrı olaylarda ne nedeni ne de sonucu algılayamayız; algılayabileceğimiz tek şey bu iki olayın birbiri ardı sıra geldiğidir. Dolayısıyla Hume’a göre “x” ile “y” arasında zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi olduğunu varsaymamız zorunlu bir akıl yürütmeden değil, çoğu zaman birbiri ardısıra geldikleri gözlemine dayanan bir alışkanlıktan kaynaklanmaktadır. Hume’un deyişle “Düşüncenin sebepten sonuca doğru bu şekilde geçişi, kaynağını akıl ve usavurmada değil, tamamen alışkanlık ve deneyimden alır.” Öyle ki bir “y” olayının “x” olayının ardından gerçekleştiğini pek çok kez gözlemlememiz bizde bir alışkanlık duygusu yaratır. Dolayısıyla, böyle bir izlenimden kaynaklanan bir ideyi, “x” ile “y” arasındaki zorunlu bir nedensel ilişkiyle bağdaştırırız. Başka bir deyişle, bizde birbiri ardısıra gelen tasarımlar arasındaki öznel bir ilişkiyi, nesnel arasında gerçekten varolan bir ilişki olarak kabul ederiz. Hume buradan hareketle neden ve sonuç ile ilgili bütün akıl yürütmelerimizin deneyime dayandığı ve deneyimden çıkan bütün bu akıl yürütmelerimizin doğanın akışının tek biçimli olarak aynı şekilde devam edeceği varsayımına dayandığı sonucuna ulaşır. Böylelikle benzer nedenlerin benzer durumlarda daima benzer sonuçlar üreteceği yargısına varırız.

Hume’un bu saptaması, özellikle deneysel bilimlere yönelik önemli bir eleştiriyi ifade etmektedir. Öyle ki Hume’un bu anlayışına göre bilimlerin sadece olguları saptamak ile yetinmesi ve nesnel ya da olgular arasında zorunlu bağlantılar kurmak adına teori geliştirmemeleri gerekecektir. Aksi takdirde, böyle bir teori bilimsel bir kanıtlamanın değil, alışkanlığa dayalı bir inancın üzerine kurulmuş olacaktır. Öte yandan, bu nedensellik eleştirisi Hume’un bilimleri bütünüyle boş ya da gereksiz bir çaba olarak gördüğü anlamına gelmemektedir. Hume’a göre şeyler ya da olgular arasındaki neden-sonuç ilişkileri her ne kadar kanıtlanamaz olsalar da bu nedensel ilişkilere inanmak pratik yaşam için gereklidir. Başka bir deyişle, nedensellik dünyaya ilişkin nesnel bir olgu değil, insan doğasına ilişkin psikolojik bir olgudur. Zira bizden ya da dışımızdaki şeylerden kaynaklanan olayların ardından birtakım başka olayların takip edeceğini beklememiz, günlük yaşamımızın sürdürülebilirliği ve güvenliği için kaçınılmazdır.

Uygulamalar

- Hume'un metafizik eleştirisini Descartes, Spinoza ve Leibniz'in felsefeleri bağlamında tartışınız.

Uygulama Soruları

- Hume'a göre töz, Tanrı, ruh gibi kavramların idelerinin bulunmamasının sebebi nedir? Açıklayınız.
- Hume'un nedensellik yasasına yönelik eleştirisini açıklayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Yeni Çağ felsefesinin büyük empirist filozofu David Hume'un felsefesini genel hatlarıyla tanıdık. Hume'un geleneksel metafiziğe ve bilimlere yönelik eleştirisini, onun bilgi anlayışını merkeze alarak öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız

- 1) Hume bütün bilgilerin .....dan türetildiğini savunmuştur.
- 2) Hume'a göre algılar, ... ve .....olmak üzere iki türde ele alınabilir.
- 3) Hume'a göre zihin ..... idelerin oluşumunda pasif ve alıcı; .....idelerin oluşumunda ise kurucudur.
- 4) Hume zihnin çağrışım yasalarını ....., ... ve .....olmak üzere üç ilke dâhilinde açıklar.
- 5) Hume'a göre olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi olduğunu varsaymamızın sebebi, ...dır.

8. KANT

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 8.1.** Kant'ın Eleştirel Felsefesi
- 8.2.** Saf Aklın Eleştirisi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Kant'ın eleştirel felsefesinin dayanakları nelerdir?
- Kant'ın eleştirel felsefesinin temel kavram ve sorunları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kant'ın Eleştirel Felsefesi	Kant'ın eleştirel felsefesinin dayanakları ile temel kavram ve sorunlarını detaylı bir şekilde kavrayabilmek	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Saf Aklın Eleştirisi	Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi adlı eserinde ortaya koyduğu ilkeleri ve ele aldığı sorunları genel hatlarıyla ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Saf akıl
- Pratik Akıl

Giriş

Bu bölümde Kant'ın felsefesini tanımaya bir başlangıç yapacağız. Modern felsefenin ve Aydınlanma düşüncesinin yanı sıra, Yeni Çağ felsefesinin en etkili filozoflarından birisi olan Kant'ın eleştirel felsefesine, onun eserlerine başvurarak giriş yapacağız.

8.1. Kant'ın Eleştirel Felsefesi

Sadece Yeni Çağ felsefesinin değil, bütün felsefe tarihinin en önemli filozoflarından birisi ve Alman Aydınlanması'nın örnek filozofu olarak kabul edilen Immanuel Kant, 1724 yılında Doğu Prusya'nın Königsberg şehrinde dünyaya gelmiştir. Yaşamı boyunca Königsberg dışına çıkmamış, evlilik yapmamış ve bütün hayatını felsefe tarihinde önemli bir çığır açan felsefesini geliştirmeye adanmıştır.

Kant, Königsberg Üniversitesi'nde doğa bilimleri ve felsefe öğrenimi görmüştür. Daha sonra ise 1758'den itibaren aynı üniversitede matematik, mantık, felsefe, jeofizik ve coğrafya dersleri vermiştir. 1770 yılında aynı üniversitede profesörlük unvanını almış ve 1797'ye dek ders vermeye devam etmiştir. 1781 yılında, bugün eleştirel felsefenin mihenk taşı olarak kabul edilen ve felsefe tarihinde çığır açan felsefi başyapıtı "Saf Aklın Eleştirisi"ni yayınlamıştır. 1788 ve 1790 yıllarında ise sırasıyla "Pratik Aklın Eleştirisi" ve "Yargı Yetisinin Eleştirisi" eserlerini yayınlamıştır. 1801 yılında yaşama veda etmiş ve üniversitenin, devletin ve hatta ordunun ileri gelenleri ile birlikte hemen hemen bütün Königsberg halkının katıldığı bir cenaze töreniyle toprağa verilmiştir.

Bu bilgiler ışığında sakin ve tekdüze fakat sonuna dek bilim ve felsefeyle dolu olan bir hayat sürdüğünü öğrendiğimiz Kant'ın yaşamına dair ayrıntıları, son günlerine dek ona refakatçilik eden Thomas De Quincy'nin *Immanuel Kant'ın Son Günleri* isimli biyografik çalışmasından öğreniyoruz.

Kant'ın dilimize çevrilmiş olan eserlerinden bazılarının adları şunlardır: *Prolegomena, Arı Usun Eleştirisi, Pratik Aklın Eleştirisi, Yargı Yetisinin Eleştirisi, Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi, Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler, Eğitim Üzerine, Aydınlanma Nedir?*.

Kant'ın felsefesi genellikle eleştiri öncesi dönem ve eleştirel dönem olmak üzere iki dönem dâhilinde incelenmektedir. Kant, dogmatik dönem olarak da anılan eleştiri öncesi döneminde, felsefesini büyük ölçüde Leibniz-Wolff geleneğine dayanarak ortaya koymuştur. Bu dönemde daha çok doğa bilimleri ve teoloji konularında felsefi eserler kaleme almıştır. Başyapıtı olan "Saf Aklın Eleştirisi"nin yayımlanmasından sonraki dönem ise eleştiri dönemi olarak bilinir. Bu dönemde Kant, felsefe tarihinin temel sorunlarını sistematik ve eleştirel bir şekilde ele alarak kendi deyişiyle 'devrim' niteliğinde fikirler ortaya koymuştur. Biz derslerimizde Kant felsefesini daha çok bu eleştirel dönem üzerinden tanımaya çalışacağız.

Kant'ın felsefesi birçok yönden çığır açıcı bir felsefedir. Öyle ki felsefe tarihi 'Kant'tan önce' ve 'Kant'tan sonra' olmak üzere iki temel dönem dâhilinde incelenebilir. Bunun önemli nedenlerinden birisi, Kant'ın geleneksel metafiziğe yönelik eleştirisidir. Yeni Çağ filozoflarının hemen hepsinin geleneksel metafiziği farklı yönlerden eleştirdiğini ve bu doğrultuda farklı bilgi teorileri geliştirdiğini görmüştük. Fakat Kant, Yeni Çağ felsefesinin bu temel karakteristiğini en uç noktasına kadar taşımış, kendi çağdaşları da dâhil olmak üzere hiç kimsenin yapmadığını yapmayı hedeflemiş ve metafiziğin olanaklı olup olmadığını sorgulamıştır. Kant, bu amacını *Prolegomena* adlı eserinde şu sözlerle ifade etmiştir:

“Amacım, metafiziği uğraşmaya değer bulan herkesi, çalışmaya ara vermesinin, şimdiye dek olan biteni yok saymasının ve her şeyden önce «Acaba metafizik gibi bir şey hiç olanaklı mıdır?» sorusunu sormasının kaçınılmazcasına zorunlu olduğu konusunda ikna etmektir... Eğer metafizik bir bilimse, nasıl oluyor da diğer bilimler gibi genel ve sürekli bir tasvip kazanmıyor? Yok, değilse, nasıl oluyor da bilim kisvesi altında, durmadan böbürlenerek insanın anlama yetisini hiç sönmeyen ama hiç de gerçekleşmeyen umutlarla oyalıyor?.. Diğer bütün bilimler durmadan ilerledikleri halde, bilgeliğin kendisi olmak isteyen ve kehanetine hep başvuru olan bu bilimde bir tek adım atmadan hep aynı yerde dönüp durmak, neredeyse gülünç görünüyor... – bu bilim ki, başka her şeyde bilgisiz olan herkes, onda kesin bir yargıda bulunmaya cesaret ediyor, çünkü bu alanda gerçekten de, esaslı olanı boş laftan ayırdeden kesin bir ölçü henüz yoktur”.

Kant’ın sözlerinden anlaşıldığı üzere, felsefe tarihi boyunca herkes, metafizik alanında ve bilgeliğin ne olduğu hakkında kimi yargılarda bulunmuş fakat hiç kimse, metafizik diye bir şeyin gerçekten mümkün olup olmadığını sorgulamamıştır. Başka deyişle, metafizik bilginin olanaklı olup olmadığı, aklın metafizik bilgiye ulaşmaya yetili olup olmadığı gerektiği gibi sorgulanmamıştır. Dolayısıyla Kant, metafiziğin mümkün olup olmadığını araştırılması işini temel hedeflerinden birisi hâline getirmiştir. Kant, bu hedef doğrultusunda şu üç ünlü soruyu gündeme getirmiştir: 1) “Neyi bilebilirim?”, 2) “Ne yapmalıyım?” ve 3) “Ne umabilirim?”.

Kant’ın bu üç önemli sorusu, esasen bilgiye ulaşma iddiasındaki insan aklının sistematik bir şekilde eleştirilmesi planının temel unsurları olarak görülebilir. Öyle ki Kant’a göre bilginin olanağını sorgulamak demek, bu bilgiyi edinme iddiasındaki aklın yetilerini sorgulamak demek olacaktır. Başka deyişle, aklın yetilerinin neler olduğuna, neler yapabileceğine ve nereye kadar erişebileceğine dair formel ve güvenilir ölçütler belirlenmeden metafizik yapmak mümkün olmayacaktır. Bu ölçütler bir kez belirlendikten sonra metafizik hakkında söz söyleyecek herkes, ya bu ölçütlere uymak ya da bu ölçütlerin geçersiz olduklarını kanıtlayarak yeni ölçütler ortaya koymak zorunda olacaktır. Kant’ın deyişiyle: “Metafiziği yargılamaya, hatta kendisi metafizik yazmaya girişen kimse, benim burada getirdiğim talepleri karşılamak zorundadır; kuşkusuz bu, benim çözümlerimi kabul etmekle ya da onları esaslı şekilde çürütmek ve yerine başkalarını koymakla olabilir”.

Kant, eleştirel felsefesini işte bu temel talepler üzerinden geliştirmiştir. Bu anlamda Kant’ın felsefesi, metafiziği bilme ve bu konuda yargıda bulunma iddiasındaki insan aklının bu iddiayı gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini sorgulayan; aklın neyi, hangi ölçüde bilebileceğini, yapabileceğini ve umabileceğini belirlemeye çalışan genel bir plan dâhilinde değerlendirilebilir. Bu sorgulamayı ve belirlemeyi ise yine akıl yapacaktır. Başka deyişle, her şeyi ölçüp biçen ve yargılayan aklın, öncelikle kendi kendisini en ince ayrıntılarına kadar yargılaması gerekmektedir. Kant, bu genel eleştiri planının ayrıntılarını şu sözleriyle ortaya koymuştur:

“Aklın genel bir eleştirisinin adamakıllı bir plânı için... tahmin edilenden daha çok çaba gerekir. Ne var ki, saf akıl öylesine ayrı, kendi içinde öylesine tam bağlantılı olan bir alandır ki, bütün parçalara dokunmadan bir tek parçasına el değdirilemez ve daha önceden her parçasının yeri ve diğerleri üzerindeki etkisi saptanmadan hiçbir şey başarılamaz; çünkü, akıl içindeki yargımızı akıldan başka düzeltebilecek akıldan başka hiçbir şey varolmadığından ötürü, her parçanın geçerliği ve kullanılışı, onun aklın içinde diğer parçalarla ilişkisine bağlıdır ve çalışmakta olan bir gövdenin organlarında olduğu gibi her organın amacı ancak bütünün tam kavramından türetilir. Bu nedenle böyle bir eleştiri hakkında şu söylenebilir: “Eleştiri tam olmadıkça ve saf aklın en küçük öğelerine kadar tamamlanmadıkça güvenilir değildir”

8.2. Saf Aklın Eleştirisi

Kant’ın eleştirel felsefesi, sadece kendisinden önceki filozofların görüşlerini geçersiz kılma ya da yıkma amacı üzerine kurulu değildir; aksine yeni bir bilgi teorisi geliştirme denemesi olmak anlamında kurucu bir nitelik taşımaktadır. Bu anlamda, Kant’ın felsefeye tümüyle yeni bir bakış açısı getirmekle birlikte, Yeni Çağ felsefesinin karakteristik özelliklerini de büyük ölçüde taşıdığı görülebilir. Dolayısıyla Yeni Çağ felsefesini doruğa taşıdığı kabul edilen Kant, Yeni Çağ filozoflarını birbiriyle uzlaşmaz gözüken fikirlerini de uzlaştırmaya çalışmıştır.

Daha önceki derslerde gördüğümüz üzere, Yeni Çağ felsefesi söz konusu olduğunda iki temel gelenekten söz etmek mümkündür. Bunlardan birisi Descartes, Spinoza ve Leibniz’de örneklerini gördüğümüz rasyonalist gelenek; diğeri ise Locke, Berkeley ve Hume’un felsefelerinde gördüğümüz emprisist gelenektir. Kant, iki farklı uçta bulunan bu rasyonalist ve emprisist bilgi sistemlerinin yetersiz olduklarını savunmakla birlikte, bu iki geleneğin önemli fikirlerini benimsemekten de geri kalmamıştır. Öyle ki Kant, bir yandan emprisist filozofların savunduğu üzere idelerimizin ham madesinin bize duyular tarafından verildiğini kabul etmekle birlikte; öte yandan bu idelere form kazandıranın, başka bir deyişle, duyu verilerini kendine özgü yasalarla ideler hâline getirenin akıl olduğunu kabul etmiştir. Bu doğrultuda, idelere form vererek onların oluşmasını sağlayan akıl ve aklın yetileri, Kant felsefesinin başlıca konusu durumundadır.

Kant, insan aklını incelediği felsefesinde akıllı, karşılık geldiği alana göre üç farklı isim altında ele almıştır. Kant, her biri kendine özgü yasalara göre işleyen aklın bu yetilerine, “Saf Akıl”, “Pratik Akıl” ve “Yargı Yetisi” isimlerini vermiştir. Bu ayrıma göre, saf akıl doğruya, yani teorik alana; pratik akıl iyiye, yani pratik ve ahlaki alana; yargı yetisi ise güzele, yani estetik ve beğeni alanına ilişkin olan akıl yetisidir. İşte bu üçlü ayrım uyarınca, Kant sırasıyla üç temel eser kaleme almıştır: 1) *Saf Aklın Eleştirisi*, 2) *Pratik Aklın Eleştirisi* ve 3) *Yargı Yetisinin Eleştirisi*.

Saf Aklın Eleştirisi ve daha sonradan bu kitabın bir anlamda açıklamasının yapıldığı *Prolegomena* adlı eser, Kant’ın bilgi sorununu ele aldığı temel eserlerdir. Kant, bu kitabında saf aklın doğası ve sınırları, neyi bilebileceği, nasıl ve ne ölçüde bilebileceği, saf aklın hangi yeti ve becerilerinin hangi işi gördüğü gibi sorulara yanıt vermek ve bu yanıtlar üzerinden de

insanın entelektüel hayatını meydana getiren unsurları ortaya koymak istemiştir. Başka deyişle, “Saf Aklın Eleştirisi”, Kant’ın “Bilgi nedir?” sorusuna verdiği yanıt olarak görülebilir.

Uygulamalar

- Kant'ın kendisinden önceki Yeni Çağ filozofları ile hemfikir olduğu noktalar ile ayrıldığı noktaları özetleyiniz.

Uygulama Soruları

- Kant'ın eleştirel felsefesinin temel amacı nedir? Açıklayınız.
- Kant'ın eleştirel felsefesi ile Hume'un metafiziğe yönelik eleştirisi arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir? Tartışınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Kant'ın felsefesini tanımaya bir başlangıç yaptık. Modern felsefenin ve Aydınlanma düşüncesinin yanı sıra, Yeni Çağ felsefesinin en etkili filozoflarından birisi olan Kant'ın eleştirel felsefesinin amacını, temel kavram ve sorunlarını öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız

1. Kant, Leibniz-Wolff geleneğine bağlı kaldığı eleştiri öncesi dönemde, büyük ölçüde ..... ve ..... gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır.
2. Kant'ı diğer Yeni Çağ filozoflarından ayıran temel noktalar şunlardır: .....
3. Kant'ın *Prolegomena* adlı eserinde ulaşmaya çalıştığı hedef, metafizikle uğraşanları .....? sorusunu sormanın zorunlu olduğuna ikna etmektir.
4. Kant'ın metafiziğin olanaklı olup olmadığını sorgulama amacıyla ortaya koyduğu üç soru şunlardır: 1) ....., 2) ..... ve 3) .....
5. Kant ..... görüşüyle empirist, ... görüşüyle ise rasyonalist felsefe geleneğinin ilkelerini savunmuştur..

9. KANT (DEVAM)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 9.1.** Kant'ın Analitik ve Sentetik Yargı Ayrımı
- 9.2.** Kant'ın Transendental Estetik Anlayışı: Temel Kavramlar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Kant'ın, epistemolojisinde yargı türleri arasında yaptığı ayırım nedir?
- Kant'ın transendental estetik anlayışının temel kavram ve ilkeleri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kant'ın Analitik ve Sentetik Yargı Ayrımı	Kant'ın epistemolojisinin temel direği niteliğinde olan analitik ve sentetik yargı ayrımını detaylı bir şekilde kavrayabilmek	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Kant'ın Transendental Estetik Anlayışı	Kant'ın transendental estetik anlayışının temel ilke ve kavramlarını detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- *A priori*
- *A posteriori*
- Analitik yargı
- Sentetik yargı
- Duyum
- Sezgi
- Uzay
- Zaman
- Transendental Estetik

Giriş

Bu bölümde Kant felsefesini “Saf Aklın Eleştirisi” ve “Prolegomena” eserleri üzerinden tanımaya devam edeceğiz. Bu doğrultuda, Kant’ın analitik ve sentetik yargılara ilişkin ayrımını açıklayacak, onun bilgi teorisinin temel unsurlarından olan Transendental Estetik görüşünün temel kavramlarını ele alacağız.

9.1. Kant'ın Analitik ve Sentetik Yargı Ayrımı

Kant'ın eleştirel felsefesinin temelinde “Metafizik olanaklı mıdır?” sorusunun bulunduğunu daha önce görmüştük. Kant, filozofların çağlar boyunca *metafizik* adı altında kesin ve güvenilir bilgiye ulaşma çabalarını görmüş fakat bu çabaların faydasız olduğunu düşünmüştür. Öyle ki Kant'a göre; daha önce kimse, kesin ve güvenilir bilgiye ulaşma yolunda aklın kendisini, yani aklın doğasının ve yetilerinin kesin ve güvenilir bilgiye ulaşımaya ulaşamayacağını başlıca sorun olarak titiz bir şekilde ele almamıştır. Kant'ın bu titiz incelemesini ‘Bilgi nedir?’ sorusuna verdiği yanıtta hareketle tanımaya çalışalım.

Kant'a göre, bir şeyin bilgi olabilmesi için öncelikle bir yargı olması gerekir. Başka deyişle, bir özne ve bir yüklemden oluşması gerekir. Örneğin, ‘dünya’ idesi tek başına bir bilgi oluşturmaz; fakat ‘Dünya bir gezegendir.’ önermesi ya da yargısı, bir bilgidir. Dolayısıyla her bilgi, bir önerme ya da yargıdır. Fakat bunun tersi olarak her bilgi, bir yargı olduğu hâlde her yargı, bir bilgi değildir.

Kant yargıları öncelikle analitik yargılar ve sentetik yargılar olmak üzere ikiye ayırmış ve bu ayrımı *Prolegomena* adlı eserinde şöyle açıklamıştır:

“Analitik yargılar yüklemde, öznenin kavramında zaten varolan, ama pek o kadar açık ve bilinçli düşünülmemiş olandan başka hiçbir şey söylemezler. ‘Bütün nesnelere yer kaplar’ dediğimde, nesne kavramımı hiçbir şekilde genişletmiş olmam, sadece çözmüş [analiz etmiş] olurum; çünkü yer kaplama o yargıdan önce, açıkça söylenmese bile, gerçekte o kavramda zaten düşünülüyordu; o halde bu yargı analitiktir. Buna karşılık ‘bazı nesnelere ağırdır’ önermesi, genel olarak cisim kavramında gerçekten düşünülmemiş bir şeyi yüklemde içerir; dolayısıyla benim kavramıma bir şey ekleyerek bilgimi artırır; o halde sentetik yargı olarak adlandırılmalıdır”.

O hâlde Kant'a göre, analitik yargılar bir kavrama yeni hiçbir şey katmaz yani bilgimizi genişletmezler; sadece kavramı çözümlenmeye, yani analiz etmeye yarayan yargılardır. Sentetik yargılar ise bir kavrama, o kavramda bulunmayan yeni bir şey katan ve dolayısıyla bilgimizi çoğaltan ve genişleten yargılardır. Bunun sonucu olarak Kant, sadece sentetik yargıların bilgi oluşturacağı düşüncesine varır.

Öte yandan Kant'a göre her sentetik yargı, zorunlu olarak bilimsel bir bilgi oluşturmaz. Öyle ki bir yargının bilimsel anlamda bir bilgi oluşturabilmesi için onun her koşulda doğru olması ve bu yargıda özne ile yüklem arasındaki bağıntının zorunlu olması gerekir. Örneğin, ‘Hava sıcaktır.’ dediğimde sentetik bir yargıda bulunmuş olurum. Fakat bu yargının içeriği gelip geçici ve zorunsuzdur; öyle ki yarın hava soğuk olabilir. O hâlde ‘Hava sıcaktır.’ sentetik yargısı, bilimsel bir bilgi oluşturmaz. Buna karşılık, ‘Sıcaklık genleştirir.’ dediğimde her zaman için doğru ve zorunlu bir yargıda bulunmuş ve dolayısıyla bilimsel bir bilgi ifade etmiş olurum. Kant, buradan hareketle sentetik yargıları *a priori* ve *a posteriori* olmak üzere ikiye ayırır. Sentetik *a posteriori* yargılar, sadece deneyime dayandıkları için bir zorunluluk ifade etmez ve bilgi oluşturamazlar. Fakat sentetik *a priori* yargılar, deneyimden bağımsız olarak bir zorunluluğu ifade ederler. Dolayısıyla sentetik *a priori* yargılar, hem

bilgimizi genişleten hem de zorunlu ve genel geçer olan yargılardır. O hâlde Kant'ın 'Bilgi nedir?' sorusunun yanıtı, 'Bilgi, sentetik *a priori* yargıdır.' şeklinde verilecektir.

Kant, buradan hareketle sentetik *a priori* yargıların alanını saf matematik, fizik (doğa bilimleri) ve metafizik ile sınırlar. Bunun sonucu olarak Kant, "Saf Aklın Eleştirisi"nin temel sorunu olan 'Metafizik olanaklı mıdır?' sorusunu, şu üç soru dâhilinde ele alacaktır: 1) 'Saf matematik nasıl olanaklıdır?', 2) 'Saf doğa bilimi nasıl olanaklıdır?' ve 3) 'Bir bilim olarak metafizik nasıl olanaklıdır?'. Özetleyecek olursak, Kant'ın şu soruya odaklanmış olduğunu söyleyebiliriz: Tıpkı matematiğin ve fiziğin olduğu gibi, bilimsel olan bir metafizik olanaklı mıdır? Başka deyişle, Kant'ın "Saf Aklın Eleştirisi"nde ve "Prolegomena"da ifade ettiği üzere, "sentetik *a priori*" önermeler nasıl olanaklıdır?".

9.2. Kant'ın Transendental Estetik Anlayışı

Gördüğümüz üzere Kant, metafizik bilginin olanağını, başka bir deyişle, sentetik *a priori* bilginin olanağını sorgulama işini, eleştirel felsefesinin öncelikli görevi olarak kabul etmiştir. Bu sorun bağlamında oluşturduğu felsefî sisteme ise bilginin öğelerini ortaya koyduğu 'Transendental Öğeler Öğretisi' ismini vermiştir.

Dilimize 'aşkınsal' sözcüğü ile de çevrilen 'transendental' kavramını, iki bağlamda göz önüne almak mümkündür. İkinci olarak, daha önce gördüğümüz üzere Kant'ın felsefesi, geleneksel bilgi teorilerinin bir eleştirisi niteliği taşımaktadır. Bu anlamda, Kant'ın *transendental* ya da *aşkınsal* felsefesini, kendisinden önce ortaya konan bilgi anlayışlarını aşan ve aynı zamanda bu anlayışların hata ve eksikliklerini de telafi eden daha yüksek bir felsefe olarak görmek mümkündür. Dolayısıyla, *transendental* felsefe, esasen tamamlanmış bir felsefe sistemi olmaktan çok, bir felsefe yöntemi olma niteliği taşır. Öte yandan bu transendental felsefe yöntemi, aklın doğasını ve işlevlerini incelemeye yönelik bir yöntem olarak bilginin sınırlarını belirlemeye çalışır. Dolayısıyla transendental yöntem şu ya da bu nesnenin bilgisini değil, bilginin kendisini inceleyen bir yöntemdir. Böylelikle insan aklını aşan ya da akla aşkın olan anlamında *transendent* bilgiye yönelmez. Aksine, insan aklının sınırlarını ve dolayısıyla akli aşan bilgi sahasının sınırlarını belirlemek anlamında, *aşkınsal* olana, yani *transendental* olana yönelik bir araştırma yöntemidir. *Transendental* felsefenin ilk basamağı ise Kant'ın "Transendental Estetik" anlayışıdır.

"Transendental Estetik", Kant felsefesinde oldukça önemli bir yer tutar. Öyle ki *transendental* felsefeyi bir yapıya benzetecek olursak "Transendental Estetik", bir yapı iskelesi görevindedir. Dolayısıyla bu yapı iskelesi kurulmadan yapının inşa edilmesi mümkün değildir. Öte yandan dikkat edilmelidir ki Kant, estetik kavramını bugün bizim ona verdiğimiz anlamı ile kullanmamaktadır. "Estetik" sözcüğü, eski Yunanca'dan gelen bir sözcük olup esasen duyum, duyumsama, duyu algısı gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamda Kant'ın "Transendental Estetiği", insan duyarlığına ve duyumsamaya ilişkin bir teoridir.

Kant, bütün bilginin ham maddesinin bize duyular tarafından verildiğini savunmuştur. Aklın bu ham maddeyi duyular yoluyla almaksızın herhangi bir bilgiye ulaşması, hatta tek bir ide dahi oluşturması mümkün değildir. Kant, söz konusu ham maddeyi almanın nasıl mümkün

olduğunu “Transendental Estetik” teorisi ile açıklamıştır. Başka deyişle “Transendental Estetik”, temel olarak insan duyarlılığının deneyimden bağımsız ya da deneyim öncesi unsurlarının, yani *a priori* öge ve ilkelerinin araştırılması işidir. Kant, bu araştırmaya başlarken “Transendental Estetik”in temel kavramlarını açıklamaya öncelik vermiştir.

Kant’a göre; bilgimizi, onun nesneyle bağıntısını dolaysızca kurarak ve düşüncemize araç olarak sağlayan şey sezgidir. Ancak bunun olabilmesi için nesnenin bize verilmiş, yani hazır olması gerekir. Başka bir deyişle, nesnenin zihni belirli bir şekilde etkilemesi gerekir. Nesnelerin zihnimizi etkilemesi yoluyla bize verilmesi ve bundan sezgilerimizi sağlamamız, duyarlılık sayesinde olur. Kabaca söylendiğinde bir radyo cihazı için anten ne iş görürse insan için duyarlılık o işi görür. Nesnelere, duyarlılığımız olmadan bize verilemez, yani zihnimizi etkileyemezler.

Nesnenin duyarlılık üzerindeki etkisine *duyum* denir. Nesne tarafından etkilendiğimiz sürece ve duyarlılık sayesinde duyum elde eder, yani duyumsarız. Sezgimiz, nesnesi ile duyum yoluyla ilişkilendiğinde buna *empirik sezgi* denir. Kant, *empirik sezginin* henüz uzay ve zaman formları tarafından biçimlendirilmemiş nesnesine *görünüş (görüngü)* ismini verir. *Görünüşteler/görüngüde* duyumla karşılık gelen şey ise maddedir. Tüm görünüşün maddesi, bize *a posteriori* verilmiştir.

Kant’a göre, görünüşler bize bir çokluk, saçılmışlık ve dağınıklık içinde verilir. Bu çokluğu belirli ilişkiler içinde düzenleyen ise *formdur*. Form, bir çokluk ve dağınıklık hâlinde bulunan duyumların düzenlenebilmesi ve biçimlenebilmesi için yegâne olanaktır. Öte yandan, Kant’a göre görüngünün formu, bize görüngünün maddesi gibi duyum yoluyla, yani *a posteriori* olarak verili değildir. Dahası, formun kendisi bir duyum da değildir. Başka deyişle form, ne bir duyumdur ne de duyumsanabilir. Form, tüm duyumlar için ve duyumlardan ayrı olarak zihnimizde deneyimden önce *a priori* olarak hazırdır.

Kant, buradan hareketle ‘saf sezgi’ kavramını ortaya koyar. Kant’a göre, içinde duyumla ait bir şey bulunmayan tasarım saftır. İçinde duyumla ait hiçbir şey bulunmayan sezgiye de *saf sezgi* denir. Bir cismin tasarımına ilişkin düşündüklerimizi (örneğin bölünebilirlik, töz, güç, vb.) ve dolayısıyla cisimde duyumla ait olan ne varsa yalıtığımızda empirik sezgiden geriye sadece uzay ve form kalır. Dolayısıyla Kant’a göre Uzay ve form, saf sezgiye aittirler. Uzay ve form, duyarlılığın biçimleri olarak zihnimizde *a priori* hazır bulunurlar.

Dış duyumun formu olan Uzay’dan ayrı olarak zihnin kendi kendisini sezmesini sağlayan iç duyumun formu ise zamandır. Empirik sezginin, duyarlılığın olanağının koşulu uzayken iç duyumumuzun koşulu zamandır.

Kant’ın saf sezgiler olarak kabul ettiği Uzay ve Zaman’ı şöyle bir örnek üzerinden daha rahat anlayabiliriz: Bize daha doğar doğmaz mavi camlı birer gözlük takıldığını ve bu gözlüğün hayatımız boyunca hiç çıkarılmadığını düşünelim. Bize daha sonra herhangi bir cismin, örneğin bir ağacın ne renk olduğu sorulduğunda ağacın mavi renkte olduğunu söyleriz. Çünkü ağaca ilişkin duyumumuz mavi camlı gözlük tarafından biçimlenmiş ve

zihnimize bu şekilde girmiş olacak, ağacın esas rengini bilmemiz mümkün olmayacaktır. Kant'a göre, duyarlılığın *a priori* formları olan Uzay ve Zaman da örneğimizdeki gözlük gibidirler. Başka deyişle biz, şeyleri kendileri nasılsa öyle değil, duyarlılığın formları tarafından biçimlenmiş şekilde duyumsarız.

Kant, tüm bu kavramları tanımladıktan ve açıkladıktan sonra Uzay ve Zaman'ın serimlemelerine geçer. Bu serimlemeleri "Metafiziksel Serimleme" ve "Transendental Serimleme" olmak üzere iki şekilde ortaya koyar. Kant, öncelikle Uzay ve Zaman'ın *a priori* zorunlu ve saf sezgiler olduklarını gösterir ve buna "Metafiziksel Serimleme" ismini verir. Bu gösterildikten sonra Uzay ve Zaman, sentetik *a priori* bilgilerin olanağını meydana getiren ilkeler olarak açıklanır ki bu da "Transendental Serimleme"dir. Yukarıda açıkladığımız kavramların anlaşılması, bu serimlemeler ile daha kolay hâle gelecektir.

Uygulamalar

- Kant'ın yargılar kapsamında yaptığı ayrıma göre, analitik ve sentetik yargıların özelliklerini açıklayınız. Bu yargılara örnekler veriniz.

Uygulama Soruları

- Kant'ın Transendental Estetik ismini verdiği teorisinin temel kavramları nelerdir? Anlamalarını açıklayınız

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Kant felsefesini “Saf Aklın Eleştirisi” ve “Prolegomena” eserleri üzerinden inceledik. Bu bağlamda Kant’ın analitik ve sentetik yargılara ilişkin ayrımını ve onun bilgi teorisinin temel unsurlarından olan *Transendental Estetik* görüşünün temel kavramlarını öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız

- 1) Kant, yargıları ..... ve ..... olmak üzere iki temel başlık altında ele almıştır.
- 2) Kant'a göre ..... yargılar bilgimizi genişletmezler; fakat .....yargılar bilgimizi çoğaltır ve genişletirler.
- 3) Kant'a göre bilimsel bilgiyi sadece ..... yargılar ile oluşturabiliriz.
- 4) Transendental Estetik, ... araştırma işidir.
- 5) Kant'a göre ..... ve .....saf sezgidir. Bu bağlamda, dış duyarlılığın olanağının koşulu ....., iç duyumuzun koşulu ise .....dır.

10. KANT (DEVAM)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 10.1.** Uzay ve Zamanın Metafiziksel ve Transendental Serimlemeleri
- 10.2.** Transendental Estetiğın Sonucu
- 10.3.** Kant'ın Copernicus Devrimi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Kant'ın 'uzay' ve 'zaman'a ilişkin olarak Transendental Estetik'te ortaya koyduğu serimlemeler nelerdir?
- Kant'ın epistemoloji alanında yaptığı Copernicus Devrimi nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Uzay ve Zamanın Metafiziksel ve Transendental Serimlemeleri	Kant'ın Transendental Estetiğinin temel konusu olan 'uzay' ve 'zaman'ın metafiziksel ve transendental serimlemelerini detaylı bir şekilde kavrayabilmek	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Kant'ın Copernicus Devrimi	Kant'ın epistemoloji alanında yaptığı Copernicus Devrimi ismiyle anılan yeniliği detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Uzay
- Zaman
- Metafiziksel Serimleme
- Transendental Serimleme

Giriş

Bu bölümde Kant'ın "Transendental Estetik" görüşünü tanıtmaya devam edecek, ayrıca onun çığır açan "Copernicus Devrimi"ni açıklayacağız.

10.1. Uzay ve Zamanın Metafiziksel ve Transendental Serimlemeleri

“Transendental Estetik”in temel olarak insan duyarlılığının deneyimden bağımsız ya da deneyim öncesi unsurlarının, başka bir deyişle *a priori* öge ve ilkelerinin araştırılması işi olduğunu görmüştük. Bu *a priori* öğelerden en temel olan iki tanesi, ‘uzay’ ve ‘zaman’ denen saf sezgilerdir. Kant’a göre uzay ve zaman, bizim iç ve dış deneyimlerimizi, yani kendimiz hakkındaki iç duyumumuz ile dış dünyaya yönelik dış duyarlılığımızı olanaklı kılan temel koşullardır. Kant, bunların zorunlu koşullar olduklarını göstermek üzere, uzayın ve zamanın *transendental* ve *metafizik serimlemelerini* ortaya koyar. Bu serimlemelerin niteliklerini *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde şöyle ifade eder:

“*Serimleme* deyince, bir kavrama ait olanın (her ne kadar kapsamlı olmasa da) saf tasarımını anlıyorum; fakat eğer *serimleme* kavramı *a priori* verili olarak sergileyeni kapsıyorsa, o *metafiziksel serimleme*dir... *Transendental serimleme* deyince, bir kavramın başka sentetik *a priori* bilgilerin olanağının anlaşılabilmesini sağlayan bir ilke olarak açıklamasını anlıyorum. Böylece 1) bu bilgilerin gerçekten de elde olan kavramdan doğmaları ve 2) bu bilgilerin ancak elde olan kavram için verilen bir açıklamaya dayanarak olanaklı olmaları gerekir.”

Kant’a göre, duyuların kendi dışındaki şeyler ile ilişkilendirilmeleri; dışımızdaki şeylerin de birbirlerinin dışında ve ayrı yerlerde tasarlanabilmesi, ancak uzay tasarımının sağladığı zemin ile mümkündür. Fakat uzay, dışımızdaki şeylerin birbirleri ile olan ilişkilerinden deneyim yoluyla soyutlanamaz; başka deyişle uzay tasarımını dışımızdaki şeylerin niteliklerinden ya da bunların birbirleri ile olan ilişkilerinden hareketle oluşturmayız. Aksine, deneyimin kendisi, uzay tasarımına *a priori* olarak sahip olmasaydı mümkün olmayacaktı. Öyle ki Kant’a göre uzayın içinde hiçbir nesne olmadığını tasarlayabiliriz ancak uzayın olmadığı tasarlanamaz. Böylece uzay tasarımı, dış görüngülerin olanaklı oluşunun *a priori* koşuludur. Şayet uzay, deneyim yoluyla, yani *a posteriori* kazanılan bir tasarım olsaydı Kant’a göre uzayın özelliklerinin bilgisini veren bilim olan geometri alanında sahip olduğumuz ilkelerin de *a posteriori* kazanılmış olmaları gerekirdi. Ancak, örneğin iki nokta arasında tek bir doğru parçasının bulunduğu gerçeği, deneyimlerden çıkarılan bir ilke değildir. Eğer öyle olsaydı bu ilke tümevarım ile çıkarılsaydı olurdu. Fakat Kant’a göre, tümevarım ile *a priori* zorunlu ilkeler ortaya koyamayız; sadece genellemelerde bulunabiliriz.

Kant’a göre, uzaya ilişkin sahip olduğumuz tüm tasarım ve kavramlar esasen bir ve aynı uzayın bölümlenmeleri olarak düşünülebilirler ve bu uzayın sınırlamaları üzerine dayanırlar. Başka bir deyişle, tüm bu bölümlerin tek bir uzayı oluşturan bileşenler olarak ilkece uzaydan daha önce geldikleri söylenemez. Aksine, uzaya dair bu bölümlenmelerimiz, ancak uzayda düşünülebilirler.

Kant’a göre, uzayın özelliklerinin bilgisini veren bilim geometridir. Ayrıca Kant’ın bize gösterdiği üzere tüm saf matematiksel yargılar ve dolayısıyla geometrinin yargıları, sentetik *a priori* yargılardır. Kant, bu kabulünden yola çıkarak şu önemli sonuca ulaşmıştır: Uzaya ilişkin böyle bir bilginin olanaklı olması için uzay tasarımı, *a priori* bir sezgi olmalıdır. Başka deyişle uzay tasarımı, deneyim yoluyla edindiğimiz *empirik* bir tasarım değil,

saf sezgi olmalıdır. Çünkü tüm geometrik önermeler *apodiktik*, yani zorunlu doğru önermelerdir. Kant'a göre, deneyim bize ancak bir şeyin şu ya da bu doğaya sahip olduğunu gösterir, fakat onun niçin bu doğaya sahip olduğunu ve bundan başka bir doğaya sahip olamayacağını gösteremez. Öyleyse zorunluluk ile düşünülen her önerme ve böylece her geometrik önerme, *a priori* olmak durumundadır. Tüm bunların bir sonucu olarak eğer uzay sezgisi bizim nesnelere tarafından etkilenmemizi ve böylece onların dolaysız tasarımlarını edinmemizi sağlayan dış duyunun formu olarak zihnimize hazır bulunmasaydı sentetik *a priori* ve *apodiktik* bilgi mümkün olmayacaktı.

Kant 'zaman'ın *metafiziksel* ve *transendental serimlemelerini* de 'uzay'ınki ile aynı yolla ortaya koyar. Uzay dış görüngülerin *a priori* formu, yani bize göründükleri hâlleriyle dış görüngülerin koşulu iken zaman ise iç görüngülerin, yani ruh görüngülerinin *a priori* koşuludur. Buna ek olarak şöyle bir genelleme yapılabilir: Uzay dış sezgimizin saf biçimidir ve dolayısıyla sadece dış görüngülerin dolaysız koşulu olmakla sınırlı kalır. Ancak Kant'a göre, tasarımlarımızın nesnesi ister dış şeyler olsun ister olmasın, nihayetinde tüm tasarımlar zihnimize belirlenimleri olarak iç durumumuza aittirler. Başka deyişle, nesnelere ister dışta isterse içte olsun bütün tasarımlar, zihnimize olmaları bakımından bize içseldirler. Bu iç durum, yani ruhsal durum, iç sezgimizin biçimsel koşulu olan zamana aittir. Dolayısıyla Kant'a göre zaman, genel olarak tüm görüngülerin *a priori* koşuludur; iç görüngülerin dolaysız ve böylece dış görüngülerin de dolaylı koşuludur. Kısacası zaman, tüm sezgilerin verildiği bu zamansal (*temporal*) bağıntıların koşuludur.

Kant'a göre, uzay ve zamandan başka duyarlılığa ait her kavram, *empirik* olanı öngerektirir; yani uzay ve zaman dışındaki her kavram *a posteriori*dir. Öyle ki örneğin, uzay ve zamanın bir araya gelmesi ile oluşan 'hareket' kavramı bile hareket eden bir şeyin algısını gerektirir. Buna benzer şekilde örneğin, zamanla ilintili olan 'değişim' kavramı da *a priori* değildir. Çünkü değişim; zamanın kendisi değil, *zamanda* olan şeydir. Dolayısıyla Kant'a göre, uzay ve zaman dışında *a priori* olan hiçbir kavrama sahip olmadığımız için Transendental Estetiğin konusu da sadece uzay ve zaman ile sınırlıdır. Kant'ın deyişle, "Transendental Estetik, *uzay* ve zamandan daha çoğunu kapsamaz".

10.2. Transendental Estetiğin Sonucu

Kant'ın "Transendental Estetiği", ne tür bilgileri hangi koşullar altında edinebileceğimizi göstermeyi amaçlar. Kant, "Transendental Estetik" ile şunu ortaya koymak istemiştir: Tüm deneyimimiz ve bilgimizin nesnesi görüngülerdir ve bilgiler saf sezgiden hareketle düşünce yoluyla edinilirler. Fakat bize verili olduğu, yani zihnimize etkilediği hâliyle görüngü, şeylerin kendi esas doğaları hakkında bilgi edinmemize olanak verir mi? Kant'ın bu soruya yanıtı 'hayır'dır. Başka deyişle, Kant'a göre; bilgilerimizi ancak şeylerin bizi etkiledikleri, yani verili oldukları koşullar altında ediniriz.

Bunu bir başka şekilde açıklayalım. Gördüğümüz üzere Kant'a göre, tüm sezgimiz görüngülerin tasarımlarından ibarettir. Ancak sezdiğimiz şeylerin kendi doğaları, onları sezdiğimiz gibi değildirler. Bize verili olan sadece görüngülerdir; şeylerin kendileri değil. Sezgimizi en yüksek duruluk düzeyine çıkardığımızda bile kendinde şeylerin doğasına

yaklaşmış olmayız. Çünkü her durumda kendi sezgimizin, kendi duyarlılığımızın bilgisine ulaşabiliriz. Bu da zaten ancak uzay ve zaman koşulları altında olanaklıdır. Bu koşullar öznelidir. Başka deyişle bu koşullar, nesnelere doğasını değil bizim kendi doğamızı ifade ederler. Kendimizi ortadan kaldırdığımızı düşünelim; Kant'a göre, bu durumda uzay ve zaman da ortadan kalkacaktır. Görüngünün tam bir bilgisi bile bize kendinde şeylerin bilgisini sağlamaz. Bir dış nesnenin sezgideki tasarımı, o cismin kendinde şey olmağına ait hiçbir şey kapsamaz. Nesnenin tasarımı yalnızca bu şeyin görüngüsünü ve bizim onun tarafından etkileniş tarzımızı kapsar. Böylece Kant'ın "Transendental Estetik" anlayışı ile vardığı temel sonuç şöyle ifade edilebilir: Bilgimiz nesne ile özne arasındaki ilişkinin bilgisidir ve ancak bu ilişkiyi kapsar; nesneye ait iç doğayı, yani kendinde şeyi değil.

10.3. Kant'ın Copernicus Devrimi

Kant'ın "Transendental Estetik" görüşü ile bire bir bağlantılı olan ve felsefe tarihinde çığır açan diğer bir fikri, onun 'Copernicus Devrimi' benzetmesiyle ifade ettiği öneridir. Kant'a göre geleneksel metafiziğin bilgi teorileri, her ne kadar kendi aralarında farklılıklar gösterebilirler de insan zihni ile nesnelere arasındaki ilişkiyi her seferinde tek bir bakış açısından değerlendirmiştir. Öyle ki her seferinde, bilgiye ulaşmak için insan zihninin nesnelere uyması gerektiği varsayılmıştır. Başka bir deyişle, bu varsayımın göre bilgi, nesnenin zihnindeki idesinin nesnenin kendisine uygunluğu hâlinde oluşmaktadır. Ne var ki kesin ve sağlam bir bilim olma iddiasında olan metafizik, bu bakış açısıyla hiçbir ilerleme kaydedememiştir. Bu sebeple Kant, yeni bir bakış açısı geliştirmeyi ve metafizik bilgiye ulaşmada yeni bir varsayım kabul etmeyi önermiştir.

Kant, bu önerisini sunarken ünlü astro-fizikçi Nicolaus Copernicus'un fizik alanında ortaya koyduğu yeniliği örnek göstermiştir. Geleneksel astro-fizik, Copernicus'a gelinceye dek dünyanın sabit olduğunu ve güneş sisteminin ve tüm yıldızların onun çevresinde döndüğünü varsaymıştır. Fakat bu varsayım, gök cisimlerinin konum ve hareketlerini hesaplamada başarısız sonuçlara ulaşmıştır. Copernicus ise yıldızların sabit olduğu ve dünyanın sürekli hareket ettiği varsayımını ortaya koyarak bilim tarihinde yeni bir çığır açmıştır. Kant da buna benzer şekilde, metafizik bilgiye ulaşmada zihnimizin nesnelere uygunluğu varsayımından değil, nesnelere zihnimize uygunlukları varsayımından hareket etmesini önermiştir. Kant'ın bu fikrini "Transendental Estetik" anlayışı bağlamında şöyle açıklayabiliriz: Sezginin dış nesnelere uymak zorunda olduğu kabul edilirse nesnelere hakkında *a priori* bilgi sahip olmamız mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla Kant'a göre, nesnelere hakkındaki bilgimizi açıklamak için nesnelere insan sezgisine, yani uzay ve zaman sezgilerine uyduklarını kabul etmemiz gerekir. Kant, Copernicus'tan aldığı bu bakış açısını *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde şöyle dile getirmiştir:

"Bugüne dek tüm bilginin kendisini nesnelere uydurması gerektiği varsayılmıştır; fakat onlara ilişkin herhangi bir şeyi kavramlar yoluyla *a priori* saptama ve bilginin bu yolla genişletme girişimleri bu varsayım altında başarısız olmuştur." O halde, bir kez de nesnelere kendilerini bilginimize uydurmaları gerektiği varsayımını altında

metafiziğin görevinde daha iyi sonuç alıp alamayacağımızı sınımalıyız... Bu durumda Kopernik'in ilk varsayımını takip etmeliyiz. Copernicus, gök cisimlerinin hareketlerini bütün bir yıldızlar kümesinin gözlemcinin çevresinde döndüğü varsayımı altında açıklamada iyi bir sonuç alamadığını görünce, gözlemcinin kendisini döndürüp, buna karşın yıldızları hareketsiz tuttuğu zaman daha başarılı olup olamayacağını araştırmıştı. Metafizikte de, benzer bir yol denenebilir”.

Çağdaş Kant yorumcularından olan Gilles Deleuze, *Kant'ın Eleştirel Felsefesi* adlı eserinde Kant'ın Copernicus devrimi ile ilgili şu tespiti yapar:

“Kant'ın ‘Kopernikus’çu Devrim’ diye adlandırdığı şeyin temel düşüncesi şudur: özne ile nesne arasındaki uyum düşüncesinin (nihai uyum) yerine, nesnenin özneye *zorunlu* tabiyeti ilkesini koymak. Buradaki temel buluş, bilgi yetisinin yasakoyucu olduğudur, ya da daha açıkçası bilgi yetisinde yasakoyan bir şeyin olduğudur... Böylece akılsal varlık, yeni güçleri olduğunu keşfeder. Kopernikus’çu Devrim’in bize öğrettiği ilk şey, buyrukları verenin biz olduğumuzdur.”

Uygulamalar

- Kant'ın uzay ve zamana ilişkin serimlemelerini kısaca açıklayınız.

Uygulama Soruları

- Kant'ın bilgi ile bilginin nesnesi arasındaki ilişki bağlamında ortaya koyduğu yeni yaklaşım, niçin Copernicus'un astronomide yaptığı yenilik ile benzetilmektedir? Açıklayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Kant'ın "Transendental Estetik" görüşünü ayrıntıları ile öğrendik. Ayrıca Kant'ın epistemoloji alanında çığır açan "Copernicus Devrimi"ni detaylı bir şekilde öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız

1) Kant'a göre, dışımızdaki şeylerin birbirleri ile olan ilişkileri ve bizim bunlara dair duyularımız ancak ..... ile mümkündür .

2) Kant'a göre, zamanın niçin genel olarak tüm görüngülerin *a priori* koşulu olduğunu açıklayınız.

3) Kant'a göre geometrinin yargıları sentetik *a priori* yargılardır, çünkü .....

4) Şeylerin kendi iç doğalarına ilişkin bilgiye niçin ulaşamayacağımızı Kant'ın "Transendental Estetik" anlayışı bağlamında temellendiriniz.

5) Kant'ın metafizik alanında yaptığı "Copernicus" devrimini açıklayınız.

11. KANT (DEVAM)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 11.1.** Kant'ın Bilgi ve Mantık Anlayışı
  - 11.1.1.** Kant'ın Genel Mantık Anlayışı
- 11.2.** Transendental Mantık

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Kant'ın epistemolojisinde mantığın yeri nedir?
- Kant'ın genel mantık anlayışı nedir?
- Kant'ın transendental mantık anlayışı nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kant'ın Bilgi ve Mantık Anlayışı	Kant'ın epistemolojisinde mantığın yeri ve önemini kavrayabilmek	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Kant'ın Genel Mantık Anlayışı	Kant'ın genel mantık ile ne anladığını ve genel mantığın özelliklerini ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Transendental Mantık	Kant'ın transendental mantığının temel özellikleri ile kavram ve ilkelerini genel hatlarıyla olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Formel
- Transendent
- Transendental Mantık

Giriş

Bu bölümde Kant'ın mantık anlayışını tanımaya giriş yapacağız. Bu doğrultuda onun bilgi anlayışına ilişkin bazı temel kavramları ortaya koyacak, mantık çeşitleri arasında yaptığı bazı ayrımları ele alacağız.

11.1. Kant'ın bilgi ve Mantık Anlayışı

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin 'Transendental Unsurlar Öğretisi' başlığını taşıyan kısmında "Transendental Mantığı" ele alır. Giriş, '*transendental mantık*' idesi adı altında onun tarafından tasarlanmıştır ve bu girişin ilk kısmı, genelde mantığın incelenmesine ayrılmıştır. Ancak Kant, bu konuyu ele almadan önce felsefesinin temel yapıtaşını oluşturan bazı kavramları tanımlama işine girer. Böylece Kant, bir yandan saf olanın, *a priori* olanın; *empirik* olandan, yani *a posteriori* olandan ayırımını göstermeyi hedeflediği gibi, öte yandan bilginin iki büyük kaynağının da ayırımını göstermeyi hedefler: Duyarlılık (Sinnlichkeit) ve Anlama Yetisi (Verstand). Bilgimiz zihnin (Gemüt) iki temel kaynağından türer. Bunlardan ilki, tasarımları (Vorstellung) alma kapasitesidir (izlenimler için Alırlık (Rezeptivität)), ikincisi ise bu tasarımlar aracılığıyla nesneyi bilme gücü (kavramların üretiminde Kendiliğindenlik (Spontaneität)). İlki aracılığıyla nesne bize verilir, ikincisi aracılığıyla ise nesne (zihnin sadece bir belirlenimi olarak) bu verilmiş tasarımla bağlantı içerisinde düşünülür. Böylece sezgi (Anschauung) ve kavramlar (Begriffe) bilginin tüm unsurlarını kurarlar. Bu sebeple ne onlara bir biçimde karşılık gelen sezgi olmaksızın kavramlar ne de kavramlar olmaksızın sezgi, bize bilgiyi verebilir.

Kant'a göre bu iki güç ya da kapasite, işlevlerini değiştiremezler. Yani anlama yetisi, hiçbir şeyi sezemez ve duyular da hiçbir şeyi düşünemez. Bilgi ancak bu yetilerin birliğiyle ortaya çıkar. Bu yetileri birbirlerinden ayırmak, yani gerçekte imkânsız olan bu işlem, aslında onların kurallarını anlamak için uyguladığı bir yöntemdir. Böylece genelde duyarlılığın kurallarının bilimine 'estetik' ismini verirken genelde anlama yetisinin kurallarının bilimine 'mantık' demektir.

11.1.1. Kant'ın Genel Mantık Anlayışı

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde mantığı, genel mantık ve anlama yetisinin özel kullanımının mantığı olmak üzere iki farklı biçimde inceler. Kant'ın genel mantık olarak söz ettiği bilimin bugün karşılığının ne olduğu sorusunu sorduğumuzda verilecek cevap, Kant'ın en önemli İngiliz yorumcularından Herbert James Paton'un da belirttiği gibi, onun *formel* mantık olduğudur: "Kant, 19. yy.dan önceki çoğu filozof gibi, *formel* mantığın (O, *formel* mantığa "genel mantık" adını vermişti.) matematik kadar kesin bir bilim olduğuna inanıyordu."

Kant'a göre 'genel mantık', anlama yetisinin hiçbir kullanımı olmaksızın düşünmenin mutlak olarak zorunlu kurallarını içermekteydi. Böylece anlama yetisi, burada yönelmiş olduğu nesnelere herhangi bir ayırım gözetilmeksizin ele alınmaktaydı. Anlama yetisinin özel kullanımının mantığı ise belirli türden nesnelere ilgili olarak doğru düşünmenin kurallarını içerir. Kant; öncekine unsurlar mantığı, sonrakine ise bu ya da şu bilimin organonu adını verir. Bilimin organonu olan bu mantık, Kant'a göre okullarda bilime *propaedeutik* (hazırlık) olarak öğretilen mantıktır. Bu bilimin kuralları, nesnelere zaten önceden biliniyorsa kurulabilmektedir ve insan aklının işleyişi açısından en geç ulaşılan bu bilimdir. Kant'a göre 'genel' ya da 'formel mantık', matematikten farklıdır. Her ikisi de kesin bilimler olmasına

rağmen genel mantık tamamlanmış bir bilimdir. Oysa matematik, gelişmekte olan bir bilimdir. Kant'ın en çok eleştiriye tabi tutulan bu düşüncesine göre, Aristoteles'ten bu yana bu bilim, yani genel mantık, gerçek anlamıyla herhangi bir ilerleme kaydetmemiştir. Ona yapılmış olan katkılar metafizik ve psikoloji gibi başka bilimlerden getirilmiştir. Fakat bunlar, ancak meşru olmayan ya da konuyu ayrıntılandıran ve söz konusu kesinliğini değiştirmeyen ikinci dereceden katkılardır.

Kant'a göre; 'genel' ya da 'formel mantık'ın başarısı ve tamamlanmışlığının sebebi, onun konusuna ilişkin olarak koyduğu sınırlamadır. Çünkü 'genel' ya da 'formel mantık', konu aldığı nesnelere doğası ne olursa olsun, bu nesnelere türce ne denli farklı olurlarsa olsunlar hiçbir ayırım gözetmeden genelde bütün nesnelere uygun olabilecek bir biçimde düşünmenin sadece zorunlu yasalarıyla ilgilenir. Dolayısıyla düşünceyi, düşüncesi olduğu nesnelere özelliklerinden bütünüyle soyutlar ve onlar arasındaki tüm farkları siler. Dolayısıyla 'genel mantık'ın yöneldiği; düşünmenin içeriği değil, formudur. Bu sebeple o *formel* bir mantıktır. Bu noktada 'genel mantık' ile anlama yetisinin özel kullanımının mantığı arasındaki fark belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Çünkü böylesi bir mantık çalışmasında:

“Eğer düşündüğümüz nesnelere farklar olursa düşüncemizde de farklar meydana gelebilir. Örneğin matematiksel düşünme, biyolojik düşünmeden belirli oranlarda farklıdır. Eğer matematiksel düşünmenin bir mantığına sahipsek nesnelere belirli bir sınıfta hakkında doğru bir şekilde düşünmek için kurallara da sahibizdir. Ama o zaman bu mantık, artık *formel* değildir ya da Kant'ın dilinde genel değildir. Bu, düşünmenin özel ya da belirli bir kullanımı ile ilgili olan, özel ya da belirli (*particular*) bir mantıktır.”

Kant *genel* mantığı, *saf* mantık ve *uygulamalı* mantık olmak üzere ikiye ayırır. *Saf genel* mantığı, anlama yetisinin uygulandığı tüm *empirik* koşullardan soyutlar. Başka deyişle, *saf genel* mantığı duyuların etkisinden, hayal gücünün oyunundan, hafızanın yasalarından, alışkanlık ya da eğilimlerin gücünden soyutlar. Bu, aynı zamanda bütün ön yargı kaynaklarının dışta bırakılması anlamına da gelmektedir. Aslında bu ya da şu bilginin ortaya çıkmasını sağlayan tüm nedenlerden, yani bilginin bağlandığı tüm *empirik* koşullardan bir uzaklaşma ve kopma söz konusudur. Böylece *saf genel* mantık, *a priori* ilkelere iş görür; bu açıdan da anlama yetisinin ve aklın kanonudur. *Uygulamalı* mantık ise *empirik* ilkelere sahiptir. Bu sebeple de ne anlama yetisinin bir kanonu ne de özel bilimlerin bir organonudur. Kant'a göre *uygulamalı* mantık, ancak “sıradan anlama yetisinin bir *kathartikonu*”dur (arındırıcısıdır).

Kant'a göre *saf genel* mantık, anlama yetisinin unsurlarına ilişkin öğretinin metodik bir serimlenmesi olarak kısa ve kuru bir bilimdir. Bu bilimin iki temel özelliği vardır:

1) 'Genel Mantık' olarak anlama yetisinin elde ettiği bilgiyi içeriğinden ve onun nesnelere arasındaki farklardan tümüyle soyutlar ve düşünmenin saf formu dışında başka hiçbir şeyle uğraşmaz.

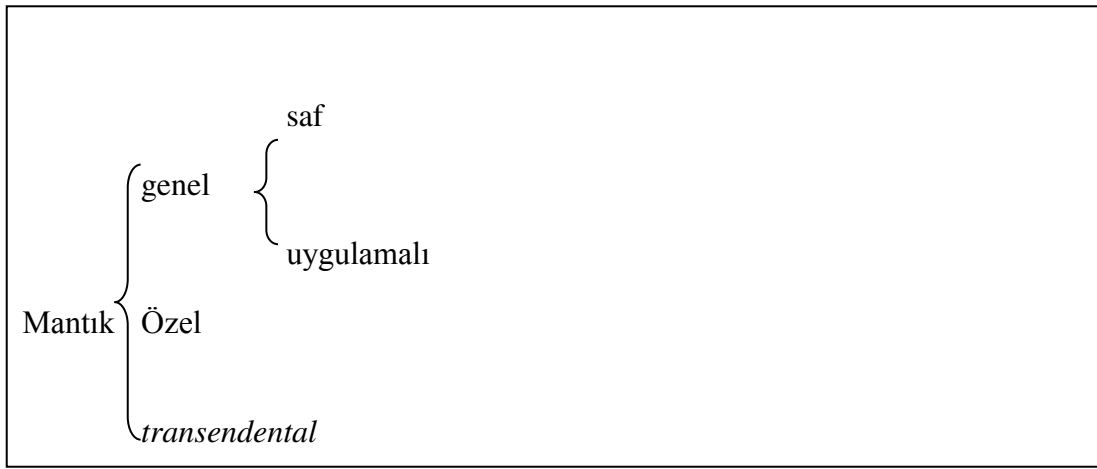
2) 'Saf Mantık' olarak *empirik* ilkelere ilgili değildir ve kimi zaman varsayıldığı gibi psikolojiden herhangi bir şeyi ödünç almaz. Bu sebeple anlama yetisinin kanonu üzerine

herhangi bir etkide bulunmaz. ‘Saf Mantık’, kanıtlama yapan bir öğreti yapısına sahiptir ve ondaki her şey tamamen *apriori* kesin olmalıdır.”

Böylece Kant’a göre, *genel* mantık saf olan yönüyle *uygulamalı* mantıktan farklı olarak *empirik* ve psikolojik ilkelere hiçbir biçimde bağlı değildir. Bu durum, onun başarısının bir diğer sırrı olarak nitelendirilebilir.

Kant’ın mantığın çeşitli türlerine ilişkin sınıflamasını Norman Kemp Smith’in *Saf Aklın Eleştirisi* üzerine yapmış olduğu değerlendirme dâhilinde şematik olarak görebiliriz:

Şekil 1.1: Kant’ın Mantık Bölümlemesi

11.2. Transcendental Mantık

Kant’ın *transcendental* mantık anlayışına girmeden evvel, *transcendental* ile ne kastetmiş olduğunu anlamak önemlidir. Kant, *transcendent* ile *transcendental* terimlerine farklı ve bağdaşmaz anlamlar vermiştir. Bu ayrım, Kant’ın bilgi anlayışı açısından çok önemli bir yere sahiptir, önemlidir. Çünkü *transcendental*, Kant’ın kendi felsefesine seçmiş olduğu isim olmasına rağmen *transcendent*, tersine, onun için en azından *Saf Aklın Eleştirisi*’nin sınırları dâhilinde olumsuz bir anlama sahiptir. Bu konuda Kant’ın önemli yorumcularından A. C. Ewing, ayrımı ve dayanağını kısa ve özlü bir biçimde ifade eder. Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi* üzerine yazdığı yorum kitabının giriş bölümünde ‘Transcendentalin Anlamı’ alt başlığında bu ayrımı şöyle dile getirir:

“*Transcendental* ve *transcendent* terimlerini ayırt etmek önemlidir. *Transcendent*, tecrübenin mümkün nesnesi olmayan şeye işaret eder. Bu yüzden Kant için *transcendent* bilgi imkânsızdır. *Transcendental*, tecrübemizin zorunlu koşullarına işaret eder. Böylece *transcendental* bilgi, Kant için kesinlikle mümkündür ve aslında ‘eleştiri’nin ana parçasını meydana getirir. Kant, özellikle *transcendental* kanıtlar verme iddiasındadır. Bunlar, eğer onun

kanıtladığı ilke bir nesne hakkında doğru değilse bu nesneyi tecrübe edemeyeceğimizi göstererek ilerleyen kanıtlardır”.

Yaptığımız bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi A. C. Ewing, Kant’a göre *transendent*, yani aşkın türden bilgilere ulaşmanın imkânsızlığına işaret etmektedir. Bu türden bilgilerin mümkün olmamasının sebeplerini, Kant’ın ‘Transcendental Diyalektik’ anlayışı dâhilinde daha sonra göreceğiz. *Transcendental* ise tam da bilgimizin mümkün olmasını sağlayan koşulların, yani zorunlu koşulların olanağına işaret eder.

Kant’ın *transcendental* mantık anlayışını, onun *genel (formel)* mantık ile *transcendental* mantık arasında yaptığı ayırmadan hareketle anlamaya çalışalım. Hatırlayacak olursak Kant’ın *genel (formel)* mantık anlayışının en temel sonuçlarından birisi, *genel* ya da *formel* mantığın ister *empirik* ya da saf, ister analitik ya da sentetik olsun, düşünmenin tüm zorunlu kuralları ya da zorunlu formuyla ilgili olduğudur. *Genel* ya da *formel* mantık, düşünmenin konusu olan nesnelere ayırım gözetmeksizin nesne hangi türden olursa olsun, form ile ilgilidir. Öte yandan Kant’a göre *transscendental* mantık, sadece sentetik *a priori* düşünmenin kurallarını incelemektedir. Ya da daha kesin bir biçimde söylersek sentetik *a priori* düşünmenin kavram ve ilkelerini incelemektedir. Bu nokta şöyle de ifade edilebilir:

“*Formel* mantıktan farklı olarak *transscendental* mantık, düşünmenin içeriği ya da maddesini bütünüyle soyutlamaz. Yani, sentetik *a priori* bir düşünmenin ya da yargının saf sezgiden ayrı olması imkânsızdır. Burada doğru anlaşılması gereken nokta Kant’ın anladığı içeriğin, yani *transscendental* mantığın ilgili olduğu, o halde sentetik *a priori* düşünmenin ilgili olduğu içeriğin *empirik* olanı, *empirik* içeriği dışladığıdır. Burada söylenmek istenen söz konusu içeriğin saf zaman ve mekân sezgileri olduğu ve *empirik* olmadıklarıdır.”

Bir diğer önemli ayırım, *transscendental* mantığın sadece *a priori* bilinebilir olanla, dolayısıyla evrensel ve zorunlu olanla ilgili olduğudur. Kant için evrensel ve zorunlu olan şey; nesnenin doğası tarafından değil, ancak zihnin doğası tarafından belirlenir. Bu sebeple *transscendental* mantık, ele aldığı *a priori* bilgilerin kökeninin araştırması olmalıdır. Fakat böyle bir sorun, *formel* mantık tarafından asla konu edilmediği gibi onun bu alanın anlayışından da büsbütün uzaktır. Çünkü *formel* mantık, bilgiyi verili olarak kabul edip kaynağını sorgulamaksızın sadece formu inceler. Dolayısıyla *formel* mantık, akıl yürütmede onun kullanımını yöneten *formel* yasaları belirler. Böylece *transcendental* mantık, düşünmenin belirli bir türüyle, yani sentetik *a priori* düşünme ile ilgilenirken *formel* mantık, tüm düşünceyle ilgilenir ve ikinci olarak *transscendental* mantık, bu düşünce türünün kökenini araştırırken *formel* mantık, bu araştırmadan bütünüyle uzak durur.

Kant’ın anlayışına göre *transscendental* mantık, insanın anlama yetisinin katmış olduğu unsurların araştırılmasıyla ilgilidir. *Transscendental* mantık, bilgiyi içeriğinden tamamen soyutlayarak ele almaz. Sadece bilgideki *empirik* içeriği soyutlar. *Transscendental* mantığın konu edindiği temel sorun, esasında *transscendental* felsefenin de temel sorunu olan *a priori* ve aynı zamanda sentetik olan bilgilerin olanaklı olup olmadığı sorusudur.

“Transsendental Mantık”, yine kendi içinde “Unsurlar Öğretisi” ve “Metot Öğretisi” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Transsendental Metot Öğretisi”, saf aklın tam olan sisteminin *formel* koşullarını belirlemeye çalışır. “Transsendental Unsurlar Öğretisi”, “Transsendental Analitik” ve “Transsendental Diyalektik” olmak üzere ikiye ayrılır. “Transsendental Diyalektik” ise saf aklın yanılsamalarının ele alınığı bölümdür. Bir sonraki dersimizde, “Transsendental Mantık”ın iki ana bölümü olan “Transsendental Analitik” ve “Transsendental Diyalektiği” tanımaya başlayacağız.

Uygulamalar

- Kant'ın genel (formel) mantık bölümlemesini açıklayınız.
- Kant'ın genel (formel) mantık anlayışı ile Aristoteles'in mantık anlayışı arasındaki benzerlik ve ayrımları araştırınız.

Uygulama Soruları

- Kant'ın genel mantığı ile transendental mantığı arasındaki ayrımlar nelerdir? Açıklayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Kant'ın mantık anlayışını genel hatlarıyla gördük. Kant'ın mantık anlayışı ile bilgi anlayışına ilişkin bazı temel kavramları öğrendik ve mantık çeşitleri arasında yaptığı bazı önemli ayrımları irdeledik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız.

- 1) Kant'a göre genel mantık içerik ile değil, ... ilgilidir.
- 2) Kant, genel mantığı ..... ve ..... olmak üzere ikiye ayırır.
- 3) Kant, saf genel mantığı ....., ..., ... ve ..... gibi unsurların etkilerinden soyutlar.
- 4) "Transsendent" ve "Transendental" kavramlarının Kant felsefesindeki yerini açıklayınız.
- 5) Kant'a göre *genel (formel)* mantık ile *transsendental* mantık arasındaki en temel fark nedir?

12. KANT (DEVAM)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 12.1.** Kant'ın Transendental Analitik ve Transendental Diyalektik Anlayışı
- 12.2.** Transendental Analitik ve Kavramların Analitiği
- 12.3.** Transendental Diyalektik
  - 12.3.1.** Saf Aklın İdeleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Kant'ın epistemolojisinde transendental analitik ile transendental diyalektiğin yeri ve önemi nedir?
- Kant'ın yanılsama mantığı olarak nitelediği transendental diyalektiğin temel sorunları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kant'ın Transendental Analitik ve Transendental Diyalektik Anlayışı	Kant'ın epistemolojisinde transendental analitik ile transendental diyalektiğin hangi konumda olduklarını ve bunların temel kavramlarının neler olduğunu genel hatlarıyla ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Transendental Diyalektik	Kant'ın yanılsama mantığı olarak nitelediği transendental diyalektiği temel kavram ve sorunlarını detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Rasyonel psikoloji
- Rasyonel kozmoloj
- Rasyonel teoloji
- Koşulsuz
- Saf aklın idesi

Giriş

Bu bölümde Kant'ın "Transendental Analitik" anlayışını genel hatlarıyla öğreneceğiz. Ayrıca Kant'ın "Transendental Diyalektik" anlayışını, onun geleneksel metafiziğe yönelik eleştirisi bağlamında açıklayacağız.

12.1. Kant'ın Transendental Analitik ve Transendental Diyalektik Anlayışı

Daha önce gördüğümüz üzere Kant; Transendental Mantığı, 'Transsendental Analitik' ve 'Transsendental Diyalektik' olmak üzere ikiye ayırır. 'Transsendental Analitik' anlayışı, onun en temel düşüncelerinden biri olan kategorilerin incelenmesini içerir. 'Transendental Analitik', kategoriler ya da ilkeler olmaksızın hiçbir nesnenin düşünülmemeyeceği iddiasına dayanır. 'Transsendental Analitik'te ilkeler, nesnelere refere etmezlerse, yani nesneyle bağları yoksa haklarında doğru herhangi bir yargı oluşturulamaz. Çünkü Kant için doğruluk, daima düşünceyle nesnenin uygunluğudur. Bu sebeple 'Transsendental Analitik', öncelikle bir doğruluk mantığıdır. Bu anlamda Kant, 'Transsendental Analitik'te doğruluğun uygunluk teorisini savunmuştur.

Doğruluğun uygunluk teorisi bağlamında, Kant'ın "Copernicus Devrimi" hatırlanmalıdır. Zira Kant'ın doğruluk teorisi, bir uygunluk teorisi olmasına rağmen kendisiyle aynı görüşü paylaşan diğer uygunluk teorilerinden önemli bir ayrıma sahiptir. Daha önce gördüğümüz üzere, Kant'ın "Copernicus Devrimi" benzetmesiyle ortaya koyduğu bu ayrım, Kant felsefesinin en özgün yönlerinden biridir.

"Transsendental Diyalektik" ise saf aklın yanlış kullanımıyla ilgilidir. Çünkü saf akıl, duyulur tecrübeye verilmiş olan sınırların ötesine geçerse karşılaşacağı şey bilgi değil, yanılsamadır (illusion). Bu, diyalektik bir yanılsamadır. Bütün rasyonalist metafizikler ve dogmatik felsefeler, bu diyalektik hatanın ve yanılsamanın kurbanı olmuşlardır. Saf anlama yetisinin yanlış kullanımının, yani bu diyalektiğin ve yanılsamanın tüm açıklığıyla serimlenmesi, "Transsendental Diyalektik" in işidir.

12.2. Transendental Analitik ve Kavramların Analitiği

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin "Transsendental Analitik" bölümünün başlangıcında "Transsendental Analitik" in belirleyici özelliklerini ortaya koyan dört temel belirleme yapar:

"'Transsendental Analitik', *a priori* bilgilerimizin tümünün saf anlama yetisinin unsurlarına ayrıştırılmasından ibarettir. Durum böyle olduğunda aşağıdaki şu noktalar önemli olacaktır: (1) kavramlar saf olmalıdır, *empirik* değil. (2) sezgi ve duyarlılığa değil fakat düşünceye ve anlama yetisine ait olmalıdır. (3) kavramlar temeldir ve türetilmiş ya da bileşik olanlardan dikkatli bir biçimde ayırt edilmelidir. (4) kavramlar tablomuz tam olmalı ve saf anlama yetisinin tüm alanını kapsamalıdır."

Kant "Kavramların Analitiği"nde, analitik sözcüğünün kökeni olan analiz sözcüğüne ilişkin yanlış anlamaları ortadan kaldıracak belirlemeler yapar. Böylece analitik kavramı ile, yani kavramların analitiğiyle neyi ya da neleri kastetmediğini ifade eder.

"Kavramların analitiğiyle onların analizini ya da felsefi araştırmalardaki olağan sürece göre, bu tür kavramların kendilerini sundukları kadarıyla içeriklerine göre ayrılmalarını ve böylece de onların daha seçik kılınmasını anlamıyorum. Fakat şimdiye kadar nadiren

denenmiş olan *a priori* kavramları, onların doğduğu yer olarak sadece anlama yetisinde arayarak, bu *a priori* kavramların imkanını araştırmak için anlama yetisinin kendisini ayırtırmayı anlıyorum ve söz konusu araştırmayı, bu yetinin saf kullanımının analiziyle gerçekleştiriyorum. Bu, *transsendental* felsefenin asıl görevidir.”

Bu alıntıda gördüğümüz üzere Kant, *transsendental* teorinin iki temel özelliğini vurgulamış olur. Bunlardan ilki, belirli idelerin *a priori* bir karaktere sahip olduğunun farkına varılması ve diğeri ise söz konusu *a priori* karakterin sebebi olarak bilen zihnin doğasının gösterilmesidir.

Kant, kavramların analitiğini iki temel bölüme ayırır. İlk temel bölüm, ‘Anlama Yetisinin Tüm Saf Kavramlarının Keşfi İçin İpucu’ başlığını taşır. Bu başlık, *Saf Aklın Eleştirisi*’nin ikinci edisyonunda ‘Metafiziksel Dedüksiyon’ başlığını almıştır. İkinci temel bölüm ise ‘Anlama Yetisinin Saf Kavramlarının Dedüksiyonu’ başlığıyla ifade edilir. Ancak onun için daha uygun olan başlık ‘Transsendental Dedüksiyon’dur.

Sonuç olarak Kant, ‘Kavramların Analitiği’ başlığı altında kategorilere ilişkin iki tür dedüksiyon türü ortaya koymuştur: ‘Metafiziksel’ ve ‘Transsendental Dedüksiyon’. Bu ayırım, Kant’ın ‘Transsendental Estetik’ bölümünde gördüğümüz ayrıma benzemektedir. Hatırlayacak olursak Kant, ‘Transsendental Estetik’te de uzay ve zamanın metafizik ve *transsendental serimlemelerini* ortaya koymuştur. Böylece benzer bir ayırım, Kant tarafından ‘Transsendental Analitik’te de yapılmıştır.

12.3. Transsendental Diyalektik

Metafizik teorilerin sürekli olarak bir karışıklık ve karşıtlık içinde bulunmaları, Kant’ı saf aklın bu türden teorilere yetkili olup olmadığı konusunda soruşturma yapmaya yöneltmiştir. Metafiziği *Saf Aklın Eleştirisi*’nde “terk edilmiş ve gözü yaşlı bir kraliçe” benzetmesiyle ele alan Kant, insan aklının tecrübenin alanından uzaklaştığında içine düşeceği çıkmazlarla ilgili olarak uyarıda bulunmak istemiştir. Fakat bu, Kant’ın metafiziği bütünüyle yok saymış ya da yadsımış olduğu anlamına gelmemektedir. Kant, metafizik soruları insan aklının kaçınamayacağı sorular olarak nitelemiştir. Kant’ın kaygısı, saf aklın *a priori* kavramlarının bilgi konusunda başarı şansının ne olabileceğine ilişkindir.

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde bu konuyla ilgili bölümün başlığını ‘Transsendental Diyalektik’ olarak belirlemiştir. Kant, ‘diyalektik’ sözcüğünü daha önce Platon ve kendisinden sonra da Hegel’in kullanmış olduğu anlamlardan farklı olarak özel bir anlamda kullanmaktadır. Kant’ın bu terimi sofistlerden almış olma ve onların bu terime vermiş oldukları anlamı vermesi ihtimali daha fazladır. Sofistler, bu kavramla döngüsel bir kavram çatışmasını ifade etmek istemişlerdir. Burada sofistler, kendi içinde verimli hiçbir şey elde etmeksizin boşuna dönüp duran bir akıl kullanımını ifade etmek istemişlerdir. Nitekim Kant da saf akıl aracılığıyla kanıtlamalar yapan metafizik teorilerin yanlışlığını göstermek amacıyla değıldir. Onun bu bölümdeki sorunu, insan aklının kaderi adını verdiği aklın kendi yapısında bulunan ve akıl sahibi hiç kimsenin kaçınamayacağı bir dinamizmin varlığına işaret etmektir. Başka deyişle ‘Transsendental Diyalektik’, kesinlikle bilgi konusunda olumlu bir

ölçüt vermez. Böyle bir ölçüt zaten ‘Transsendental Analitik’ kısmında verilmiştir. Kant burada çok özel bir mantıktan söz etmekte, bu mantığı yanılsama (illüzyon) mantığı olarak ifade etmektedir. Nitekim ‘Transsendental Diyalektik’in giriş bölümünün başlığı ‘Transsendental Yanılsama’dır.

12.3.1. Saf Aklın İdeleri

Kant’a göre, bir tür paradoks izlenimi veren bir yanılsama mantığı söz konusudur. Kant’a göre, insan aklı öyle bir yapıdadır ki yanılsama, onun için saf akıl açısından kaçınılmazdır. Akıl bunu fark etse ve bunu gerçekten bir yanılsama olarak algılasa dahi bu yanılsama ortadan kaybolmaz. ‘Transsendental Analitik’te saf anlama yetisi, bambaşka bir şekilde iş görmektedir. Burada zaman ve mekân içinde olan her şey, her zaman bir başka şey tarafından belirlenir. Bir olay, diğerine nedensellik ilkesi uyarınca bağlanır. Ancak ‘Transsendental Diyalektik’ içerisindeki saf akıl, anlama yetisinin kendisine belirlediği ve bilgiye ulaştığı bu fenomenal alanın sınırını aşarak daima koşulsuz olana ulaşmaya çabalar. Başka deyişle anlama yetisi, kendisini koşulların içerisinde gerçekleştirirken saf akıl, bu koşullar dizisinin bütünü bir anda kavramak ister. Bu istek, aklın tuhaf ve çok özel bir atılımıdır.

Saf anlama yetisi, bir önceki bölümde de ifade ettiğimiz gibi kategorilerle, yani temel kavramlarla iş görürken sentetik olanla bağlarını koparmamaktadır. Başka deyişle, sezgisiz kavramlarla iş görememektedir. Saf akıl için de *a priori* kavramlar vardır ve Kant, saf aklın bu *a priori* kavramlarına ‘ideler’ adını verir. Öte yandan, “ide” sözcüğünü empirist filozofların anlamış oldukları anlamıyla ele almamış, metafiziğin konusunu meydana getiren çok özel ve temel kavramları ifade etmek istemiştir.

‘Transsendental Diyalektik’, saf aklın üç temel idesini varsayar ve bunlarla ilgilenir. Bu ideler tanrı, evren ve ruh ideleridir. Bunlar, insan aklının ulaşabileceği en yüksek idelerdir. Geçmiş felsefenin, yani Kant’ın deyişle dogmatik metafiziğin tamamı, bu üç ideyi merkeze alan teoriler ortaya koymuştur. Platon’dan Spinoza’ya, Aristoteles’ten Augustinus’a, Plotinus’tan Leibniz’e tüm metafizikler, bu idelerin etrafında döner. Böylece bu idelere dayanarak üç büyük metafizik teori yapılagelmiştir. Bunlardan ilki, rasyonel psikolojidir; yani saf aklın metafizik ruh teorisi. İkincisi rasyonel kozmoloji, yani *empirik* olmayan saf akla dayalı evren hakkındaki teoriler. Ve sonuncusu da rasyonel teolojidir. Bu sonuncusu herhangi bir dine dayanmayan, onun geleneklerinden hareket etmeyen, saf akıl yoluyla sadece Tanrı’nın varlığı hakkında kurulan metafizik teorilerdir.

Kant’a göre ideler, koşulsuz olanı temsil ederler. Koşullu varoluş, ona göre bize üç farklı biçimde verilmiştir: 1) Bizim içimizdeki varoluş olarak, 2) bizim dışımızdaki varoluş olarak ve 3) mümkün varoluş olarak. Kant için koşulsuz olanın idesine kıyasla ulaşılır. O hâlde koşulsuz olan; ya bizim içimizdedir, ya bizim dışımızdadır ya da tüm mümkün varlığa bir gönderme ifade eder. Bizdeki koşulsuz olan öznel ve öznel tüm fenomenlerin temelinde yer alır. Bu ruh idesidir. Bizim dışımızdaki koşulsuz olan nesnel ve tüm fenomenlerin tamamlanmış nesnesidir. O, bir bütün olarak doğa ya da dünyadır. Son olarak da bütün

mümkün varoluşlara göndermeyi ifade eden, koşulsuz olan, mutlak olarak koşulsuzdur. Tüm mümkün gerçekliklerin toplamı olarak, onların mutlak varlığı olarak bu ide, Tanrı idesidir.

'Transsendental Diyalektik', üç bölüm dâhilinde bu üç ideyi ele alıp inceler. Platon'dan Wolff'a kadar sürekli olarak yapılmış olan ruhun ölmezliğine ilişkin kanıtlamalar, ilk bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde Kant, kendimizde bilincinde olduğumuz 'ben'den ve 'ben'in birliğinden hareket ederek koşulsuz bir ruh anlayışına ulaşan; başka deyişle, ruhun koşulsuz bir biçimde varolduğunu iddia eden yanlış teorilerin ve yanlış çıkarımların mantığını göstermeye çalışmıştır. Maddi ve bedensel olmamakla birlikte, yaşayan bir tözün varlığına ilişkin ruh teorileri, Kant'a göre aklın paralojizmleridir. Kant'ın paralojim derken anlatmak istediği, sahte bir mantık ya da bir mantık olduğunu iddia eden temelsiz bir yakıştırmadır. Kant, kesinlikle insanın bu koşulsuz olana duyuların ötesine, tecrübenin ötesine uzanma isteğinin anlamsız olduğunu söylemez. Mesela ruh idesinin saf aklın bir idesi olması, Kant için kesinlikle aklın varlık yapısıyla ilgilidir. Bu durum, öteki ideler için de aynen geçerlidir.

Metafiziğin ana sorunlarından bir diğerini oluşturan diğer ide, dünya ya da evren idesidir. Kant, evren idesini bir kategori olarak görmemiştir. Çünkü kategori olarak saydığı kavramlar, daima zaman ve mekân içinde bulunup bize verilmiş olan her şeyi bir koşullar dizisi içerisinde birbirlerine bağlama işlevini gerçekleştirirler. Oysa evreni böyle zaman ve mekân içinde ve bir koşullar dizisi içerisinde yer alan bir nesne olarak tecrübe etme imkânına sahip değiliz. Evren, aklın bir idesidir. Kant'a göre biz, sadece şeyler ve şeyler arasındaki bağlantıları bilebiliriz. Evren ise bu bildiğimiz her şeyi içine alan, yani şeylerin bütünlüğüne uzanma bağlamında koşulsuz olana ulaşan koşullar bütünü gösterir. Her ide, koşulsuz olanın idesidir. Eğer koşullara bağlı bir şey verilmişse bu, daima kategorilerle ilintili olacaktır. Oysa koşullar dizisinin bütünü, koşullara bağlı değildir ve bu dizinin bütünü evrenin tamamını oluşturur.

Kant burada, anlama yetisinin bir anda koşulların üstüne çıkarılışını ve genişletilmesini hayali bir sıçrayış ve yanılsama olarak nitelendirmektedir. Bunun anlamı, bizim her türlü koşulun dışında kalanı düşünemeyeceğimiz değildir. Kant'ın anlatmak istediği esasen şudur: Düşünebildiğimiz her şeyi bilemeyebiliriz; başka deyişle her türlü koşulun dışında bir şey düşünebiliyor olsak dahi onun bilgisine sahip olamayız. Örneğin Kant'a göre, 'evren idesi'ni düşünebiliyoruz; hatta düşünmek zorundayızdır. Çünkü ideler; insan aklından ayrılamayan, aklın varlık yapısından kaynaklanan kavramlardır. Fakat Kant'a göre, bu idelerle hiçbir bilgi elde edilemez. Evren idesinin boş bir form oluşu ve tecrübenin konusu olmaması, aklın kaçınılmaz gerçeğidir. Çünkü algı içeriği olmayan her tür kavram, boş olmak zorundadır. Aklın bu ide ile ilgili mantık yanılgısı, saf bir bütünü ifade eden bir ideden hareketle sentetik *a priori* yargılara ulaşma isteğidir. Diyalektik, bir yanılsama mantığı olarak aklın kendi kendini yanıltması, saf akla dayanan güvenilir bir bilimin olduğu sanısının kabul edilmesidir.

Öte yandan bu durum, Tanrı idesi söz konusu olduğunda ruh ve evren idesinde olduğundan farklıdır. Tanrı idesi ile rasyonel teoloji uğraşmaktadır. Rasyonel teoloji, din

kitaplarından bağımsız bir biçimde sadece akla dayanarak kanıtlamalar yapar. Kant, Tanrı idesini inceleyen bu bölüme ‘transsendental ideal’ başlığını vermiştir. Koşulsuz olanı ya da başka bir deyişle koşulların totalitesini kendisini soru konusu edinen Tanrı idesi, gerçek bir varlık olarak ortaya konulur. Bu gerçek varlık, her şeyin kendisine benzediği eksiksiz bir varlıktır. Bu varlık, her türden gerçekliğe sahiptir. Birbirinden tamamen farklı olan şeyler, bu varlıkta toplanmıştır. Ancak bu toplanma, derece bakımından en yükseği ve en üstünüdür. O en yüksek akıldır, en yüksek iyidir, en yüksek hakikattir. Dolayısıyla saf aklın bu idesi, ‘*ens realissimum*’dur; yani en gerçek varlıktır. Varlıktaki tüm olanakları ve tüm türleri içine alarak birleştirir. Ayrıca bunları mümkün olan en yüksek derecesi içinde birleştirir. Bu, sadece dinlerin kutsal kitaplarında bulunan bir ide değildir. Bu ide, kaynağını aklın yapısında bulur. Akıl, yapısı gereği koşulsuz olana sürekli olarak uzanmaktadır. Tüm metafizik tarihi, bu ideyi aklın kendisine bağımlı olduğu ve aklın doğasından kaynaklanan bir ide olarak ele almıştır. Hiçbir koşula bağlı olmayan bu mutlak varlık, metafiziklerin merkezinde yer alan bir ide olmuştur. Kant’a göre bu, saf aklın bir yanılmasıdır. Dolayısıyla bu konu, ancak *transsendental* diyalektiğin içerisinde hakkıyla değerlendirilebilir.

Kant’a göre, aklın kendisinden ayrılamayan ve aklın yapısından bağımsız olamayan bu ide; şeyleştirilmekte, bu içinde yaşadığımız koşullu tecrübe dünyasının temeli olarak görülmekte ve kendi başına var olarak ele alınmaktadır. Fakat bu tözleştirme ya da şeyleştirme, temel bir yanlışlık barındırır. Bilebildiğimiz bütün gerçeklikler, bütün tözler ancak ve ancak zaman ve mekan içindeki tecrübemizin konusu olan gerçeklikler olabilir. Kant’a göre daha da kötüsü, bu bütün reel şeylerin ideali sayılan en gerçek varlığın sadece şeyleştirilmesi değil, aynı zamanda kişiselleştirilmesi anlamına da gelmektedir. Kant’a göre, insanın sınırlı anlama yetisinin böyle bir şeyleştirmenin ve kişileştirmenin hesabını verebilecek bir merci olarak görülmesi, tüm spekülâtif metafiziklerin temel hatasıdır. Sadece düşünülmüş bir imkân olması gereken bu ideye şeylik, gerçeklik ve kişilik atfedilmesi bir yanılmasıdır. Kant’a göre, bir idenin sadece düşünülebilir olması, yani onu düşünmenin olanaklı olmasından bu idenin gerçek olduğu sonucu çıkarılamaz.

Uygulamalar

- Kant'ın saf aklın ideleri ile iş gördüğünü söylediği metafizik üç teoriye örnekler veriniz.

Uygulama Soruları

- Kant, transendental diyalektiğe niçin yanılsamanın mantığı demiştir? Açıklayınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Kant'ın "Transendental Analitik" anlayışını genel hatlarıyla öğrendik. Ayrıca Kant'ın "Transendental Diyalektik" anlayışını, onun geleneksel metafiziğe yönelik eleştirisi ile bağlantı içerisinde öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız

- 1) Transsendental mantık, ... ve ..... olmak üzere ikiye ayrılır.
- 2) Transsendental Analitik'e göre kavramların belirleyici dört temel özelliği ne olmalıdır?
- 3) Transsendental Diyalektik'in amacı nedir?
- 4) Kant'a göre Saf Aklın üç idesi bulunmaktadır: 1).... 2) .... ve 3) ..... .
- 5) Kant için koşulsuz olanın idesine .....la ulaşılır.

13. KANT (DEVAM)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

13.1. Kant'ın Ahlak Anlayışı

13.1.1. Pratik Akıl

13.1.2. Ödev Ahlakı

13.1.3. Koşullu (Hipotetik) ve Koşulsuz (Kategorik) Buyruk Ayrımı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Kant'ın ahlak anlayışının temel kavram, ilke ve sorunları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kant'ın Ahlak Anlayışı	Kant'ın ahlak anlayışının temel ilke, kavram ve sorunlarını detaylı bir şekilde ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Pratik Akıl	Kant'ın ahlak felsefesinde pratik aklın konumunu ve önemini detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Ödev
- İyi İsteme (İrade)
- Maksim
- Koşullu Buyruk (Hipotetik İmperatif)
- Koşulsuz Buyruk (Kategorik İmperatif)

Giriş

Bu bölümde Kant'ın ahlak felsefesini genel hatlarıyla tanıtacağız. Felsefe tarihinde önemli bir yer teşkil eden Kant'ın ahlak kuramının temel kavram ve ilkelerini açıklayacağız.

13.1. Kant'ın Ahlak Anlayışı

Kant'ın saf akla yönelik eleştirisi ile ruh ve Tanrı idelerine ilişkin görüşleri, her ne kadar akla yönelik bir şüphecilik gibi görünse de böyle bir şüphecilik, Kant'ın eleştirel felsefesinin temel amacı ile hiçbir şekilde bağdaşmaz. Öyle ki Kant'ın amacı, aklın eleştirisi üzerinden ahlaka ve ahlakın içeriğini belirleyen konulara karşıt bir teori geliştirmek değildir. Kant'ın temel amacı; aklı aşığılamak değil, aklın yetilerinin tümünü göz önüne alarak ona asıl yerini bildirmek ve böylece manevi hayatın işleyişinde aklın esas görevini belirlemek olmuştur. Kant'a göre, aklın söz konusu görevi ikincil bir konumdadır; başka deyişle, akıl yaratıcı değil, düzenleyicidir.

Kant'ın saf aklın idelerine ilişkin görüşleri, ruh ve Tanrı'nın varlığını inkar etmemiş, sadece bu idelerin realitelerini kanıtlamanın aklın gücü dâhilinde olmadığını vurgulamıştır. Dolayısıyla Kant'ın eleştirisi, her türden dogmatik akıl anlayışına yöneliktir; başka deyişle, aklı insan yetilerinin en üstünü konumuna yükselten ve anlama yetisine sadece kendi güçlerinden hareketle metafizik yapma yetkisi veren akıl dogmatizmine yöneliktir. Kant, saf akıl alanında, yani teorik alandaki bu eleştirel tutumunu, aklın pratik alanı olan ahlaki alanda da sürdürmüştür.

Kant'a göre, bizim duyuşal sezgide verili nesnelere ilişkin sezgisel bilginin yanında, ayrıca ahlaki bilginiz de vardır. Bu ahlaki bilginin teorik bilgiden farkı, bu bilginin olguların ve insanların nasıl davrandıklarının bilgisi değil, olması gerekenin ve insanların nasıl davranması gerektiğinin bilgisi olmasıdır. Başka deyişle, Kant'a göre ahlaki bilgi, insan davranışlarından bağımsız olmak anlamında *a priori* bilgidir. Örneğin, insanların yalan söylememeleri gerektiğini bildiren ahlak yargısını, insanların yalan söyleyip söylemediklerine bakarak doğrulayamayız. Bu ahlak yargısı, insanların davranışlarından bağımsız bir biçimde, yani *a priori* doğru olmak zorundadır. Zira daha önce Kant'ın bilgi anlayışı bağlamında gördüğümüz gibi, zorunluluk ve genel-geçerlik, *a priori* bilginin belirleyici nitelikleridir. Kant, buradan yola çıkarak filozofun görevinin ahlak bilgisinin *a priori* unsurlarını ortaya çıkarmak, bu unsurların kaynağını göstermek ve sentetik *a priori* yargıların ahlak alanında nasıl olanaklı olduklarını göstermek olduğunu savunmuştur.

13.1.1. Pratik Akıl

Bilimsel ya da teorik bilgi alanında *a priori* unsurları arayan Kant, ikinci büyük eleştirisini ortaya koyduğu *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eserinde ahlak alanında da bu *a priori* unsurları ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla ahlak felsefesini ortaya koyarken insanın doğasını bütünüyle ele almak yerine, onu akıl sahibi varlık olarak ele almıştır. Zira Kant'a göre insan, doğal bir varlık olarak göz önüne alındığında bize zorunlu ve genel-geçer olanı değil, olgusal olanı verecektir. Çünkü insan, doğal bir varlık olması bakımından çok çeşitli ihtiyaç, güdü ve duygular tarafından belirlenen davranışlara sahiptir. Dolayısıyla insan, bu olgular üzerinden ele alındığında tüm insanlar için genel-geçer, evrensel bir ahlak anlayışı ortaya koymak mümkün olmayacaktır. Başka deyişle Kant, ahlak anlayışını insanın doğal

boyutunu temel alarak değil, onun doğal yanından bağımsız bir şekilde, yani özgürce davranmasını sağlayacak pratik akı temel alarak kurmayı hedeflemiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Kant'ın pratik akıl derken aslında bir ve aynı insan aklının ahlaki işlevini anlatmak istiyor oluşudur. Fakat Kant'a göre, insanda tek bir akıl olmakla birlikte bu akıl, nesnelere iki şekilde ilişki kurmaktadır. Buna göre akıl, ya kendisine dışarıdan verili olan bir nesneyi kurabilir ya da nesneyi gerçek hâle getirip edimsel hâle getirebilir. Kant; bunlardan ilki ile aklın teorik işlevini, ikincisi ile pratik işlevini ifade etmektedir. Teorik işlevi söz konusu olduğunda akıl, kendisine dışarıdan sezgi yoluyla verili olan nesnelere a priori kategorilerini uygular. Pratik akılda ise nesnelere kaynağı bizzat aklın kendisidir. Dolayısıyla pratik akıl, kategorilerini duyusal sezgilerin verilerine uygulamakla değil, ahlaki kararlarda bulunmakla uğraşır. Başka deyişle, Kant'a göre teorik akıl, bilgiye yönelik iken pratik akıl, evrensel ahlak yasalarına ve bu yasalara uygun iradi kararlara yöneliktir.

Kant, pratik akıl ile kim zaman iradeden ayrı ve onu etkileyen bir akıl yetisini kastederken kimi zaman pratik akıl ile iradeyi özdeşleştirir. Birinci anlamı bağlamında Kant, ahlaki eylemlerdeki akli unsura ve pratik aklın ahlaki buyruk yoluyla iradeyi harekete geçirmesine vurgu yapmaktadır. Pratik akıl ile iradeyi özdeşleştirmesi bağlamında ise eylemdeki iradi boyuta vurgu yapmakta ve iradenin güdüsel bir güç değil, akli bir güç olduğuna dikkat çekmektedir.

13.1.2. Ödev Ahlakı

Kant, felsefe tarihi boyunca ahlak bağlamında ortaya konulmuş 'İyi nedir?' sorusunu sorar ve *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserinde şu yanıtı verir: "Dünyada .... iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez". Pek çok filozofun kendi başına iyi saydığı mutluluk, sağlık, onur, vb. gibi amaç ve değerler, Kant için koşulsuz iyi değildirler. Kant'a göre bu gibi erdem ve değerler, iyi bir isteme ya da irade tarafından yönlendirilmedikleri sürece hem büyük bir değer ifade etmezler hem de kimi zaman kötüye kullanılarak insan için zararlı dahi olabilirler. Başka deyişle bu gibi erdem ve değerler, birçok yönden iyi olabilmekle birlikte ahlaki yasaya göre yönlendirilebilmeleri için iyi iradeye bağımlıdır ve bu bakımdan kendi başlarına iyi değildir.

Kant, aynı zamanda ahlaki eylemleri bir amaç ve bu amaca götürecek araçlar bağlamında ortaya koyan ahlak anlayışlarına da karşı çıkmıştır. Kant'a göre, ne amaç ne de amaca götüren araç, mutlak anlamda iyi olabilir. Ahlaki olarak kendi başına iyi olan tek şey, tüm diğer iyi sayılan şeylerin zorunlu koşulu olan ve kendisi koşulsuz olan iyi iradedir. İyi irade ise ahlaki ödevinin ne olduğunu bilen, başka bir deyişle pratik aklın buyruklarını tanıyan ve ödevi bir amaç uğruna değil, ödev olduğu için yapan iradedir.

Kant, öte yandan mutluluğu nihai amaç olarak gören doğalcı, hazcı ve yararçı ahlak anlayışlarına da yine aynı nedenle karşı çıkar. Kant'a göre, ahlaklılık ile mutluluk arasında zorunlu bir ilişki kurmak mümkün değildir. Aksine, mutluluğa ve hazcı, yararçı ahlak görüşlerinin başarı olarak kabul ettikleri şeylere götüren şey; daha ziyade erdemsiz ya da

ahlaksız eylemlerdir. Dahası, Kant'a göre insan, tıpkı hayvanlar gibi güdülerini izleyerek ve bedensel ihtiyaçlarını karşılayarak dahi mutlu olabilmektedir. Dolayısıyla Kant'a göre ahlaklılık, mutlulukla ilgili bir şey olamaz.

Kant, buradan hareketle iyi iradenin insanın kendi güdü ve duygularını yenmesini gerektirdiği sonucuna ulaşır. İyi irade, eğilimlere ve doğal isteklere rağmen ödevini bilen, ödevden dolayı eylemde bulunan iradedir. Bu bağlamda eylemler, ödevde uygun eylemler ve ödevden ileri gelen eylemler olarak ayrılırlar. Kant'a göre asıl ahlaki olan eylemler, ödevden ileri gelen eylemlerdir. Bu noktayı Kant'ın kullandığı örnek üzerinden ele alacak olursak insanların hayatlarını sürdürmeleri onların ödevidir fakat aynı zamanda insanların buna yönelik bir eğilimleri de vardır. Kişi, hayatını sadece buna eğilimli olduğu için sürdürüyorsa bunun ahlaki bir değeri olmayacaktır. Bunun ahlaki bir eylem olması için kişinin hayatını ahlaki bir ödev duygusuyla sürdürmesi gerekir. Kant'a göre, kişinin kendi hayatını bunu arzuladığı için sürdürmesi ödevde uygundur ve dolayısıyla elbette ahlaken yanlış değildir; fakat ödevde uygunluğu değil de ödevden ileri gelmesi söz konusu değilse eylem, kendi içinde ahlaki bir değere sahip olmayacaktır.

Kant'a göre ödevler, belirli yasalar tarafından yaratılır. Bu yasalar ise hiçbir istisna kabul etmeyen evrensel yasalardır. Başka deyişle ahlak yasası, tıpkı doğa yasası gibi istisnasız herkes için buyuran ve geçerli olan evrensel yasadır. Fakat Kant'a göre, ahlaki yasa ile doğa yasası arasında önemli bir fark vardır. İnsan, sadece doğal bir varlık olarak değerlendirildiğinde doğa yasasına bilinçsiz ve zorunlu bir şekilde uymak durumundadır. Fakat bir akıl varlığı olarak insan, özgür iradesi ile yasa idesine uygun olarak ve ahlak yasasına saygı duyarak eylemde bulunur. Dolayısıyla insanın eylemlerinin ahlaki bir değere sahip olması için ahlak yasasından kaynaklanmak ve bu yasaya saygıyla yapılmak zorundadırlar. Kant'ın bu düşüncesinin bir sonucu olarak eylemlerin ahlaki değeri; onların sonuçlarından değil, eylem sahibi kişinin kendi eylemine temel yaptığı ilkedden, yani Kant'ın deyişiyle 'maksim'den kaynaklanır.

13.1.3. Koşullu (Hipotetik) ve Koşulsuz (Kategorik) Buyruk Ayrımı

Kant; söz konusu maksimi "özel eylem ilkesi", "kendisine göre eylemde bulunulan özel prensip" olarak tanımlamıştır. Maksimler ise koşullu (hipotetik) buyruklar ve koşulsuz (kategorik) buyruklar olmak üzere ikiye ayrılır. Koşullu buyruk; bizzat kendisi için değil, arzulanan bir sonuca ulaşmak için gerekli bir kural olarak benimsenen bir maksimi ifade eder. Başka deyişle, bir amacın gerçekleşmesi için hangi aracın kullanılması gerektiğini söyleyen buyruk, koşullu bir buyruktur. Bu bağlamda koşullu buyruk, amaca ulaşmak isteyen kişinin amaca götüreceği aracı da isteyeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Kant'a göre bu tür buyruklar, özel ve koşullu oldukları için ahlak yasasını oluşturacak nesnel koşulları sağlayamazlar.

Buna karşılık koşulsuz buyruk; başka bir amaca götüren bir araç olarak değil, salt kendisi için kabul edilen ve harekete geçiren buyruktur. Bu bakımdan koşulsuz ve mutlak bir geçerliliğe sahiptir. Kant'a göre bir buyruğu koşulsuz yapan şey; hiçbir doğal eğilime,

nedene, isteğe dayanmaması; buyruk yapan şey ise eylemi belirleyen ve tüm doğal amaç ve koşullardan arınmış bir şekilde ortaya konan bir yasa olmasıdır.

Öte yandan koşulsuz buyruk; tüm öznel koşullardan bağımsız, yani *a priori* bir ilke olmakla birlikte, doğa yasası gibi bir zorunluluk taşımaz. İnsan, koşulsuz buyruğa doğa yasasına uymasındaki gibi bir zorunlulukla değil, akıl sahibi ve özgür bir kişi olarak gerek gördüğü için uyar. Başka deyişle Kant'a göre; koşulsuz buyruğa zorunlu olduğu için değil, gerekli olduğu için uyulur. Koşulsuz buyruk, bize kendisine uymamız gerektiğini buyurur ve ona uymak, kişi için bir ödev olarak söz konusudur. Sonuç olarak koşulsuz buyruk; her tür içerikten bağımsız, zorunlu, *a priori* ve *formel* bir yasadır.

Kant'ın koşulsuz buyruğunun iki temel ölçütü bulunmaktadır: 1) Kendi içinde hiçbir çelişki içermemek ve tutarlı olmak, 2) evrensel olmak. Dolayısıyla Kant'ın en temel ahlaki yasa olarak kabul ettiği ilkeye göre; bir kişi, ahlaki bir karar verme durumunda kaldığı her seferinde kendisine şu iki soruyu sormalıdır: 1) “Eyleminin temelinde yatan ilkenin mahiyeti nedir?” 2) “Bu ilke, bütün insanların uyacakları evrensel bir ahlak kuralı olabilir mi?”. Örneğin, tembel bir kişinin hiç çalışmayıp hayatını sürdürmesini sağlayacak şeyleri çalmaya karar verdiğini düşünelim. Bu kişi, kararını Kant'ın koşulsuz buyruğuna göre evrenselleştirmeye çalıştığı zaman ‘Hiç kimse çalışmamalı, bütün insanlar ihtiyaç duydukları şeyleri başkalarından çalmalı.’ demek zorunda kalacaktır. Fakat hiç kimse çalışmazsa ortada çalınacak hiçbir şeyin bulunmayacağı düşünüldüğünde bu kişinin kararının, hem kendi kendisiyle çelişik hem de bütün insanlara uygulanabilmesinin imkânsız olduğu ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla Kant'a göre hırsızlık, tümüyle ahlaksız bir eylemdir. Buradan hareketle Kant, ahlak yasasını şu şekilde formüle etmiştir: “Öyle eylemde bulun ki eyleminin ardında yatan maksim, herkes için geçerli evrensel bir yasa olsun”. Kant ahlak yasasına ilişkin bu temel formülasyonunu, insan hayatı ve davranışlarına ilişkin olarak farklı şekillerde de ifade etmiştir.

Kant'a göre, varoluşları bizim irademize değil de doğaya dayanan akıldan yoksun varlıklar, birer araç olarak görelî bir değere sahiptirler. Bu sebeple onlara ‘şeyler’ denir. Oysa akıl sahibi varlıklar olarak insanlara ‘kişiler’ denir ve onlar birer araç olarak kabul edilemez. Kant'a göre insan, doğadaki diğer varlıklardan farklı olarak irade sahibi olan ve iradenin kendi kendisini belirlemesinin nesnel temeli olan bir varlık olduğu için araç değil, amaç olmalıdır. Kant'a göre bu amaç, doğal istek ve eğilimler tarafından değil de akıl tarafından ortaya konduğu için sadece bütün insanlar için geçerli bir amaç olmakla kalmaz; aynı zamanda bütün insanların iradelerini bağlayan koşulsuz buyruk için gereken temeli sağlar. Buradan hareketle Kant, ahlak yasasına ilişkin ikinci bir formülasyon ortaya koyar: “Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun”.

Uygulamalar

- Kant'ın ahlak yasasına ilişkin formülasyonlarını açıklayınız.

Uygulama Soruları

- Kant'ın ahlak alanını konu edinmeyi teorik akla değil de pratik akla mahsus kılmasının sebep(ler)i ne(ler) olabilir? Tartışınız.
- Kant'ın ahlak anlayışı niçin ödev ahlakı ismiyle niteleniyor olabilir? Tartışınız

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Kant'ın ahlak felsefesini genel hatlarıyla gördük. Felsefe tarihinde önemli bir yer teşkil eden Kant'ın ahlak kuramının temel kavram ve ilkelerini öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılan yerleri tamamlayınız.

- 1) Kant, ahlak anlayışı bağlamında insanı doğal bir varlık olarak değil, ... bir varlık olarak ele almıştır.
- 2) Kant'a göre teorik akıl ile pratik akıl arasındaki temel farkı açıklayınız.
- 3) Kant'ın kayıtsız şartsız iyi kabul ettiği tek şey .....dir.
- 4) Kant'a göre bir eylemi ahlaklı yapan şey, bu eylemin sonuçları değil, ...dir.
- 5) Kant'ın koşulsuz buyruk anlayışının iki temel niteliği nedir?

14. KANT (DEVAM)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

14.1. Kant'ın Estetik Anlayışı

14.1.1. Güzellik ve Beğeni Yargısı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- Kant'a göre güzellik nedir?
- Kant'a göre beğeni nedir?
- Kant'ın beğeni yargıları ismini verdiği yargıların özellikleri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kant'ın Estetik Anlayışı	Kant'ın estetik anlayışının temel ilkelerini, kavram ve sorunlarını detaylı bir şekilde kavrayabilmek	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek
Güzellik ve Beğeni Yargısı	Kant'ın beğeni yargılarının temel özelliklerini detaylı olarak ortaya koyabilmek.	<ul style="list-style-type: none"> • Okuma yaparak • Araştırma yaparak • Fikir yürüterek

Anahtar Kavramlar

- Güzel
- Beğeni
- Estetik Deneyim

Giriş

Bu son bölümde Kant'ın estetik anlayışını, onun bu konudaki temel eseri olan “Yargı Yetisinin Eleştirisi” ile ilişki içerisinde tanıtacağız.

14.1. Kant'ın Estetik Anlayışı

Daha önce gördüğümüz üzere Kant, “Saf Aklın Eleştirisi” ile duyuşal dünyanın ilkeleri ile teorik aklın ilkelerini ilişki içerisinde ortaya koymuştur. Bu ilk eleştiri kitabının temel sorunu, ‘Bilgi nedir?’ sorusudur. “Pratik Aklın Eleştirisi” ile de özgür ve irade sahibi bir akıl varlığı olarak insandan hareket ederek formel ve evrensel bir ödev ahlakı geliştirmiştir. Bu ikinci eleştiri kitabının temel sorunu ise ‘İyi nedir?’ sorusudur. Kant üçüncü ve son eleştiri kitabı olan ‘Yargı Gücünün Eleştirisi’nde ise doğal nesnel dünya ile özgür özneler dünya arasında “azgın doğadan rasyonel özgürlüğe götüreceğ bir köprü” kurmaya çalışmıştır. Bu son eleştiri yapıtı ile ‘Güzel nedir?’ sorusuna yanıt vermek ister.

Kant teorik akıl ile pratik akıl arasındaki söz konusu köprüyü yargı gücü ile kurmaya çalışmıştır. Kant’a göre yargı gücü, insanın estetik deneyimini belirleyen ve ifade eden bir yeti olmak bakımından oldukça önemlidir. Öyle ki estetik deneyim, insan yaşamının bağdaştırılamayacak olan iki farklı boyutunu uzlaştıran fakat kendisi ne teorik ne de pratik akıldan kaynaklanmayan kendine özgü bir olgudur. Başka deyişle, insanın doğanın nedensel yasalarına tabi olan fiziki varoluşu ile pratik aklın buyruklarına uyan özgür ve rasyonel varoluşu arasındaki karşıtlığı yumuşatır. Dolayısıyla Kant, nedensellik dünya ile özgürlük dünya arasındaki boşluğu, güzelliğe yönelmiş estetik deneyim ile kapatmak istemiştir.

14.1.1. Güzellik ve Beğeni Yargısı

Kant, bir şeyin güzel olduğunu bildiren yargıya ‘beğeni yargısı’ adını verir. Kant’a göre beğeni yargısı, öznel bir temel üzerine kuruludur. Başka deyişle beğeni yargısı, bize kavramsal ya da nesnel bir bilgi veren değil, duyguyu ifade eden bir duyuşal önermedir. Buna göre, herhangi bir şeyin kavramsal bilgisine sahip olmak ile o şeyin güzel olduğu yargısına varmak birbirinden farklıdır. Kant, bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

“Bir şeyin güzel olup olmadığına karar vermek için tasarımı, bilgi amacı açısından anlama yetisi aracılığıyla nesneye bağlamayız; daha ziyade hayal gücü aracılığıyla özneye ve onun hoşlanma ya da hoşlanmama duygusuna bağlarız. O hâlde beğeni yargısı, bilişsel ve dolayısıyla mantıksal bir yargı değil, belirlenim zemini öznel olan estetik bir yargıdır”.

Şimdi, Kant’ın güzele ilişkin düşüncelerini, onun bu konuda ortaya koyduğu önermeler üzerinden inceleyelim.

“Beğeni, bir nesne üzerine hiçbir karşılık gözetmeksizin hoşlanma ve hoşlanmama ile yargıda bulunma yetisidir; böyle bir hoşlanmanın konusuna da güzel deriz”. Kant’ın bu sözle ifade ettiği şey, beğenin herhangi bir karşılık gözetmiyor oluşudur. Örneğin, hoşumuza giden ya da yararlı bulduğumuz bir şeye karşı istek duyar ve elde etmek üzere ona doğru yöneliriz. Fakat güzel bir şeye, örneğin bir sanat eserine böyle bir istek ya da yöneliş söz konusu olmayacaktır. Zira Kant’a göre güzel karşısındaki durumumuz, salt bir seyir durumudur. Dolayısıyla yarar gözetmek, estetik davranışı bozan bir durumdur.

“Güzel; kavramsız bir şekilde, genel olarak hoş giden şeydir”. Kant, ‘genel olarak’ derken beğenide bir keyfilik olamayacağına işaret etmektedir. Zira Kant’a göre estetik alanda da bir *a priori* söz konusudur. Estetik alanındaki *a priori*, bizi güzel karşısında bir duruşa zorlar çünkü *a priori* zorunlu ve genelgeçer nitelik taşır. Fakat Kant’a göre estetik alandaki *a priori* nitelik, teorik akıl alanındaki *a priorilik*ten farklıdır. Teorik alandaki genelgeçer doğruluk, kavramlar üzerinden söz konusudur, fakat estetik alanda kavramlar söz konusu değildir. Sonuç olarak söylenebilir ki Kant, bu önerme ile estetik yargı ile bilgi arasındaki farka işaret etmiştir.

“Güzellik, bir amaç tasarımı olmaksızın algılanan bir nesnenin amaca uygun olmasının formudur”. Kant’ın bu önerme ile ifade ettiği amaç, benim kavrayışım için söz konusu olan bir amaçtır. Başka deyişle, benim bakımından söz konusu olan bir amaca uygunluktur. Örneğin; güzel bir şeyi seyrederken bu şeyin meydana gelmesinde ne gibi bir amacın olduğunu düşünmez, sadece bu şeyin benim kavrayışıma uygun olduğunu düşünürüm. Bir heykelin düzgün formlarını, bir melodideki uyumlu sesleri, vb. benim kavrayışıma uygun oldukları için beğenirim. Kant’a göre güzel bulduğumuz bir şeydeki form, onu bizim kavrayışımıza uygun hâle getirir.

“Güzel, kavramsız olan zorunlu bir hoşlanmanın konusu olarak bilinen şeydir”. Kant’ın bu önerme ile vurguladığı nokta, beğeni yargılarının zorunlu olduklarıdır. Kant’a göre, beğeni yargılarının da temelinde *a priori* bir unsur bulunmaktadır. Bu durumda Kant’ın halk arasında geçen ‘Zevkler ve renkler tartışılmaz.’ sözüne karşı çıkacağı söylenebilir; zira Kant’a göre beğeni yargıları, zorunlu ve genelgeçer niteliktedirler. Fakat her ne kadar bizim için güzel olanın başkaları için de güzel olması gerektiğini varsaysak da Kant’a göre, bunu başkalarına kanıtlama imkânımız yoktur. Çünkü beğeni yargıları, kavramsal yargılar değildir; başka bir deyişle, bilme yetimizden kaynaklanmazlar. Beğeni yargıları, öznel duygulardan kaynaklanan duygusal yargılardır.

Uygulamalar

- Kant'ın estetik anlayışının temel özelliklerini açıklayınız.

Uygulama Soruları

- Günümüzde halk arasında yaygın bir biçimde kullanılan ‘‘Renkler ve zevkler tartışılmaz.’’ deyişini Kant’ın estetik anlayışı baēlamında deēerlendiriniz.

•

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Kant'ın estetik anlayışını, onun felsefesinin bütünü ile bağlantı içinde tanıdık. Kant'ın estetik teorisinin temel unsuru olan beğeni yargılarının özelliklerini öğrendik.

Bölüm Soruları

Aşağıdaki ifadelerde boş bırakılmış yerleri tamamlayınız.

- 1) ..... Kant'ın teorik akıl ile pratik akıl arasında kurduğu bir köprü niteliğindedir.
- 2) Kant, bir şeyin güzel olduğunu bildiren yargıya ..... adını verir
- 3) Kant'a göre ..... , estetik davranışı bozar.
- 4) Kant'a göre teorik alandaki *a priori* ile estetik alandaki *a priorinin* farkını açıklayınız.
- 5) Kant'a göre, bizim güzel bulduğumuz bir şeyin başkaları için de güzel olması gerektiğini kanıtlamayacak oluşumuzun sebebi nedir?

KAYNAKÇA

- Altınörs, Atakan. (2009). *İdealar ve Dil Bağlamında Locke ile Leibniz*. İstanbul: Eflatun Yayınevi.
- Berkeley, George. (2013). *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*. Çev: L. Özşar. İstanbul: Biblos Kitabevi.
- Berkeley, George. (1984). *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*. Çev: K. Sahir Sel. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Deleuze, Gilles. (1995). *Kant'ın Eleştirel Felsefesi*. Çev: Taylan Altuğ. İstanbul: Payel Yayınları.
- Deleuze, Gilles. (2007). *Leibniz Üzerine Beş Ders*. Çev: Ulus Baker. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Deleuze, Gilles. (2007). *Spinoza Üzerine On Bir Ders*. Çev: Ulus Baker. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Descartes. (1994). *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*. Çev: M. Ökmen. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Descartes. (1994). *Metot Üzerine Konuşma*. Çev: K. Sahir Sel. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Descartes. (2013). *Metafizik Üzerine Düşünceler*. Çev: Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ewing, A.C. (1938). *A Short Commentary On Kant's Critique Of Pure Reason*. Chicago-Illionis: The University Of Chicago Press.
- Hume, David. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. Çev: Ergün Baylan. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Hume, David. (2004). *Din Üstüne*. Çev: Mete Tunçay. İmge Kitabevi Yayınları.
- Hume, David. (1986). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. Çev: Oruç Aruoba. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Hume, David. (2006). "İnsan Doğası Üzerine Bir İncelemenin Özeti", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*. Çev: Ece Aydoğdu ve Uğur Ekren. S: 10. ss. 195-207.
- Kant, Immanuel. (2009). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çev: İoanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kant, Immanuel. (2008). *Arı Usun Eleştirisi*. Çev: Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.

Kant, Immanuel. (2002). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena*. Çev: İoanna Kuçuradi - Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kant, Immanuel. (2009). *Pratik Aklın Eleştirisi*. Çev: İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk ve Füsün Akatlı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kant, Immanuel. (2009). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. Çev: Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.

Leibniz. (1999). *Metafizik Üzerine Konuşma*. Çev: Afşar Timuçin. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Leibniz. (2003). *Monadoloji*. Çev: Oğün Ürek. İstanbul: Biblos Kitabevi Yayınları.

Leibniz. (1999). *Theodicee*. Çev: Hüseyin Batu. İstanbul: M.E.B.

Locke. (2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. Çev: V.Hacıkadiroğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Locke. (2009). *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*. Çev: İ. Çetin. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Paton, John H. (1936). *Kant's Metaphysic Of Experience*. London: George Allen&Unvin Ltd.

Smith, Norman Kemp. (1918). *A Commentary To Kant's Critique Of Pure Reason*. London: Macmillan and CO.

Spinoza. (2011). *Ethica*. Çev: Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Spinoza. (1998). *İnsan Anlaşının İyileştirilmesi Üzerine*. Çev: Aziz Yardımlı. İstanbul. İdea Yayınevi.

Spinoza. (2008). *Teolojik-Politik İnceleme*. Çev: Cemal Bâli Aakal ve Reyda Ergün. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.